वर्ष सत्तेचाळीस
Vol. XLVII

अंज १
No.1

महाराष्ट्र अर्थ व सांज्यिजी त्रैमासिज पत्रिजा

MAHARASHTRA QUARTERLY BULLETIN

OF

ECONOMICS AND STATISTICS

एप्रिल-जून /April- June, 2006

सत्यमेव जयते

(अर्थ व सांज्यिजी संचाल-नालय, महाराष्ट्र शास-न, मुंबई यां-नी प्रसिध्द जेले)
(Published by the Directorate of Economics and Statistics, Government of Maharashtra, Mumbai)

व्यवस्थापज, शासजीय मध्यवर्ती मुद्रजालय, मुंबई ४०० ००४ ह्यां-नी भारतात छापू-न तयार जेले असू-न
अर्थ व सांज्यिजी संचाल-नालय, ८वा माळा, प्रशासजीय इमारत, शासजीय वसाहत,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१ येथे पुस्तज विक्रीजरिता उपलब्ध होऊ शजते.
Printed in India by the Manager, Government Central Press, Mumbai 400 004 and can be purchased from Directorate of Economics and Statistics, 8th Floor, Administrative Building, Government Colony, Bandra(E), Mumbai 400 051

एजा प्रतीस : रु. १६१/ -
Single Copy : Rs. 161/-

महाराष्ट्र
अर्थ व सांज्यिज्ी
त्रैमासिज पत्रिजा

वर्ष ४७, अंज १
एप्रिल-जू-ा, २००६

MAHARASHTRA QUARTERLY BULLETIN OF ECONOMICS AND STATISTICS

VOLUME XLVII, No. 1
APRIL- JUNE, 2006

अर्थ व सांज्यिजी संचाल-ालय,
महाराष्ट्र शास-ा,
मुंबई

DIRECTORATE OF ECONOMICS AND STATISTICS,
GOVERNMENT OF MAHARASHTRA,
MUMBAI

Website - http://des.maharashtra.gov.in

PREFACE

1. 'Maharashtra Quarterly Bulletin of Economics & Statistics' for the quarter April- June, 2006 is presented in two parts. The first part includes an evaluation report and the second part presents current available statistics on various subjects.

2. The report in Part-I is based on evaluation study conducted by the Directorate of Economics & Statistics in January-February,2003 of the scheme 'Hilly Area Development Programme' being implemented by the Government of Maharashtra since 1991-92 in the State. The main objectives of the evaluation study were (1) To judge the success of the scheme on the basis of facilities made available under the programme, (2) To assess quality and present status of works undertaken under the programme, (3) Total expenditure incurred under the scheme and difficulties faced in spending of funds, (4) Difficulties faced in implementation of programme and measures need to be taken, (5) Physical outcome under the scheme, whether the works completed under the scheme are satisfying the expectations of the concerned and (6) The measures need to be taken for effective implementation of the programme. This report is based on the information collected during the course of the study.

3. Although this bulletin is a publication of the Directorate of Economics & Statistics, Government of Maharashtra, Mumbai, the Government may not necessarily concur with the views expressed in it.

Mumbai
Dated : May, 2007

D.R. Bhosale
Director of Economics & Statistics

प्रास्ताविज

१. 'महाराष्ट्र अर्थ व सांज्यिज्ी त्रैमासिज पत्रिज्ेचा' एप्रिल-जू-ा, २००६ या तिमाहीचा प्रस्तुत अंज प्रज्ाशित ज्रज्यात येत आहे. ह्या अंज्ामध्ये दो-ा भाज असू-ा पहिल्या भाजामध्ये एज मूल्यमाप-ा अहवाल अंतर्भूत आहे आजि दुसऱ्या भाजामध्ये विविध विषयांवरील विद्यमा-ा उपलब्ध आज्डेवारी दिलेली आहे.

२. भाज-१ मधील अहवाल महाराष्ट्र शास-ााज्डू-ा १९९१-९२ पासू-ा राबविज्यात येत असलेल्या ' डोंजरी विभाज विज्ास ज्ार्यक्रम' या योज-ेच्या अर्थ व सांज्यिज्ी संचाल-ालया-े जा-ेवारी-फेब्रुवारी,२००३ मध्ये ज्ेलेल्या मूल्यमाप-ा पाहजी अभ्यासावर आधारित आहे. सदर मूल्यमाप-ा अभ्यासाची प्रमुज उद्दिष्टे पुढील प्रमाजे आहेत. १) ज्ार्यक्रमाअंतर्जत देज्यात आलेल्या सोयी-सुविधा विचारात घेता योज-ाा ज्तिपत सफल झाली आहे, २) योज-ेअंतर्जत घेतलेल्या ज्ामांचा दर्जा व त्यांची स्थिती, ३) योज-ेवरील एज्ूज जर्च व -िधी जर्च ज्रज्यात ज्ाही अडचजी आहेत ज्ाय, ४) ज्ार्यक्रमाच्या अंमलबजावजीमधील अडचजी व उपाययोज-ाा, ५) ज्ार्यक्रमाची भौतिज फलश्रुती व पूर्ज ज्ामाचा संबंधितां-ाा अपेजे-ुसार उपयोज होतो ज्ाय आजि ६) ज्ार्यक्रम चांजल्या पद्धती-े राबविज्याज्रिता उपाययोज-ाा सुचविजे. मूल्यमाप-ा अभ्यासाच्या सर्वेजजाअंतर्जत जोळा ज्रज्यात आलेल्या माहितीवर हा अहवाल आधारित आहे.

३. ही त्रैमासिज पत्रिज्ा हे अर्थ व सांज्यिज्ी संचाल-ालय, महाराष्ट्र शास-ा, मुंबई यांचे प्रज्ाश-ा असले तरी त्यामध्ये व्यक्त झालेल्या मतांशी शास-ा सहमत असेलच असे -ाही.

मुंबई
दि-ांज : मे, २००७

द. रा. भोसले
अर्थ व सांज्यिज्ी संचालज

महाराष्ट्र अर्थ व सांज्यिजी त्रैमासिज पत्रिजा

MAHARASHTRA QUARTERLY BULLETIN OF ECONOMICS AND STATISTICS

वर्ष ४७ अंज १} एप्रिल-जू-ा, **/APRIL -JUNE, 2006** **{Vol.XLVII,No.1**

अ-ाुज्रमजिजा/**CONTENTS**

विषय	पृष्ठ/Page	Subject
महाराष्ट्र राज्याची -िवडज मुलभूत आज्डेवारी	मुजपृष्ठ २ व मलपृष्ठ ३ Cover Pages 2 and 3	SELECTED BASIC STATISTICS RELATING TO MAHARASHTRA STATE
प्रस्ताव-ाा	iii and iv	PREFACE
भाज एज		**PART I**
अहवाल		**Report**
1. 'डोंजरी विभाज विज्ास ज्ार्यज्रम' या योज-ोच्या मूल्यमाप-ा अभ्यासावर आधारीत अहवाल. (जा-ोवारी-फेब्रुवारी,२००३)	1	A report on evaluation study of 'Hilly Area Development Programme' programme. (January-February,2003)
भाज दो-ा		**PART II**
आज्डेवारीचे तक्ते		**Statistical Tables**
I. हवामाा		***I. Climate***
1.1 महाराष्ट्र राज्यातील -िवडज ज्रेंद्रातील ज्माल व ज्मि-ा तापमा-ा आजि पाऊस	71	Maximum and minimum temperature and rainfall at selected centres in Maharashtra State
II. शेती व पशुसंवर्धाा		***II. Agriculture and Animal Husbandry***
2.1 महाराष्ट्र राज्यातील प्रमुज पिज्ांजालील जेत्र आजि त्यांचे उत्पाद-ा	72	Area and outturn of principal crops in Maharashtra State
2.2 महाराष्ट्रातील ज्ापूस एज्ाधिज्ार योज-ोजाली सरज्ी ज्ाढलेला ज्ापूस व त्याच्या जासडया	73	Cotton ginning and pressing under cotton monopoly scheme in Maharashtra
2.3 पशुसंवर्ध-ा	73	Animal Husbandry
III. ज्मिती		***III. Prices***
3.1 मुंबई बाजारपेठेतील ज्ाही शेती आजि इतर आवश्यज् वस्तुंच्या घाऊज् ज्मिती	74	Wholesale prices of certain agricultural and other essential commodities at Mumbai Market
3.2 महाराष्ट्र राज्यातील ठराविज् ज्रेंद्रातील शेतीमालाच्या घाऊज् ज्मिती	76	Wholesale prices of certain agricultural commodities at selected centres in Maharashtra State
IV. ाार्देशांज		***IV. Index Numbers***
4.1 ज्ामजारांचे ज्राहज् ज्मितीचे -िर्देशांज (-ावी मालिज्ा) मुंबई , सोलापूर, -ाजपूर, पुजे, -ाशिज्, जळजाव, -ांदेड, औरंजाबाद, अज्ोला आजि ज्ोल्हापूर	79	Consumer price index numbers (New Series) for working class in Mumbai, Solapur, Nagpur, Pune, Nashik, Nanded, Aurangabad, Akola and Kolhapur

अ-ाुक्रमजिजा /CONTENTS -- Contd..

विषय	पृष्ठ/Page	Subject
4.2 भारतातील घाऊज ज्मिीचे ि-र्देशांज (-ावी मालिजा)	84	Index numbers of wholesale prices in India (New Series)
V. रोजजार		***V. Employment***
5.1 महाराष्ट्र राज्यातील सेवायोज-ा विषयज आज्डेवारी	86	Employment Exchange Statistics in Maharashtra State
5.2 महाराष्ट्र राज्यातील औद्योजिज तंटे	88	Industrial disputes in Maharashtra State
5.3 जारजा-यांतील अपघात	89	Accident in factories
VI. उद्योज		***VI. Industries***
6.1 उद्योजधंदे (विज्ास व -ोंदजी) जायदा, १९६१ -ाुसार औद्योजिज उपक्रमां-ाा दिलेले परवा-ो	89	Licences issued to the industrial undertakings under the Industries (Dev. and Reg.) Act, 1961
VII. परिवह व दळजवळज		***VII. Transport and communications***
7.1 महाराष्ट्र राज्य मार्ज परिवह-ा महामंडळाची जाही महत्वाची आज्डेवारी	90	Operational Statistics of Maharashtra State Road Transport Corporation
7.2 -ावी-ा -ोंदलेली वाह-ो	91	Number of vehicles newly registered
VIII. संयुक्त भांडवली संस्था		***VIII. Joint Stock Companies***
8.1 (अ) महाराष्ट्र राज्यात -ावी-ा अस्तित्वात आलेल्या व -ोंदविलेल्या संयुक्त भांडवली संस्था	92	(a Registration of New companies limited by shares in Maharashtra State
8.2 (ब) ज्या संयुक्त भांडवली संस्थां-ाी जाम बंद जेले अशा ि-र्धारित संस्था ज्िवा -ााव जमी जेलेल्या संस्था ज्िवा इतर जारजां-ाी लुप्त झालेल्या महाराष्ट्रातील संस्था	92	(b) Joint stock companies which having ceased work, went into liquidation or were struck off or otherwise, become defunct in Maharashtra State
IX. संजीर्ज		***IX. Miscellaneous***
9.1 महाराष्ट्रातील अल्पबचत जुंतवजुज	92	Small savings collections in Maharashtra

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम
या योजनेचा मूल्यमापन अभ्यास अहवाल
(२००२-०३)

REPORT ON EVALUATION STUDY OF THE HILLY AREA DEVELOPMENT PROGRAMME (2002-03)

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

Directorate of Economics and Statistics, Government of Maharashtra, Mumbai

महाराष्ट्र अर्थ व सांख्यिकी त्रैमासिक पत्रिका एप्रिल-जून, २००६, वर्ष ४७, अंक १ मध्ये प्रकाशित झाला.

Published in Maharashtra Quarterly Bulletin of Economics and Statistics, for April- June, 2006, Vol. XLVII No. 1

प्रास्ताविक

"डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम" हा डोंगरी विकास क्षेत्रात समाविष्ट करण्यात आलेल्या भागामध्ये राज्य शासनाकडून १९९१-९२ पासून राबविण्यात येत आहे. या कार्यक्रमाअंतर्गत डोंगरी क्षेत्रामध्ये शैक्षणिक सुविधा (प्राथमिक शाळा खोल्या), रस्ते, लहान पाणीपुरवठा योजना, पाटबंधारे विषयक लहान योजना, समाज मंदिरे, एस.टी.निवारा, इत्यादी पायाभूत सोयी-सुविधा उपलब्ध करून दिल्या जातात. राज्य शासनाच्या सुचनेनुसार अर्थ व सांख्यिकी संचालनालयाने या योजनेचा मूल्यमापन अभ्यास जानेवारी-फेब्रुवारी, २००३ मध्ये हाती घेतला होता. या अभ्यासाच्या प्रमुख उद्दिष्टांमध्ये पुढील बाबींचा अंतर्भाव करण्यात आला होता.

१) कार्यक्रमाअंतर्गत देण्यात आलेल्या सोयी-सुविधा विचारात घेता योजना कितपत सफल झाली आहे?

२) योजनेअंतर्गत घेतलेल्या कामांचा दर्जा व त्यांची स्थिती.

३) योजनेवरील एकूण खर्च व निधी खर्च करण्यात काही अडचणी आहेत काय?

४) कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीमधील अडचणी व उपाययोजना.

५) कार्यक्रमाची भौतिक फलश्रुती व पूर्ण कामाचा संबंधितांना अपेक्षेनुसार उपयोग होतो काय?

६) कार्यक्रम चांगल्या पद्धतीने राबविण्याकरिता उपाययोजना सुचविणे.

२. मूल्यमापन अभ्यासाच्या सर्वेक्षणाअंतर्गत गोळा करण्यात आलेल्या माहितीवर हा अहवाल आधारित आहे.

३. हा अहवाल अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन यांनी प्रकाशित केला असला तरी, त्यात व्यक्त केलेल्या मतांशी शासन सहमत असेलच असे नाही.

ठिकाण : मुंबई

(द.रा.भोसले)
अर्थ व सांख्यिकी संचालक,
मुंबई.

दिनांक : मे, २००७

PREFACE

The Hilly Area Development Programme is being implemented by the State Government in the notified hilly areas, since 1991-92. Under this programme, physical infrastructure viz. educational facilities (primary school rooms), roads, minor water supply schemes, minor irrigation schemes, community halls, ST pick-up shade etc. are made available. At the instance of the State Government, the Directorate of Economics & Statistics, carried out an evaluation study of the scheme in the month of January-February, 2003. The main objective of this survey were to study

(1) to judge the success of the scheme on the basis of facilities made available under the programme

(2) to assess quality and present status of works undertaken under the programme

(3) total expenditure incurred under the scheme and difficulties faced in spending of funds

(4) difficulties faced in implementation of programme and measures needs to be taken

(5) physical outcome under the scheme, whether the works completed under the scheme are satisfying the expectations of the concerns

(6) the measures needs to be taken for the effective implementation of the programme.

2. This report is based on information collected during the course of study.

3. Although, the report is published by the Directorate of Economics & Statistics, Government of Maharashtra, Government may or may not necessarily concur with the views expressed therein.

(D.R. BHOSALE)
Director of Economics & Statistics
Government of Maharashtra,
Mumbai.

Place: Mumbai

Date: May, 2007

अ नु क्र म णि का

प्रकरण क्रमांक	तपशील	पृष्ठ क्रमांक
१	प्रस्तावना	१ ते ६
२	जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती	७ ते १७
३	कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती	१८ ते २१
४	तालुका स्तरावरील कार्यान्वयी यंत्रणेकडून प्राप्त माहिती	२२ ते २७
५	आमदारांकडून प्राप्त माहिती	२८ ते ३२
६	लाभधारकांच्या गावातील सरपंच/ग्रामसेवकांकडून प्राप्त माहिती	३३ ते ३८
७	सारांश व शिफारशी	३९ ते ६५
	परिशिष्ट	६६ ते ६७

"डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम" या योजनेचा मूल्यमापन अभ्यास अहवाल (१९९१-९२)

प्रकरण-१

प्रस्तावना

१.१ राज्याच्या वार्षिक पंचवार्षिक योजनांची आखणी करीत असताना डोंगरी/दुर्गम भागात पायाभूत सोयीसुविधांचा अभाव असल्याचे आणि त्या भागाच्या काही विशेष गरजा असल्याचे शासनास आढळून आले होते. त्यामुळे राज्यातील डोंगरी भागाच्या विकासासाठी खास कार्यक्रम घेण्याच्या हेतूने शासनाने ऑक्टोबर, १९८८ मध्ये मंत्रिमंडळाची एक उपसमिती नेमली होती. डोंगरी भागाचे क्षेत्र निश्चित करण्यासाठी त्या उपसमितीने खालीलप्रमाणे निकष ठरविले.

(१) एखाद्या भौगोलिक भागास डोंगरी भाग म्हणून समजण्यासाठी खालील दोन अटी पूर्ण होणे आवश्यक आहे

(अ) त्या क्षेत्राचा सरासरी उतार ३० टक्के किंवा त्यापेक्षा जास्त असेल तर तो 'प्रमुख डोंगरी' भाग होईल.
(ब) त्या भागाची सापेक्ष उंची ३०० मीटरपेक्षा जास्त असावी.

(२) संपूर्ण भौगालिक भागाच्या तुलनेत प्रमुख डोंगरी भागाच्या भौगालिक विस्ताराचा उतार जर ३० टक्क्यांपेक्षा कमी, परंतु १७ टक्क्यांपेक्षा जास्त असेल तर असे क्षेत्र 'अंशतः डोंगरी' म्हणून स्वीकारण्यास हरकत नसावी.

(३) एखादे डोंगरी क्षेत्र १०० चौ.कि.मी. किंवा त्यापेक्षा जास्त असेल तर ते वरील अटी पूर्ण झाल्यास 'डोंगरी क्षेत्र' म्हणून समजण्यास हरकत नसावी.

(४) जर एखाद्या तालुक्यातील वरीलप्रमाणे डोंगरी क्षेत्र ५० टक्क्यांपेक्षा जास्त असेल तर तो पूर्ण तालुका 'डोंगरी विभाग' म्हणून समजावा.

(५) जर एखाद्या तालुक्यातील वरीलप्रमाणे डोंगरी क्षेत्र ५० टक्क्यांपेक्षा पेक्षा कमी असेल परंतु तो जर १०० चौ.कि.मी. अथवा अधिक डोंगरी क्षेत्राचा भाग असेल तर तो तालुका 'डोंगरी उपगट' म्हणून समजावा.

१.२ उपसमितीने निश्चित केलेल्या निकषांनुसार शासनाने राज्याच्या डोंगरी विभागाची तपासणी/छाननी करून त्यानुसार डोंगरी विभागाचे क्षेत्र घोषित केले आहे. त्यामध्ये २१ जिल्ह्यांतील ७३ तालुक्यांचा पूर्णगट डोंगरी क्षेत्र तालुके म्हणून व ३४ तालुक्यांचा उपगट डोंगरी क्षेत्र तालुके म्हणून समावेश करण्यात आला आहे. ह्या तालुक्यांची यादी परिशिष्टामध्ये दिली आहे.

१.३ एखादा भूभाग किंवा गावाचे क्षेत्र शासनाने विहित केलेल्या निकषांनुसार डोंगरी क्षेत्र म्हणून मान्य करण्याबाबतचा निर्णय घेण्यासाठी आवश्यक असलेले निकषनिहाय अहवाल संचालक, महाराष्ट्र सुदूर संवेदन उपयोजन केंद्र, नागपूर यांच्याकडून मागविण्यात येतात व त्या अहवालांच्या आधारे सदर भूभाग डोंगरी क्षेत्र म्हणून मान्य करण्याबाबत निर्णय घेण्यात येतो.

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत घ्यावयाची कामे

१.४ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम हा डोंगरी विभाग विकास क्षेत्रात समाविष्ट करण्यात आलेल्या भागामध्ये १९९१-९२ पासून राबविण्यात येत आहे. डोंगरी विभागाच्या विकासासाठी ह्या कार्यक्रमांतर्गत पूर्णगट/उपगटास उपलब्ध करून दिलेल्या विशेष निधीमधून घ्यावयाच्या कामांची प्राथम्ये ठरविताना शासनाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार एकूण नियतव्ययाच्या ५० टक्के नियतव्यय प्राथमिक शाळांच्या वर्गखोल्यांच्या बांधकाम/दुरुस्तीसाठी आरक्षित/वितरित करावयाचा असतो. उर्वरित ५० टक्के निधीमधून पुढील कामे हाती घेण्यात येतात.

अ) पाटबंधाऱ्याची कामे

१) कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे
२) लघु पाटबंधाऱ्याची कामे
३) उपसा जलसिंचन योजना

ब) रस्ते विकासाची कामे

१) लहान रस्ते (खडीकरण)
२) मिसिंग लिंक
३) छोटे पूल
४) ३ कि.मी. पर्यंत लांबीच्या रस्त्यांचे डांबरीकरण (सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या प्रमाणकांनुसार)
५) नळकांडी पूल
६) साकव (फूट ब्रीज)
७) रस्त्यावरील मोरीची कामे
८) लहान नाल्यावर फरशी बांधणे

क) पाणीपुरवठ्याची कामे (ग्राम विकास विभागाच्या प्रमाणकांनुसार)

१) ग्रामीण पाणीपुरवठ्याच्या लहानलहान योजना
२) ज्या गावातील नळ पाणीपुरवठा योजना अगोदरच झाल्या असतील अशा गावातील वाड्यांसाठी जादा पाईप लाईन टाकून वाड्यांना पाणीपुरवठा करण्यासंबंधीची कामे
३) गावांसाठी/वाड्यांसाठी विंधण विहिरी इ.

ड) समाज मंदिर

इ) एस.टी. निवारा (पिकअप शेड)

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येणाऱ्या कामांच्या खर्च मर्यादेबाबत मार्गदर्शक सूचना

१.५ सुरुवातीस १९९४ मध्ये डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाखाली घेण्यात येणाऱ्या प्रत्येक कामाच्या बांधकामाच्या खर्चासाठी कमाल मर्यादा रु.५ लाख इतकी निश्चित करण्यात आली होती. बांधकामावरील वाढीव खर्च व सदर कार्यक्रमाच्या निधीमध्ये वेळोवेळी होणारी वाढ विचारात घेऊन ही मर्यादा १९९५ मध्ये रु. ५ लाखांवरून रु. ८ लाखांपर्यंत वाढविण्यात आली व त्यानंतर १९९८ मध्ये सदर मर्यादा रु. ८ लाखांवरून रु. १० लाखांपर्यंत वाढविण्यात आली.

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाची आखणी व अंमलबजावणी

१.६ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाची आखणी व अंमलबजावणी योग्य प्रकारे व्हावी यासाठी संबंधित जिल्ह्यामध्ये मा. पालकमंत्री महोदयांच्या अध्यक्षतेखाली स्वतंत्र जिल्हास्तरीय समिती गठित करण्यात येते. डोंगरी भागातील आमदार, जिल्ह्यातील अग्रणी बँकेचे अध्यक्ष, जिल्हा परिषदेचे अध्यक्ष, जिल्हाधिकारी, विभागीय आयुक्त, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी हे सदर समितीचे सदस्य असतात. याशिवाय या समितीवर अशासकीय सदस्य (डोंगरी भागातील संबंधित) व महिला सदस्यही नियुक्त केलेले असतात. संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हा नियोजन अधिकारी हे या समितीचे सदस्य-सचिव असतात. ह्या जिल्हास्तरीय समितीकडून ह्या कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात यावयाच्या कामांच्या प्रस्तावांची छाननी करून कोणती कामे हाती घ्यावयाची याबाबत अंतिम निर्णय घेण्यात येतो.

कार्यक्रमांतर्गत निधीचे वाटप

१.७ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत डोंगरी विभागाच्या विशेष गरजा विचारात घेऊन अवर्षण प्रवण क्षेत्र कार्यक्रमाच्या धर्तीवर सुरुवातीस डोंगरी विभागातील पूर्ण गटास रु. ७.५० लाख व उपगटास रु. ५ लाख याप्रमाणे निधीची तरतूद करण्यात येत असे. सदर कार्यक्रमाचे महत्त्व विचारात घेता व लोकप्रतिनिधींच्या मागणीत वाढ झाल्याने आणि कामावर होणाऱ्या खर्चाची मर्यादा वाढल्यामुळे १९९८-९९ पासून प्रत्येक पूर्ण गटासाठी रु. ५० लाख व उपगटासाठी रु. २५ लाख याप्रमाणे निधीची तरतूद करण्यात येते. या तरतुदी संबंधित जिल्ह्याच्या जिल्हाधिकारी व सदस्य-सचिव, जिल्हा नियोजन समिती यांच्याकडे सुपूर्द करण्यात येतात. संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी व सदस्य-सचिव, जिल्हा नियोजन समिती हे या कार्यक्रमाचे नियंत्रक असतात.

१.८ ह्या कार्यक्रमामध्ये अंतर्भूत असलेले २१ जिल्ह्यांतील ७३ तालुके (पूर्ण गट) व ३४ तालुके (उपगट) यांची जिल्हावार संख्या आणि ह्या कार्यक्रमावर १९९७-९८ पासून २००२-०३ पर्यंत करण्यात आलेला जिल्हावार खर्च/नियतव्यय याबाबतची वर्षवार माहिती पुढीलप्रमाणे आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 1.1

राज्यातील डोंगरी विभागातील तालुक्यांची पूर्ण गट / उप गट यानुसार
जिल्हावार संख्या व डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत करण्यात आलेला खर्च

Districtwise no. of talukas according to group/sub group in the hilly region of the State and expenditure incurred under hilly area development programme

अ. क्र. / Sr. No.	जिल्हा District	डोंगरी विभागातील तालुके/ Talukas in Hilly Region			कार्यक्रमांतर्गत करण्यात आलेला खर्च (लाख रु.) / Expenditure incurred under the programme (Lakh Rs.)					
		पूर्ण गट / Entire group	उप गट / Sub group	एकूण / Total	1997-98	1998-99	1999-2000	2000-01	२००१-०२ (सु.अं.) 2001-02 (R.E.)	२००२-०३ (नियतव्यय) 2002-03 (Outlay)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
1	ठाणे/Thane	5	2	7	300.10	335.00	180.64	164.81	79.13	204.62
2	रायगड/Raigad	11	1	12	485.67	528.14	446.11	307.02	145.18	627.69
3	रत्नागिरी/Ratnagiri	5	1	6	146.91	268.65	224.16	145.95	69.50	305.00
4	सिंधुदुर्ग/Sindhudurg	5	1	6	252.22	205.95	217.05	152.50	69.50	305.00
5	नाशिक/Nashik	8	-	8	289.60	376.01	209.74	176.28	102.75	286.60
6	धुळे/Dhule	1	-	1	226.52	157.58	113.66	51.08	26.61	80.55
7	नंदुरबार/Nandurbar	4	2	6	-	-	100.61	112.50	52.09	119.16
8	जळगाव/Jalgaon	-	4	4	75.93	100.60	94.07	51.68	29.00	84.65
9	अहमदनगर/Ahmadnagar	2	3	5	156.18	180.04	177.52	97.22	46.32	180.92
10	पुणे /Pune	9	-	9	121.86	411.09	423.25	245.00	102.64	469.36
11	सातारा /Satara	8	3	11	386.15	249.85	497.41	239.67	121.00	530.00
12	सांगली /Sangli	1	1	2	65.99	76.15	84.52	39.01	19.50	85.00
13	कोल्हापूर /Kolhapur	10	-	10	497.23	450.73	468.14	264.54	125.00	550.00
14	औरंगाबाद /Aurangabad	1	3	4	111.70	145.00	131.74	72.50	33.50	145.00
15	हिंगोली /Hingoli	-	2	2	18.23	60.00	28.21	29.99	14.00	60.00
16	बीड /Beed	-	7	7	170.11	113.23	141.48	102.29	49.00	210.00
17	नांदेड /Nanded	1	-	1	38.09	30.57	25.54	29.33	13.02	34.15
18	बुलढाणा /Buldhana	-	1	1	20.15	13.68	17.53	15.00	7.00	30.00
19	अकोला /Akola	-	1	1	24.92	30.00	16.80	15.00	7.00	30.00
20	अमरावती /Amravati	2	-	2	87.66	75.88	42.38	33.58	28.50	55.00
21	यवतमाळ /Yavatmal	-	2	2	18.14	58.70	60.01	7.38	14.31	55.30
एकूण/Total		73	34	107	3493.36	3866.85	3700.57	2352.33	1154.55	4448.00

१.९ ह्या कार्यक्रमामध्ये अंतर्भूत असलेल्या २१ जिल्ह्यांतील ७३ तालुके (पूर्णगट) व ३४ तालुके (उपगट) यांमध्ये १९९७-९८ पासून २०००-२००१ पर्यंतचे कार्यक्रमांतर्गत भौतिक साध्य पुढीलप्रमाणे होते.

तक्ता क्रमांक /Table No. 1.2
डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत राज्यातील भौतिक साध्य
Physical achievement under hilly area development programme in the State

वर्ष / Year	शाळा खोल्यांचे बांधकाम / Construction of School rooms			रस्त्यांची कामे / Road works			पाणी पुरवठा योजना / Water supply scheme			इतर कामे / Other works		
	लक्ष्य/ नवीन कामे / Target/ new works	अपूर्ण/ जुनी कामे/ Incomplete/ old works	वर्षात पूर्ण केलेली कामे / Works completed in the year	लक्ष्य/ नवीन कामे / Target/ new works	अपूर्ण/ जुनी कामे/ Incomplete/ old works	वर्षात पूर्ण केलेली कामे / Works completed in the year	लक्ष्य/ नवीन कामे / Target/ new works	अपूर्ण/ जुनी कामे/ Incomplete/ old works	वर्षात पूर्ण केलेली कामे / Works completed in the year	लक्ष्य/ नवीन कामे / Target/ new works	अपूर्ण/ जुनी कामे/ Incomplete/ old works	वर्षात पूर्ण केलेली कामे / Works completed in the year
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
1997-98	2275	1144	1363	1317	728	847	198	101	125	192	91	131
1998-99	2719	1722	1237	1497	806	618	156	74	68	236	129	79
1999-2000	2376	1442	889	1474	611	749	144	74	62	205	131	117
2000-2001	1385	600	627	778	251	491	66	27	35	251	104	134
2001-2002	841	385	454	608	315	292	59	34	25	141	62	79

मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे

१.१० डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम राज्य शासनाकडून १९९१-९२ पासून राबविण्यात येत आहे. ह्या कार्यक्रमाच्या मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे ठरविण्यात होती.

१) डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत घोषित करण्यात आलेल्या डोंगरी क्षेत्रामध्ये शैक्षणिक सुविधा (प्राथमिक शाळाखोल्या), रस्ते, लहान पाणीपुरवठा योजना, पाटबंधारे विषयक लहान योजना इ. सोयी सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा उद्देश विचारात घेता ही योजना कितपत सफल झाली आहे?

२) गेल्या दहा वर्षांत योजनेअंतर्गत कोणत्या प्रकारची कामे घेतली व योजनेवर एकूण खर्च किती झाला?

३) डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाखाली घेतलेल्या कामांचा दर्जा व सद्य:स्थिती कशी आहे? दर्जा चांगला राखण्यासाठी व अधिक सुधारण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

४) डोंगरी क्षेत्रामध्ये मूलभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने या कार्यक्रमांतर्गत उपलब्ध करून दिलेला निधी पूर्णपणे खर्च होतो काय? निधी पूर्णपणे खर्च करण्यात काही अडचणी आहेत काय?

५) कार्यक्रमाची आखणी व अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनांनुसार होते किंवा कसे?

६) कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीमध्ये नियमित येणाऱ्या अडचणी काय आहेत? त्या अडचणी दूर करण्यासाठी नेमकी काय उपाययोजना करणे आवश्यक आहे ?

७) या कार्यक्रमाची नेमकी भौतिक फलश्रुती काय आहे? पूर्ण झालेल्या कामांचा संबंधितांना अपेक्षेनुसार उपयोग होतो काय?

८) सदर कार्यक्रम अधिक चांगल्या पद्धतीने राबविण्याकरिता उपाययोजना सुचविणे.

नमुना निवड

१.११ ह्या मूल्यमापन अभ्यासासाठी विविध स्तरांवरील नमुना निवड पुढीलप्रमाणे करण्यात आली.

<u>जिल्ह्यांची निवड</u> : सदर योजना राबविण्यात येत असलेल्या सर्व म्हणजे २१ जिल्ह्यांची पाहणीसाठी निवड करण्यात आली.

<u>तालुक्यांची निवड</u> : अभ्यासासाठी निवडण्यात आलेल्या प्रत्येक जिल्ह्यातून पाहणीसाठी २ पूर्णगट (तालुके) व २ उपगट (तालुके) यादृच्छिक पद्धतीने निवडण्यात आले. ज्या जिल्ह्यात दोन किंवा त्यापेक्षा कमी पूर्णगट किंवा उपगट असतील त्या जिल्ह्यात त्या सर्व पूर्णगट/उपगटांची पाहणीसाठी निवड करण्यात आली. मात्र जिल्ह्यातून दोन पूर्णगट/उपगट निवडण्यामध्ये कमतरता असल्यास ती उर्वरित प्रकारातून भरून काढण्यात आली नाही.

<u>कामांची निवड</u> : ह्या योजनेचा मूल्यमापन अभ्यास दोन भागांत करण्यात आला. पहिल्या भागामध्ये योजनेअंतर्गत १९९२-९३ ते २००१-२००२ ह्या दहा वर्षांत घेतलेल्या कामांबाबत स्थूल अभ्यास करण्यात आला आणि दुसऱ्या भागामध्ये योजनेअंतर्गत १९९९-२००० ते २००१-२००२ ह्या तीन वर्षांत घेतलेल्या कामांबाबत तपशीलवार अभ्यास घेण्यात आला. त्यासाठी कामांची निवड पुढीलप्रमाणे करण्यात आली.

अ) स्थूल अभ्यासासाठी, पाहणीसाठी निवडलेल्या प्रत्येक तालुक्यातून १९९२-९३ ते २००१-२००२ ह्या दहा वर्षांपैकी प्रत्येक वर्षाकरिता, वर्षामध्ये हाती घेतलेल्या प्राथमिक शाळाखोल्यांचे एक बांधकाम यादृच्छिक पद्धतीने आणि उर्वरित प्रकारांच्या कामांपैकी एक काम यादृच्छिक पद्धतीने निवडावयाचे. ह्या पद्धतीने प्राथमिक शाळाखोल्यांची बांधकामे व इतर प्रकारातील कामे उपलब्धतेनुसार प्रत्येक तालुक्यातून अधिकतम अनुक्रमे १० व १०, प्रत्येक जिल्ह्यातून अनुक्रमे ४० व ४० आणि राज्यामधून (२१ जिल्ह्यांतून) अनुक्रमे ८४० व ८४० निवडावयाची.

ब) तपशीलवार अभ्यासासाठी, पाहणीसाठी निवडलेल्या प्रत्येक तालुक्यातून योजनेअंतर्गत १९९९-२००० ते २००१-२००२ ह्या तीन वर्षांत बांधकाम करण्यात आलेल्या दोन प्राथमिक शाळाखोल्यांची निवड यादृच्छिक पद्धतीने करावयाची. त्याशिवाय अशा प्रत्येक तालुक्यातून ह्या तीन वर्षांत करण्यात आलेल्या पुढील पाच प्रकारच्या कामांमधील प्रत्येक प्रकारातून दोन कामांची निवड यादृच्छिक पद्धतीने करावयाची आणि कामांची निवड करताना कामे शक्यतो वेगवेगळ्या गावांतून निवडावयाची.

अ) पाटबंधाऱ्याची कामे
ब) रस्ते विकासाची कामे
क) पाणीपुरवठ्याची कामे (ग्राम विकास विभागाच्या प्रमाणकांनुसार)
ड) समाज मंदिर
इ) एस.टी. निवारा (पिकअप शेड)

ह्या पध्दतीने तपशीलवार अभ्यासासाठी उपलब्धतेनुसार प्रत्येक तालुक्यातून जास्तीत जास्त २ प्राथमिक शाळाखोल्यांची बांधकामे व वरील पाच प्रकारांपैकी प्रत्येक प्रकारातील २ कामे (एकूण १०), याप्रमाणे प्रत्येक जिल्ह्यातून अधिकतम अनुक्रमे ८ व ८ (एकूण ४०) आणि राज्यातून अधिकतम अनुक्रमे १६८ व १६८ कामांची निवड करावयाची, असे ठरविण्यात आले.

प्रत्यक्षामध्ये २१ जिल्हे आणि उपलब्धतेनुसार ५० तालुके, २११ गावे व ८८० कामांची पाहणीसाठी निवड करण्यात आली.

पाहणीसाठी भरावयाची पत्रके

१.१२ या मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे विचारात घेऊन आवश्यक ती माहिती गोळा करण्यासाठी पुढीलप्रमाणे पाच पत्रके विहित करण्यात आली.

१) **पत्रक-१ :** जिल्हा नियोजन अधिकारी, जिल्हा नियोजन समिती यांच्याकरिता

२) पत्रक-२ : पाहणीसाठी निवडलेल्या कामांच्या जिल्हा स्तरावरील कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकरिता

३) पत्रक-३ : पाहणीसाठी निवडलेल्या कामांच्या स्थानिक पातळीवरील संबंधित कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकरिता

४) **पत्रक-४ :** योजनेअंतर्गत गठित करण्यात आलेल्या जिल्हा स्तरावरील समितीच्या अध्यक्ष अथवा सदस्यांकरिता

५) **पत्रक-५ :** कामाचा लाभ प्रामुख्याने ज्या गावास मिळणे अपेक्षित आहे त्या गावातील सरपंच/ग्रामसेवक यांच्याकरिता

क्षेत्रीय कामामध्ये पत्रक-१ (२१), पत्रक-२ (८४), पत्रक-३ (८८०), पत्रक-४ (२१) आणि पत्रक-५ (२११) याप्रमाणे माहिती गोळा करण्यात आली.

क्षेत्रकामाचा कालावधी

१.१३ ह्या मूल्यमापन अभ्यासाचे क्षेत्रीय काम जानेवारी-फेब्रुवारी, २००३ मध्ये करण्यात आले.

१.१४ ह्या मूल्यमापन अहवालातील प्रकरणांची रुपरेषा पुढीलप्रमाणे आहे.

प्रकरण-१ - प्रस्तावना

प्रकरण-२ - जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती

प्रकरण-३ - कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती

प्रकरण-४ - तालुका स्तरावरील कार्यान्वयी यंत्रणेकडून गोळा करण्यात आलेली माहिती

प्रकरण-५ - आमदारांकडून प्राप्त माहिती

प्रकरण-६ - लाभधारकांच्या गावातील सरपंच/ग्रामसेवकांकडून प्राप्त

****

प्रकरण - २

जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती

२.१ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाच्या ह्या मूल्यमापन अभ्यासामध्ये सदर कार्यक्रम राबविण्यात येत असलेल्या सर्व म्हणजे २१ जिल्ह्यांतील जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून जिल्ह्यात १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षाच्या कालावधीत ह्या कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यात आलेली कामे, त्यांवर करण्यात आलेला खर्च, जिल्हा समित्यांनी व कार्यान्वयी यंत्रणांनी केलेली कार्यवाही, कार्यक्रमाच्या कार्यान्वयनात येणाऱ्या अडचणी व त्या संबंधातील सूचना याबाबत माहिती प्राप्त करण्यात आली. त्या माहितीवर आधारित निरीक्षणे पुढील परिच्छेदांत देण्यात येत आहेत.

कार्यक्रमांतर्गत केलेली कामे

२.२ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत असलेल्या सर्व २१ जिल्ह्यांत ह्या कार्यक्रमांतर्गत १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षांत शाळाखोल्यांचे बांधकाम/दुरूस्ती, रस्त्यांची कामे, पाणीपुरवठा योजना, पाटबंधाऱ्याची कामे, इ. प्रकारची किती कामे हाती घेण्यात आली व त्यापैकी किती कामे पूर्ण करण्यात आली याबाबतची विभागवार माहिती पुढील तक्ता क्र. २.१ मध्ये दिली आहे. सदर कार्यक्रम नागपूर विभागात राबविण्यात येत नसल्याने ही माहिती उर्वरित पाच विभागांबाबतच आहे.

तक्ता क्रमांक /**Table No. 2.1**

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या वर्षांत हाती घेतलेल्या कामांबाबत तपशील

Details regarding the works undertaken under the hilly area development programme during 1992-93 to 2001-02

(संख्या / Number)

अ.क्र. / Sr.No.	विभाग / Region	कार्यक्रम राबविण्यात येणाऱ्या जिल्हयांची संख्या/ No. of districts where scheme is implementing	शाळाखोल्यांचे बांधकाम/दुरुस्ती / Construction/Repair of School Rooms		रस्त्यांची कामे / Works of Roads		पाणी पुरवठा योजना / Water supply scheme	
			हाती घेतलेली नवीन कामे / New works undertaken	पूर्ण केलेली कामे / Works completed	हाती घेतलेली नवीन कामे / New works undertaken	पूर्ण केलेली कामे / Works completed	हाती घेतलेली नवीन कामे / New works undertaken	पूर्ण केलेली कामे / Works completed
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1	कोकण / Konkan	4	5065 (69.4)	4815 (95.1)	1720 (23.5)	1412 (82.1)	305 (4.2)	190 (62.3)
2	नाशिक / Nashik	5	1670 (58.0)	1555 (93.1)	922 (32.0)	887 (96.2)	139 (4.8)	135 (97.1)
3	पुणे / Pune	4	3910 (56.1)	3907 (99.9)	2596 (37.2)	2541 (97.9)	147 (2.1)	152 (103.4)
4	औरंगाबाद/Aurangabad	4	422 (44.2)	344 (81.5)	434 (45.4)	237 (54.6)	52 (5.5)	39 (75.0)
5	अमरावती /Amravati	4	671 (65.2)	692 (103.1)	80 (7.8)	21 (26.3)	164 (15.9)	153 (93.3)
	एकूण / Total	21	11738 (61.3)	11313 (96.4)	5752 (30.1)	5098 (88.6)	807 (4.2)	669 (82.9)

(पुढे चालू)

तक्ता क्रमांक / Table 2.1(मागील पृष्ठावरुन) (To be continued)

अ.क्र. / Sr.No.	विभाग / Region	पाटबंधाऱ्यांची कामे / Irrigation wroks		इतर कामे / Other works		एकूण कामे / Total works	
		हाती घेतलेली नवीन कामे / New works undertaken	पूर्ण केलेली कामे / Works completed	हाती घेतलेली नवीन कामे / New works undertaken	पूर्ण केलेली कामे / Works completed	हाती घेतलेली नवीन कामे / New works undertaken (4+6+8+10+12)	पूर्ण केलेली कामे / Works completed (5+7+9+11+13)
(1)	(2)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)
1	कोकण/Konkan	131 (1.8ò)	79 (60.3)	80 (1.1)	67 (0.8)	7301 (100.0)	6563 (89.9)
2	नाशिक/Nashik	54 (1.9)	63 (116.7 ò)	94 (3.3)	65 (69.1)	2879 (100.0)	2705 (94.0)
3	पुणे /Pune	-	-	322 (4.6)	297 (92.2)	6975 (100.0)	6897 (98.9)
4	औरंगाबाद/Aurangabad	1 (0.1)	1 (100.0)	46 (4.8)	52 (113.0)	955 (100.0)	673 (70.5)
5	अमरावती /Amravati	-	-	114 (11.1)	100 (87.7)	1029 (100.0)	966 (93.9)
	एकूण /Total	186 (1.0)	143 (76.9)	656 (3.4)	581 (88.6)	19139 (100.0)	17804 (93.0)

टीप : १) सदर कार्यक्रम नागपूर विभागामध्ये राबविण्यात येत नाही.
The said programme is not being implemented in Nagpur region

२) कंसांतील आकडे प्रकारानुसार नवीन कामांची एकूणशी टक्केवारी/पूर्ण केलेल्या कामांची हाती घेतलेल्या नवीन कामांशी टक्केवारी दर्शवितात.
Figures in bracket indicates workwise percentage of new works to total percentage of works completed to new works undertaken.

२.३ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की सदर कार्यक्रम राबविण्यात येत असलेल्या सर्व २१ जिल्ह्यांत मिळून १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षांच्या कालावधीत ह्या कार्यक्रमांतर्गत एकूण १९,१३९ कामे हाती घेण्यात आली व त्यापैकी १७,८०४ (९३.० टक्के) कामे पूर्ण करण्यात आली. हाती घेण्यात आलेल्या कामांमध्ये शाळा खोल्यांच्या बांधकाम/दुरूस्तीची कामे ११,७३८ (६१.३ टक्के), रस्त्यांची कामे ५,७५२ (३०.१ टक्के), पाणी पुरवठा योजनांची कामे ८०७ (४.२ टक्के), पाटबंधाऱ्याची कामे १८६ (१.० टक्के) आणि इतर कामे ६५६ (३.४ टक्के) होती. घेतलेल्या कामांमध्ये शाळा खोल्यांच्या कामांचे प्रमाण औरंगाबाद विभाग वगळता उर्वरित सर्व विभागांमध्ये ५५ टक्क्यांपेक्षा जास्त होते. औरंगाबाद विभागामध्ये ते ४४.२ टक्के होते आणि तिथे रस्त्यांच्या कामांचे प्रमाण सर्वाधिक म्हणजे ४५.४ टक्के होते. कोकण, नाशिक आणि पुणे ह्या विभागांमध्ये रस्त्यांच्या कामांना द्वितीय प्राधान्य देण्यात आले असून त्या कामांचे एकूण कामांमध्ये प्रमाण २३.५ टक्के ते ३७.२ टक्के इतके होते. मात्र अमरावती विभागामध्ये रस्त्याच्या कामांचे प्रमाण ७.८ टक्के इतके कमी असून त्या विभागात पाणीपुरवठ्यांच्या कामांचे प्रमाण (१५.९ टक्के) तुलनेने जास्त होते.

२.४ दहा वर्षांमध्ये हाती घेतलेल्या एकूण १९,१३९ कामांपैकी पूर्ण झालेल्या कामांचे प्रमाण ९३.० टक्के इतके होते. हे प्रमाण शाळाखोल्यांच्या कामांबाबत ९६.४ टक्के, रस्त्यांच्या कामांबाबत ८८.६ टक्के, पाणीपुरवठा योजनांबाबत ८२.९ टक्के, पाटबंधाऱ्यांच्या कामांबाबत ७६.९ टक्के आणि इतर कामांबाबत ८८.६ टक्के इतके होते. हे प्रमाण समाधानकारक वाटते. तक्ता क्र. २.१ मध्ये काही ठिकाणी सदर टक्केवारी १००.० पेक्षा अल्प प्रमाणात जास्त दिसते. आधीच्या वर्षात हाती घेतलेली कामे नंतरच्या वर्षात पूर्ण झाल्याने तसे दिसते.

२.५ सदर १० वर्षांत घेतलेल्या ६५६ 'इतर' कामांमध्ये प्रामुख्याने समाज मंदीर, एस.टी.निवारा/पिक-अप रोड, नालाखंदक, व्यायाम शाळा, विद्युत विकास, संरक्षण भिंत, सभा मंडप, स्मशान भूमी विकास, घाट बांधणे, फूट ब्रीज बांधणे इ. कामांचा समावेश होता.

कामांवरील खर्च

२.६ सदर कार्यक्रमांतर्गत कामांसाठी उपरोक्त १० वर्षांत प्राप्त झालेली तरतूद व त्यापैकी कामांवर प्रत्यक्ष करण्यात आलेला खर्च याबाबतची माहिती पुढील तक्ता क्र. २.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्रमांक / **Table No. 2.2**

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षांत हाती घेतलेल्या कामांबाबत खर्चविषयक तपशील

Details regarding the expenditure incurred on the works undertaken during the decade 1992-93 to 2001-02 under hilly area development programme

अ.क्र. Sr.No.	**विभाग** Region	जिल्ह्यांना प्राप्त झालेली तरतूद (कोटी रु.) / Fund received to districts (Rs. in crore)	स्तंभ (३) पैकी कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित केलेली रक्कम (कोटी रु.) / Out of col. (3) fund distributed to the implimenting agencies (Rs. in crore)	वितरित केलेल्या रकमेची प्राप्त तरतुदीशी टक्केवारी / Percentage of funds distributed to funds received	स्तंभ (४) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च (कोटी रु.) / Out of col.(4) actual expenditure incurred (Rs. in crore)	प्रत्यक्ष खर्चाची वितरित रकमेशी टक्केवारी / Percentage of actual expenditure to amount disbursed
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1	कोकण/Konkan	94.46	93.34	98.8	79.77	85.5
2	नाशिक / Nashik	70.33	63.51	90.3	53.13	83.7
3	पुणे / Pune	100.84	99.91	99.1	84.94	85.0
4	औरंगाबाद/Aurangabad	23.45	23.23	99.1	18.84	81.1
5	अमरावती/Amravati	14.44	13.90	96.3	12.01	86.4
	एकूण / Total	303.52	293.89	96.8	248.69	84.6

२.७ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की सदर कार्यक्रमांतर्गत कामे करण्यासाठी सर्व २१ जिल्ह्यांना मिळून १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षांच्या कालावधीत शासनाकडून एकूण ३०३.५२ कोटी रुपये रक्कम प्राप्त झाली. त्यापैकी २९३.८९ कोटी रुपये (९६.८ टक्के) रक्कम कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित करण्यात आली. ह्या वितरित रकमेपैकी २४८.६९ कोटी रुपये (८४.६ टक्के) इतकी रक्कम प्रत्यक्ष खर्च झाली. जिल्ह्यांना प्राप्त झालेल्या रकमेपैकी कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित केलेल्या रकमेचे प्रमाण पुणे व औरंगाबाद विभागांत सर्वाधिक म्हणजे ९९.१ टक्के इतके होते, तर त्या खालोखाल ते कोकण विभागात (९८.८ टक्के) होते. नाशिक विभागात ते सर्वात कमी (९०.३ टक्के) होते. वितरित रकमेपैकी प्रत्यक्ष खर्च करण्यात आलेल्या रकमेचे प्रमाण अमरावती विभागात सर्वाधिक म्हणजे ८६.४ टक्के, तर त्याखालोखाल ते कोकण विभागात ८५.५ टक्के आणि पुणे विभागात ८५.० टक्के इतके होते. औरंगाबाद विभागात ते सर्वात कमी म्हणजे ८१.१ टक्के इतके होते.

२.८ वास्तविक शासनाकडून जिल्ह्यांना प्राप्त झालेल्या रकमेचे कार्यान्वयी यंत्रणांना पूर्णतः वितरण होणे आवश्यक असतानाही तसे झाल्याचे दिसून येत नाही. जिल्ह्यांना वर्षामध्ये प्राप्त झालेली एकूण तरतूद कार्यान्वयी यंत्रणांना पूर्णतः (१०० टक्के प्रमाणात) वितरित न झाल्या बाबतच्या कारणांविषयी विचारणा केली असता पाहणीतील जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख कारणे नमूद केली. १) अपूर्ण कामे पूर्ण होण्यास विलंब झाला (८ जिल्हे), २) कार्यान्वयी यंत्रणांकडून मागणी झाली नाही (६ जिल्हे), ३) पुरेशी कामे मंजूर झालेली नव्हती (३ जिल्हे), ४) कामाचे प्रस्ताव उशीरा प्राप्त झाले, ५) यंत्रणा स्तरावर कार्यवाहीस विलंब झाला व ६) नवीन जिल्ह्याच्या ठिकाणी (हिंगोली) कर्मचारीवर्ग नसल्याने वितरण झाले नाही (प्रत्येकी १ जिल्हा), निधीचे वितरण पूर्णतः होण्याच्या दृष्टीने अशा कारणांचा अभ्यास करून उपाययोजना करणे आवश्यक वाटते.

२.९ कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित करण्यात आलेली रक्कम वर्षामध्ये पूर्णतः (१०० टक्के प्रमाणात) खर्च झाली नसल्याचे दिसून आले. त्याबाबतीत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) मंजूर कामे वेळेत सुरू झाली नाहीत (११ जिल्हे), २) कामे मंजूर होण्यास विलंब झाल्याने ती वेळीच सुरु करता आली नाहीत (८ जिल्हे) आणि ३) काही कामांवर तरतुदीपेक्षा कमी खर्च होतो, ४) निधी वितरणाचे आदेश विलंबाने प्राप्त झाले, ५) भाग डोंगराळ असल्याने कच्च्या मालाचा पुरवठा वेळेवर होत नाही, स्थानिक अडचणी (प्रत्येकी १ जिल्हा). प्राप्त झालेला निधी पूर्णतः खर्ची पडून कामे पूर्ण होण्याच्या दृष्टीने उपाययोजना करणे गरजेचे वाटते.

२.१० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून तरतुदीच्या रकमा कार्यान्वयी यंत्रणेकडे कशा प्रकारे वितरित करण्यात येतात याबाबत त्या अधिकाऱ्यांनी पुढीलप्रमाणे माहिती दिली. प्रशासकीय मान्यता दिल्यानंतर कामाच्या आवश्यकतेनुसार व मागणीनुसार तरतुदी वितरित करण्यात येतात, संबंधित यंत्रणेस त्यांच्या संविधान अधिकाऱ्यांच्या नावाने जिल्हाधिकाऱ्यांच्या स्वाक्षरीने आदेशपत्र दिले जाते, अपूर्ण कामांना लागणारा निधी व नवीन कामांची अंदाजपत्रके विचारात घेऊन आवश्यकतेनुसार निधी वितरण आदेशान्वये निधी वितरित करण्यात येतो, इ.

२.११ कार्यक्रमांतर्गत कामांवरील खर्चावर ठेवण्यात येणाऱ्या नियंत्रणासंबंधीच्या कार्यपध्दतीबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी अशी माहिती दिली की मासिक आढावा बैठकीद्वारे कामांवरील खर्चावर नियंत्रण ठेवले जाते. त्याबाबतीतील मासिक प्रगति अहवाल मागविण्यात येत असतात. मात्र एका जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी असे नमूद केले की सदर खर्च कार्यान्वयी यंत्रणा करीत असल्याने त्यावर त्यांचेच नियंत्रण असते, जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांचे त्यावर नियंत्रण नसते. याबाबतीत राज्यात सर्व जिल्ह्यांत एकच एक कार्यपध्दती अंमलात असणे आवश्यक वाटते.

२.१२ सदर कार्यक्रमांतर्गत १९९२-९३ ते २००२-०३ ह्या दहा वर्षांच्या कालावधीत करण्यात आलेल्या खर्चाची कामाच्या प्रकारानुसार विभागणी पुढील तक्त्यात दिली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No 2.3

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत केलेल्या खर्चाची कामाच्या प्रकारानुसार विभागणी

Expenditure incurred under Hilly Area Development Programme according to type of work

(कोटी रुपये / Rs. in crore)

अ. क्र. Sr. No.	**विभागाचे नाव** Region	कार्यक्रमांतर्गत कामांवर वर्षामध्ये झालेला एकूण खर्च Total expenditure incurred on works during the year	स्तंभ-३ मधील खर्चापैकी खालील प्रकारावर झालेला खर्च Of the expenditure in column No.3 expenditure incurred by type of works						
			शाळा खोल्या School rooms	पाटबंधारे Irrigation	रस्ते विकास Road Develop-ment	पाणी पुरवठा Water supply	समाज मंदिर Commu-nity Hall	एस.टी. निवारा Pick up sheds	इतर Other
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	कोकण/ Konkan	79.77 (100.0)	31.49 (39.5)	2.64 (3.3)	37.53 (47.0)	6.06 (7.6)	0.10 (0.1)	1.27 (1.6)	0.68 (0.9)
2	नाशिक/ Nashik	53.13 (100.0)	12.41 (23.3)	2.94 (5.5)	33.92 (62.3)	2.32 (4.4)	0.20 (0.4)	0.08 (0.2)	2.08 (3.9)
3	पुणे / Pune	84.94 (100.0)	32.56 (38.3)	-	44.28 (52.2)	2.69 (3.2)	2.57 (3.0)	-	2.85 (3.3)
4	औरंगाबाद / Aurangabad	18.84 (100.0)	3.64 (19.3)	0.05 (0.3)	13.44 (71.2)	0.67 (3.6)	1.01 (5.4)	-	0.04 (0.2)
5	अमरावती / Amravati	12.01 (100.0)	5.75 (47.9)	0.17 (1.3)	3.83 (31.9)	0.75 (6.4)	0.12 (1.0)	0.10 (0.8)	1.30 (10.7)
	एकूण / Total	248.69 (100.0)	85.83 (34.5)	5.80 (2.3)	132.15 (53.2)	12.52 (5.0)	4.01 (1.6)	1.48 (0.6)	6.93 (2.8)

टीप : कंसातील आकडे एकूणशी टक्केवारी दर्शवितात.

Note : Figure in bracket shows percentage to total.

२.१३ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की सदर कार्यक्रमावर दहा वर्षांत झालेल्या एकूण खर्चापैकी सर्वाधिक प्रमाणात म्हणजे ५३.२ टक्के रक्कम रस्ते विकासावर खर्च करण्यात आली असून त्याखालोखाल ३४.५ टक्के रक्कम शाळा खोल्यांवर खर्च करण्यात आली. पाणी पुरवठा, पाटबंधारे, समाजमंदिर आणि एस्.टी.निवारा यांवर अनुक्रमे ५.० टक्के, २.३ टक्के, १.६ टक्के आणि ०.६ टक्के रक्कम खर्च करण्यात आली असून उर्वरित २.८ टक्के रक्कम इतर प्रकारच्या कामांवर खर्च करण्यात आली. वास्तविक कार्यक्रमांतर्गत शासनाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार एकूण नियतव्ययाच्या ५० टक्के नियतव्यय हा प्राथमिक शाळांच्या वर्ग खोल्यांच्या बांधकाम/दुरूस्तीसाठी आरक्षित/वितरित करावयाचा असतो. त्याबाबतचे पालन इथे झाल्याचे दिसून येत नाही. मात्र याबाबतचा तपशील पुढील परिच्छेद क्र. २.१७ मध्ये दिला आहे.

२.१४ शासनाकडून जिल्ह्यांना पाठविण्यात येणारी तरतूद वर्षातील चार तिमाहींमध्ये कशा प्रमाणात विभागून पाठविण्यात आली, ती तरतूद कार्यान्वयी यंत्रणांना वर्षामध्ये कसकशा प्रमाणात वितरित करण्यात आली, त्यापैकी खर्च केव्हा व किती करण्यात आला आणि खर्चापैकी शाळाखोल्यांवर खर्च किती प्रमाणात करण्यात आला याबाबतचा अभ्यास करण्यासाठी ह्या बाबींवरील १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांची माहिती जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त करण्यात आली. ती पुढील तक्ता क्र. २.४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्रमांक /Table No. 2.4

डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांतील तिमाही तरतूद व खर्च

The provision and expenditure during three years from 1999-2000 to 2001-02 under Hilly Area Development Programme

(रक्कम रु. कोटीत / Rs. in crore)

विभाग Region	बाब Item	एप्रिल-जून April-June	जुलै-सप्टें. July-Sept.	ऑक्टो-डिसें. Oct-Dec.	जाने.-मार्च Jan-March	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
कोकण Konkan	१) जिल्ह्यास प्राप्त झालेली तरतूद Provision received to the district	24.37 (91.1)	2.11 (7.9)	0.27 (1.0)	-	26.75 (100.0)
	२) वरील (१) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च Actual expenditure out of (1) above	4.43	3.04	4.88	9.32	21.67
	३) वरील (२) पैकी शाळाखोल्यांवर झालेला खर्च Expenditure incurred on school rooms Out of (2) above	1.61 (36.3)	0.65 (21.4)	0.27 (5.5)	4.98 (53.4)	7.51 (34.7)
नाशिक Nashik	१) जिल्ह्यास प्राप्त झालेली तरतूद Provision received to the district	15.06 (76.8)	2.44 (12.5)	1.25 (6.4)	0.85 (4.3)	19.60 (100.0)
	२) वरील (१) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च Actual expenditure out of (1) above	0.94	3.11	3.75	7.27	15.07
	३) वरील (२) पैकी शाळाखोल्यांवर झालेला खर्च Expenditure incurred on school rooms Out of (2) above	0.27 (28.7)	0.44 (14.1)	0.52 (13.9)	0.86 (11.8)	2.09 (13.9)
पुणे Pune	१) जिल्ह्यास प्राप्त झालेली तरतूद Provision received to the district	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.न. N.A.	उ.ना. N.A.	28.69
	२) वरील (१) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च Actual expenditure out of (1) above	0.22	2.30	7.52	15.54	25.58
	३) वरील (२) पैकी शाळाखोल्यांवर झालेला खर्च Expenditure incurred on school rooms Out of (2) above	0.22 (100.0)	0.40 (17.4)	1.55 (20.6)	5.71 (36.7)	7.88 (30.8)
औरंगाबाद Aurangabad	१) जिल्ह्यास प्राप्त झालेली तरतूद Provision received to the district	3.65 (45.3)	2.05 (25.5)	1.98 (24.6)	0.37 (4.6)	8.05 (100.0)
	२) वरील (१) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च Actual expenditure out of (1) above	0.09	1.87	1.64	2.82	6.42
	३) वरील (२) पैकी शाळाखोल्यांवर झालेला खर्च Expenditure incurred on school rooms Out of (2) above	0.02 (22.2)	0.68 (36.4)	0.30 (18.3)	0.79 (28.0)	1.79 (27.9)
अमरावती Amravati	१) जिल्ह्यास प्राप्त झालेली तरतूद Provision received to the district	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	3.65
	२) वरील (१) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च Actual expenditure out of (1) above	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	2.30
	३) वरील (२) पैकी शाळाखोल्यांवर झालेला खर्च Expenditure incurred on school rooms Out of (2) above	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	उ.ना. N.A.	0.90
एकूण Total	१) जिल्ह्यास प्राप्त झालेली तरतूद Provision received to the district	43.08 (79.2)	6.60 (12.1)	3.50 (6.4)	1.22 (2.3)	86.74 (100.0)
	२) वरील (१) पैकी प्रत्यक्ष झालेला खर्च Actual expenditure out of (1) above	5.68	10.32	17.79	34.95	71.04
	३) वरील (२) पैकी शाळाखोल्यांवर झालेला खर्च Expenditure incurred on school rooms Out of (2) above	2.12 (37.3)	2.17 (21.0)	2.64 (14.8)	11.55 (33.0)	20.17 (28.4)

टीप : कंसातील आकडे एकूणशी टक्केवारी दर्शवितात.

Note : Figure in brackets indicate percentages to total

२.१५ जिल्ह्यांस प्राप्त झालेल्या तरतुदींबाबतच्या माहितीमध्ये पुणे आणि अमरावती विभागातील काही जिल्ह्यांबाबत वर्षातील एकूणबाबत माहिती प्राप्त झाली, परंतु तिमाहीवार विगतवारी प्राप्त झाली नाही. त्याचप्रमाणे अमरावती विभागातील काही जिल्ह्यांमध्ये खर्चाच्या माहितीबाबतची तशी विगतवारी प्राप्त झाली नाही. त्यामुळे राज्यातील एकूणबाबत टक्केवारी काढताना फक्त प्राप्त माहितीच विचारात घेतली आहे.

२.१६ सदर तक्ता क्र. २.४ मधील माहितीवरून असे दिसते की जिल्ह्यांना वर्षामध्ये प्राप्त झालेल्या तरतुदीपैकी बहुतांश तरतूद पहिल्या तिमाहीमध्येच आणि त्याखालोखाल ती दुसऱ्या तिमाहीमध्ये प्राप्त झाली. त्यामुळे कामांवरील खर्चासाठी निधी उपलब्ध नव्हता, असे घडलेले नाही. १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत ह्या योजनेअंतर्गत राज्यातील जिल्ह्यांना एकूण ८६.७४ कोटी रूपये प्राप्त झाले आणि त्यापैकी ७१.०४ कोटी रूपये (८२ टक्के) खर्च झाले. हा खर्च मात्र सर्वाधिक प्रमाणात चौथ्या तिमाहीमध्ये खर्ची पडला. पहिल्या तिमाहीमध्ये सर्वात कमी प्रमाणात आणि त्यानंतर दुसऱ्या व तिसऱ्या तिमाहीमध्ये निधी वाढत्या प्रमाणात खर्ची पडला. बहुतेक सर्व जिल्ह्यांत अशी स्थिती होती. कामांवर खर्च करण्याबाबतची कार्यवाही वर्षातील चार तिमाहींमध्ये समप्रमाणात न झाल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) आमदार महोदयांकडून कामांबाबतचे प्रस्ताव समप्रमाणात येत नाहीत, विलंबाने येतात, त्यामुळे पुढील कार्यवाहीस विलंब होतो,
२) अंदाजपत्रके व इतर कागदपत्रे वेळेत सादर न झाल्याने प्रशासकीय मंजुरीस विलंब होतो, ३) पावसाळी हंगामात कामे होऊ शकत नसल्याने त्या काळात रक्कम खर्च होत नाही, ४) प्रस्ताव मंजुरीनंतर जिल्हा परिषदांकडून कार्यादेश देण्यास विलंब होतो, ५) कार्यान्वयी यंत्रणेकडून खर्च आवश्यकतेनुसारच केला जात असल्याने खर्च समप्रमाणात होत नाही, ६) डोंगरी भागात कामे मजूर सोसायट्यांमार्फत करण्यात येतात व कामे निविदेतील शर्तीनुसार पूर्ण न झाल्यास खर्च समप्रमाणात होत नाही, इ. कामे वर्षातील शेवटच्या एक दोन तिमाहींमध्ये जास्त प्रमाणात करावी लागल्यास यंत्रणेवर ताण पडून कामाच्या गुणवत्तेवर प्रतिकूल परिणाम होऊ शकतो. त्यामुळे याबाबतीतील कार्यवाही एप्रिल महिन्यापासूनच तातडीने सुरू करणे आवश्यक वाटते.

शाळाखोल्यांवरील खर्च

२.१७ शाळाखोल्यांवरील खर्चाबाबत अमरावती विभागातील काही जिल्ह्यांमध्ये वर्षातील एकूण खर्चाबाबत माहिती मिळाली, परंतु तिमाहीवार विगतवारी प्राप्त झाली नाही. त्यामुळे राज्य पातळीवरील टक्केवारी काढताना फक्त प्राप्त माहितीच विचारात घेतली आहे. शासनाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार ह्या कार्यक्रमांतर्गत कामांवर होणाऱ्या खर्चापैकी ५० टक्के खर्च प्राथमिक शाळाखोल्यांचे बांधकाम/दुरूस्ती यावर होणे आवश्यक आहे. परंतु सर्वच विभागांत १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत तसे झाल्याचे दिसून येत नाही. जिल्हावार माहिती विचारात घेता ह्या तीन वर्षांमध्ये एकूण २१ जिल्ह्यांपैकी १५ ते १७ जिल्ह्यांमध्ये सदर खर्च ५० टक्क्यांपेक्षा कमी होता. मात्र याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) १९९५-९६ पूर्वी १०० टक्के निधी सदर कामांवर खर्च करण्यात आल्याने शाळाखोल्यांची कामे शिल्लक नाहीत, २) शाळाखोल्यांची लक्ष्ये यापूर्वीच साध्य झाल्याने सदर कामांबाबतचे प्रस्तावच कमी प्रमाणात प्राप्त होतात व त्यामुळे सदर निधी इतर कामांवर खर्च करण्यास नियोजन विभागाने मान्यता दिली आहे, ३) ठेकेदार शाळाखोल्यांची कामे घेण्यास तयार नसतात, ४) लोकप्रतिनिधींकडून इतर प्रकारांतील कामांबाबत जास्त आग्रह असतो, ५) शाळाखोल्यांची अंदाजपत्रके विलंबाने प्राप्त झाल्याने मंजुरीस विलंब होतो व खर्च कमी होतो, ६) कर्मचारीवर्ग निवडणुकीच्या कामांमध्ये व्यग्र असल्याने कामे अपुरी राहिली व त्यांवर खर्च कमी झाला इ.. सदर कारणे सयुक्तिक वाटतात.

प्रस्तावांची प्राप्ती

२.१८ सदर कार्यक्रमांतर्गत कामे घेण्यासाठी १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षाच्या कालावधीत लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव वर्षातील चार तिमाहींमध्ये कशा प्रमाणात प्राप्त झाले, त्या कामांची मंजुरी इ. बाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त झालेली माहिती पुढील तक्ता क्र. २.५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्रमांक /Table No. 2.5

कार्यक्रमांतर्गत १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत प्राप्त झालेले कामांबाबतचे प्रस्ताव

The number of work proposals received under the programme during three years 1999-2000 to 2001-02

बाब / Item	तिमाही / Quarterly	कोकण / Konkan	नाशिक / Nashik	पुणे / Pune	औरंगाबाद / Aurangabad	अमरावती / Amravati	एकूण / Total
१) प्राप्त झालेले प्रस्ताव Proposal received	एप्रिल-जून / April-June	456	491	379	232	42	1600 (28.3)
	जुलै-सप्टें./ July-Sept.	572	358	552	104	213	1799 (31.8)
	ऑक्टो-डिसें./ Oct-Dec.	435	293	377	112	13	1230 (21.7)
	जाने-मार्च / Jan-March	321	274	248	169	17	1029 (18.2)
	एकूण/ Total	1784	1416	1556	617	285	5658 (100.0)
२)वरील (१) पैकी लोकप्रतिनिधींनी पाठविलेले प्रस्ताव Proposal received From local representative out of (1) above	एप्रिल-जून/ April-June	394	491	379	232	42	1538 (29.8)
	जुलै-सप्टें./ July-Sept.	456	358	552	104	54	1524 (29.6)
	ऑक्टो-डिसें./ Oct-Dec.	430	282	377	112	13	1214 (23.6)
	जाने-मार्च/ Jan-March	176	274	248	169	10	877 (17.0)
	एकूण / Total	1456	1405	1556	617	119	5153 (100.0)
३)वरील (१) पैकी मंजूर झालेली कामे Works sanctioned out of (1) above	एप्रिल-जून/ April-June	128	82	105	46	15	376 (12.9)
	जुलै-सप्टें./ July-Sept.	229	118	273	15	132	767 (26.3)
	ऑक्टो-डिसें./ Oct-Dec.	330	177	291	46	8	852 (29.2)
	जाने-मार्च/ Jan-March	314	181	313	100	15	923 (31.6)
	एकूण / Total	1001	558	982	207	170	2918 (100.0)

२.१९ वरील तक्ता क्र. २.५ वरून असे दिसून येते की सदर कार्यक्रमांतर्गत कामे घेण्यासाठी १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांपैकी २८.३ टक्के प्रस्ताव वर्षाच्या पहिल्या तिमाहीत आणि ३१.८ टक्के प्रस्ताव दुसऱ्या तिमाहीत प्राप्त झाले होते. तिसऱ्या व चौथ्या तिमाहीत अनुक्रमे २१.७ टक्के आणि १८.२ टक्के प्रस्ताव प्राप्त झाले होते. ही विभागणी सर्वसाधारणपणे समाधानकारक वाटत असली तरी पहिल्या तिमाहीत किंवा पहिल्या व दुसऱ्या अशा दोन तिमाहींमध्ये यापेक्षा जास्त प्रमाणात प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास त्याबाबतच्या पुढील कार्यवाहीसाठी पुरेसा वेळ मिळेल आणि त्यामुळे कार्यान्वयी यंत्रणांना कामे लवकर हाती घेता येतील. तेव्हा याबाबत मार्गदर्शक सूचना देणे आवश्यक वाटते.

२.२० वरील तीन वर्षांत प्राप्त झालेल्या ५,६५८ प्रस्तावांपैकी ५,१५३ (९१.१ टक्के) प्रस्ताव लोकप्रतिनिधींकडून प्राप्त झालेले होते. ते प्रस्ताव चार तिमाहींमध्ये अनुक्रमे २९.८ टक्के, २९.६ टक्के, २३.६ टक्के आणि १७.० टक्के अशा प्रमाणात प्राप्त झालेले होते. चार तिमाहींमध्ये खर्च समप्रमाणात न झाल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केलेल्या कारणांमध्ये (परि. २.१६) 'आमदार महोदयांकडून कामांबाबतचे प्रस्ताव समप्रमाणात येत नाहीत' असे एक कारण समाविष्ट आहे. प्रत्यक्षात तसे नसून लोकप्रतिनिधींकडून प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांपैकी ५९.४ टक्के प्रस्ताव पहिल्या दोन तिमाहींमध्ये प्राप्त झाले होते. मात्र हे प्रमाण जास्त वाढविल्यास वर नमूद केल्यानुसार ते उपयुक्त ठरेल.

२.२१ लोकप्रतिनिधींनी पाठविलेल्या ५,१५३ प्रस्तावांपैकी एकूण २,९१८ (५६.६ टक्के) प्रस्ताव (कामे) मंजूर झाली. कामे मंजूर होण्याचे प्रमाण पहिल्या तिमाहीमध्ये सर्वात कमी असून नंतर पुढील तिमाहींमध्ये ते चढत्या क्रमाने वाढले होते.

२.२२ कामे मंजूर होण्याचे प्रमाण एकूण २१ पैकी १८ जिल्ह्यांमध्ये वर्षातील चार तिमाहींमध्ये समप्रमाणात विभागलेले नव्हते. त्याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) आमदार महोदयांकडून प्रस्ताव जसजसे प्राप्त होतात, तसतसे ते मंजूर होतात, प्रस्ताव विलंबाने प्राप्त झाल्यास पुढील कार्यवाहीस विलंब लागतो, २) प्राप्त झालेले प्रस्ताव पालक मंत्री महोदयांकडे पाठविले जातात व त्यांच्याकडून मान्यता मिळण्यास विलंब होतो, ३) कामांची अंदाजपत्रके कार्यान्वयी यंत्रणेकडून प्राप्त होण्यास विलंब होतो, इ.

२.२३ लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव वेळेवर प्राप्त होतात, असे २१ पैकी ९ जिल्ह्यांत नमूद करण्यात आले, तर उर्वरित १२ जिल्ह्यांमध्ये तसे होत नाही असे नमूद करण्यात आले. लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव वेळेवर प्राप्त करण्यासाठी लोकप्रतिनिधींशी वारंवार पत्रव्यवहार करून, दूरध्वनीवरून अथवा समक्ष भेटून पाठपुरावा करावा लागतो, असे संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले.

२.२४ प्रस्ताव प्राप्त झाल्यावर ते मंजूर होण्यास एक महिन्यापेक्षा जास्त कालावधी लागतो, असे २१ पैकी ११ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर इतका कालावधी लागत नाही, असे उर्वरित १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. एक महिन्यापेक्षा जास्त कालावधी लागण्याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) काही लोकप्रतिनिधींचे प्रस्ताव वेळेत प्राप्त होत नाहीत आणि सर्व लोकप्रतिनिधींचे प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतरच पालकमंत्र्यांची मंजुरी घेऊन ते एकत्रित प्रस्ताव मान्य केले जातात, २) काही कामांबाबत अंदाजपत्रके वेळेवर प्राप्त न होता ती प्राप्त होण्यास दोन तीन महिनेदेखील लागतात, इ. कामे मंजूर करण्यास विलंब लागू नये यासाठी अंदाजपत्रके तयार करण्याबाबत कालमर्यादा ठरवून देणे इ. आवश्यक त्या उपाययोजना करणे गरजेचे वाटते.

कार्यान्वयी यंत्रणांची कार्यवाही

२.२५ जिल्ह्यामध्ये १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत हाती असलेल्या कामांची कार्यान्वयी यंत्रणांच्या प्रकारानुसार वर्गवारी पुढीलप्रमाणे होती.

तक्ता क्रमांक / Table No. 2.6

१९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत असलेल्या कामांचे कार्यान्वयी यंत्रणेनुसार वर्गीकरण

The classification of works of three years 1999 - 2000 to 2001-2002 according to implementing agencywise

अ.क्र./ Sr.No.	विभाग / Division	कामांची संख्या / No. of works						
		कार्यकारी अभियंता, सा. बां. विभाग, जिल्हा परिषद / Executive Engineer, P.W.D., Zilla Parishad	कार्यकारी अभियंता, पाणी पुरवठा / Executive Engineer, Water Supply	कार्यकारी अभियंता, विशेष प्रकल्प / Executive Engineer, Special Project	कार्यकारी अभियंता, पाटबंधारे / Executive Engineer, Irrigation	कार्यकारी अभियंता, सा. बां. विभाग / Executive Engineer, P.W.D.	इतर / Other	एकूण / Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1	१९९९-२००० 1999-2000	2570 (88.0)	86 (2.9)	37 (1.3)	39 (1.3)	191 (6.5)	5 (नगण्य/Neg.)	2928 (100)
2	२०००-२००१ 2000-2001	1143 (80.1)	65 (4.6)	42 (2.9)	18 (1.3)	152 (10.6)	7 (0.5)	1427 (100)
3	२००१-२००२ 2001-2002	924 (84.0)	58 (5.3)	15 (1.4)	21 (1.9)	65 (5.9)	17 (1.5)	1100 (100)

टीप : कंसांतील आकडे एकूणशी टक्केवारी दर्शवितात.
Note : Figures in brackets indicate percentage to total

२.२६ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत सदर कार्यक्रमांतर्गत राज्यात हाती असलेल्या कामांपैकी सरासरीने सुमारे ८४ टक्के कामे सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जिल्हा परिषद ह्या कार्यान्वयी यंत्रणेकडील होती. त्याखालोखाल प्रमाण सार्वजनिक बांधकाम विभाग (८ टक्के), पाणीपुरवठा विभाग (४ टक्के), कार्यकारी अभियंता, विशेष प्रकल्प (२ टक्के) आणि पाटबंधारे विभाग (२ टक्के) यांचे होते.

२.२७ कार्यान्वयी यंत्रणांकडून अंदाजपत्रके प्राप्त होण्यास सरासरीने ३० दिवसांपर्यंत कालावधी लागत असल्याचे २१ पैकी ६ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर त्यासाठी सरासरीने ३१ ते ६० दिवस व ६१ ते ९० दिवस लागत असल्याचे अनुक्रमे १० व ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. त्याचप्रमाणे सदर कार्यवाही योग्य तितक्या कालावधीत होत असल्याचे मत १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी व्यक्त केले, तर सदर कार्यवाही विलंबाने होत असल्याचे मत ११ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी व्यक्त केले. कार्यान्वयी यंत्रणांकडून अंदाजपत्रके प्राप्त होण्यात अडचणी येत नसल्याचे १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. ११ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी याबाबत अडचणी येत असल्याचे मत नमूद केले आणि त्याबाबत पुढीलप्रमाणे तपशील दिले. १) लोकप्रतिनिधींकडून तरतुदीच्या मर्यादेपेक्षा तीन ते चार पट इतक्या जास्त खर्चाची कामे सुचविली जातात आणि सुचविलेल्या सर्वच कामांची अंदाजपत्रके तयार करावयाची असल्याने ती प्राप्त होण्यास विलंब होतो, २) प्रस्तावित जागेची पाहणी, जागा निश्चिती व इतर मापदंडांमुळे अडचणी येतात, ३) जागेची अडचण, स्थानिक विरोध इ. कारणांमुळे विलंब होतो, ४) अंदाजपत्रके परिपूर्ण स्वरूपात पाठविण्यात येत नाहीत, त्यात त्रुटी असतात, त्यामुळे विलंब होतो इ. ह्या सर्व बाबी विचारात घेऊन कार्यवाहीबाबत व संनियंत्रणाबाबत आवश्यक त्या मार्गदर्शनपर सूचना देणे गरजेचे वाटते.

२.२८ सदर कार्यक्रमाच्या कार्यवाहीसाठी वर्षामध्ये जिल्हा समितीच्या किती बैठका घेणे आवश्यक आहे याबाबत विचारणा केली असता १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी विहित बैठक संख्या ५ पर्यंत असल्याचे, तर एका जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी ती ६ ते १० पर्यंत असल्याचे नमूद केले. उर्वरित १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडे एक तर याबाबतची माहिती उपलब्ध नव्हती अथवा त्यांना याबाबतीतील लक्ष्य ठरवून देण्यात आलेले नव्हते, बैठक संख्या विहित केलेली नसते, असे त्यांनी नमूद केले. सदर कार्यक्रमासंबंधीची कार्यवाही जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकीमध्येच करण्यात येते, असे १४ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर सदर कार्यक्रमाच्या कार्यवाहीसाठी जिल्हा समितीच्या बैठका स्वतंत्रपणे घेण्यात येतात, असे ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबतीतील माहिती मिळू शकली नाही. सदर कार्यक्रमांतर्गत कार्यवाहीस आवश्यक ते महत्त्व व पुरेसा वेळ देण्यासाठी सदर बैठका सर्वत्र स्वतंत्रपणे घेणे आवश्यक वाटते. १९९७-९८ ते २००१-०२ ह्या पाच वर्षांत राज्यामध्ये माहिती उपलब्ध झालेल्या १६ जिल्ह्यांत मिळून जिल्हा समितीच्या सदर कार्यक्रमासाठी घेतलेल्या स्वतंत्र बैठकांची संख्या दरवर्षी सरासरी ५ इतकीच होती, तर इतर कामकाजासोबत सदर कार्यक्रमाबाबतचीही कार्यवाही केलेल्या जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकांची संख्या दरवर्षी सरासरी ३८ इतकी होती.

२.२९ कामांच्या प्रस्तावांच्या मंजुरीबाबत १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी असे नमूद केले की जिल्हा समितीच्या बैठकीत प्रस्तावावर चर्चा होऊन प्रस्तावांना मंजुरी देण्यात येते आणि ४ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी असे नमूद केले की जिल्हा समितीची बैठक न घेता अध्यक्षांच्या सहमतीने प्रस्तावांना मंजुरी देण्यात येते. ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी तर अशी माहिती दिली की वरील दोन्ही प्रकारे कार्यवाही न करता जिल्हा नियोजन अधिकारी हे जिल्हाधिकारी यांच्यामार्फत प्रस्तावांना मंजुरी देतात. २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबत माहिती प्राप्त झाली नाही. याबाबतीत सर्वच जिल्ह्यांत शासनाने विहित केलेल्या कार्यपध्दतीचाच अवलंब होणे गरजेचे वाटते.

२.३० जिल्हा समितीकडून काही प्रस्ताव नामंजूर केले जातात. त्यांच्या बाबतीतील नामंजुरीची कारणे जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सर्वसाधारणपणे पुढीलप्रमाणे असल्याचे नमूद केले. १) शासनाकडून प्राप्त झालेल्या निधीची कमतरता, २) प्रस्ताव मापदंडानुसार सादर न होणे, ३) कामे शासनाने ठरवून दिलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांत न बसणे, ४) कामे डोंगरी विभागातील अनुज्ञेय क्षेत्रात नसणे, ५) कामाचा प्रकल्पखर्च विहित कमाल मर्यादेपेक्षा जास्त असणे, ६) आमदारमहोदयांनी काम रद्द करण्याचा प्रस्ताव देणे इ.

२.३१ जिल्हा समितीच्या बैठकांसदर्भात काहीही अडचणी नसल्याचा अभिप्राय पाहणीतील १२ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केला. उर्वरित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी मात्र पुढील अडचणी नमूद केल्या. लोकप्रतिनिधींकडून कामाचे प्रस्ताव वेळेवर येत नाहीत, अंदाजपत्रके वेळेवर प्राप्त होत नाहीत व त्यामुळे तोपर्यंत जिल्हा समितीच्या बैठका आयोजित करता येत नाहीत, बऱ्याच वेळा डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमासंबंधीची स्वतंत्र बैठक न घेता जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकीतच पालकमंत्री महोदय चर्चा करतात, बैठकीसाठी पालकमंत्री महोदयांच्या सोयीच्या तारखा व वेळा प्राप्त होण्यात अडचणी येऊन बैठकीचे आयोजन करणे अवघड होते इ. याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील सूचना केल्या. १) कार्यक्रम मंजुरीसाठी जिल्हा समितीची बैठक एप्रिल-मे महिन्यातच आयोजित करून वर्षाचा संपूर्ण कार्यक्रम मंजूर करावा. २) लोकप्रतिनिधींकडून कामांबाबतचे प्रस्ताव उशीरात उशीरा जून-जुलैपर्यंतच प्राप्त व्हावेत व प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर एक महिन्याच्या आत अंदाजपत्रक तयार करून पाठविणे बंधनकारक असावे अशा सूचना देण्यात याव्यात, ३) पालकमंत्री महोदय स्वतंत्र बैठकीसाठी वेळ देऊ शकत नसतील तर जिल्हाधिकाऱ्यांच्या अध्यक्षतेखाली सदस्यांच्या उपस्थितीत बैठक आयोजित करण्यास अनुमती द्यावी इ. अशा सूचनांचा विचार करून कार्यपध्दतीत शक्य त्या सुधारणा करण्यात याव्यात असे वाटते.

संनियंत्रण

२.३२ कार्यक्रमात घेण्यात येणाऱ्या कामांची गुणवत्ता चांगली रहावी, काम विहित वेळेत पूर्ण व्हावे यासाठी दर महिन्यास जिल्हाधिकाऱ्यांच्या अध्यक्षतेसाठी आढावा बैठक घेऊन संबंधित अधिकाऱ्यांना सूचना दिल्या जातात, काही कामांची तपासणी करण्यात येते, अशा प्रकारे संनियंत्रण करण्यात येते असे जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सांगितले. मात्र तपासणीबाबत १९९७-९८ ते २००१-०२ ह्या पाच वर्षांतील माहिती घेता असे दिसून आले की दरवर्षी सरासरीने २१ पैकी ८ जिल्ह्यांत कामाची एकही तपासणी घेण्यात आलेली नव्हती. ज्या उर्वरित जिल्ह्यांत कामांची तपासणी घेण्यात आली, तिथे दरवर्षी जिल्ह्यात सरासरी केवळ ६ कामांची तपासणी करण्यात आली. तपासणीसाठी कामांना भेटी न दिल्याबाबत वा भेटीचे प्रमाण कमी असल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) विविध बैठका, मंत्री महोदयांचे दौरे, खासदार, आमदार यांच्याकडून कार्यालयास दिल्या जाणाऱ्या भेटी यांमुळे कामांना भेटी देण्यास वेळ मिळत नाही, २) कर्मचारी संख्या अपुरी, ३) शासकीय वाहन नाही, ४) इतर कार्यालयीन कामांतील व्यग्रता, ५) कार्यान्वयी अधिकारी तपासणीस उत्सुक नसणे, इ. मुळे कामांची तपासणी योग्य त्या प्रमाणात घेता येत नाही. तपासणी केलेल्या कामाचा दर्जा, प्रगती असमाधारकारक आढळल्यास संबंधित कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना त्याबाबत कळविण्यात येते, असे जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. कामाचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी व अधिक सुधारण्यासाठी जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील उपाययोजना सुचविल्या. १) कामांची तपासणी करण्याकरिता स्वतंत्र कक्ष स्थापन करण्यात यावा, २) कामांना मंजुरी वेळेत देण्याबाबत सूचना देण्यात याव्यात, म्हणजे कामे घाईने घेतल्याने दर्जा खराब होण्याची शक्यता राहणार नाही, ३) कामाचा दर्जा कमी आढळल्यास संबंधित ठेकेदारावर पुढील पाच वर्ष देखभाल/दुरुस्तीचा खर्च करण्याचे बंधन घालावे ४) मजूर सहकारी संस्था व ग्रामपंचायतीमार्फत कामे करण्याची पध्दत बंद करण्यात यावी, ५) कामे सार्वजनिक बांधकाम विभागातील नोंदणीकृत ठेकेदारांकडूनच करून घेण्यात यावीत, ६) कामांची आंतरजिल्हा/आंतरविभाग तपासणी करावी, ७) कामे खुल्या निविदांद्वारे करण्यात यावीत, ८) काम चालू असताना प्रत्येक टप्प्यास तपासणी करून दर्जा खराब आढळल्यास ठेकेदारास शिक्षा म्हणून गुणवत्ता सुधारल्याशिवाय पुढील बिलाची रक्कम देण्यात येऊ नये इ.

मासिक प्रगति-अहवाल

२.३३ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून कामांबाबतचे मासिक प्रगति-अहवाल वेळेत प्राप्त होतात, असे ९ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर उर्वरित १२ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी अहवाल वेळेत प्राप्त न झाल्याप्रकरणी स्मरणपत्रे पाठवून, समक्ष भेटून वा दूरध्वनीवरुन पाठपुरावा करण्यात येतो व अहवाल प्राप्त करण्यात येतो, असे नमूद केले.

काम पूर्ण झाल्याचा दाखला

२.३४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून काम पूर्ण झाल्याबाबतचा दाखला वेळेवर प्राप्त होत नाही, असे १८ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर सदर दाखला वेळेवर प्राप्त होतो, असे २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. एका जिल्ह्यात याबाबत माहिती मिळू शकली नाही. याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील उपाययोजना सुचविल्या. १) जोपर्यंत आधीच्या कामांचे दाखले दिले जात नाहीत, तोपर्यंत कामांचा निधी रोखण्यात यावा, याबाबत शासनस्तरावरून सूचना देण्यात याव्यात, २) दाखला वेळेत न दिल्यास संबंधित कार्यालयप्रमुखावर कार्यवाही करण्याचे अधिकार जिल्हाधिकाऱ्यांना द्यावेत, ३) अंतिम बिल अदा केल्यानंतर लगेच दाखला देण्याचे बंधन कार्यकारी अभियंत्यांवर घालण्यात यावे, किंबहुना पूर्णत्वाच्या दाखल्याशिवाय अंतिम देयक अदा करू नये, अशा नियमाची तरतूद करावी, ४) पूर्णत्वाचा दाखला मिळेपर्यंत देयकाची १० टक्के रक्कम अडवून ठेवावी, इ. ह्या सूचना विचारात घेऊन योग्य ती कार्यवाही करणे आवश्यक वाटते.

कामाचे हस्तांतर

२.३५ कार्यान्वयी यंत्रणेकडून काम पूर्ण झाल्यानंतर संबंधित यंत्रणेस त्या कामाचे हस्तांतर एक महिन्याच्या आत करण्यात येते, अशी माहिती ८ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी दिली, तर हस्तांतरास १ ते २ महिने व ६ महिने ते १ वर्ष लागते अशी माहिती प्रत्येकी १ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी दिली. ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सदर हस्तांतर कार्यान्वयी यंत्रणेकडून करण्यात येत असल्याने त्याबाबत माहिती देता येत नाही, असे नमूद केले, तर ६ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबत माहिती वा अभिप्राय प्राप्त होऊ शकले नाहीत. कामाच्या हस्तांतराबाबतचा दाखला कार्यान्वयी यंत्रणेकडून वेळेत प्राप्त होतो, असे ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर उर्वरित १६ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सदर दाखला वेळेत प्राप्त होत नाही, अशी माहिती दिली. ही कामे ताब्यात घेण्याबाबत स्थानिक संस्था टाळाटाळ करतात, असे याबाबत प्रमुख कारण नमूद करण्यात आले.

कामांच्या पूर्णत्वाबाबत पडताळणी

२.३६ कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण करण्यात आलेल्या कामांच्या स्थितीबाबत प्रत्यक्ष यंत्रणेकडून भेट देऊन, पाहणी करून, पडताळणी करण्यात येते, असे ९ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर अशी पडताळणी मासिक प्रगती अहवालावरून व कार्यान्वयी यंत्रणेकडूनच केली जाते असे अनुक्रमे ३ व २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. ४ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी याबाबत पडताळणी करण्यात येत नाही असे सांगितले, तर ३ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबत माहिती प्राप्त झाली नाही. याबाबतीत जिल्ह्याजिल्ह्यांत एकवाक्यता दिसून येत नाही. याबाबत शासनाने एकच एक कार्यपध्दती ठरवून देणे गरजेचे वाटते. अशा पडताळणीसाठी स्वतंत्र पथक नेमण्यात यावे किंवा स्वतंत्र तांत्रिक अधिकारी/कर्मचारी नेमण्यात यावेत, असे काही जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सुचविले. ह्या कार्यक्रमांतर्गत करण्यात आलेल्या कामांचा संबंधितांना अपेक्षेनुसार उपयोग होतो व त्याबाबत सर्वसाधारणपणे तक्रारी नसतात असे पाहणीतील जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले.

कार्यपध्दतीतील बदल्याबाबत सूचना

२.३७ सदर कार्यक्रमाच्या कार्यान्वयनातील अनुभव विचारात घेऊन पाहणीतील काही जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी कार्यक्रमाच्या कार्यपध्दतीबाबत पुढील बदल सुचविले.

१) शाळाखोल्यांच्या बांधकामाबाबत खर्चाची अट ५० टक्क्यांऐवजी २५ टक्के अशी करावी.

२) स्मशान भूमी, गावातील नाले/गटारे, विद्युतीकरण, रस्त्यांचे कॉंक्रिटीकरण अशी नवीन कामे अनुज्ञेय करण्यात यावीत.

३) शाळाखोल्यांची आवश्यकता शाळांतील शिक्षकसंख्येवरून न ठरविता गावातील उपलब्ध शाळाखोल्या व गावातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात उपलब्ध होणारी विद्यार्थीसंख्या यावरून ठरवावी.

४) लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव ठराविक कालमर्यादेतच मागवावेत आणि प्रस्ताव कालमर्यादेत न आल्यास कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून प्रस्ताव मागवावेत.

५) सदर कार्यक्रमांमध्ये कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे, समाजमंदिर अशा प्रकारची कामे घेतली जाऊ नयेत.

६) पाणीपुरवठा योजनेसाठी असलेली १० टक्के लोकवर्गणीची अट शिथिल करण्यात यावी.

७) ह्या कार्यक्रमाचे 'आमदार निधीचा एक उपभाग' असे सध्याचे स्वरूप बदलण्यात यावे. एकूण निधीच्या ५० टक्के निधी देऊन त्यातून त्या भागातील गरजा विचारात घेऊन कामे सुचविण्याचे व मंजूर करण्याचे अधिकार जिल्हाधिकाऱ्यांना द्यावेत.

८) कामास प्रशासकीय मान्यता दिल्यानंतर काम पूर्ण करण्यासाठी कालावधी जास्तीत जास्त २ वर्षे इतका ठेवावा. अन्यथा सदर काम रद्द करण्याबाबत प्रस्ताव कार्यान्वयी यंत्रणेकडून यावा.

९) किमान २० टक्के निधी जलसंधारणाच्या कामांसाठी राखून ठेवण्यात यावा.

१०) डोंगरी विभागातील लोकसंख्या व क्षेत्रफळ विचारात घेऊन त्या आधारे खर्च किती करावयाचा याचे सूत्र आमदार स्थानिक विकास कार्यक्रमानुसार ठरवावे व त्यामुळे वर्षात निधी नक्की किती मिळणार हे वर्षाच्या सुरुवातीस समजल्यास त्यानुसार नियोजन करणे सुलभ होईल.

११) कार्यक्रम यशस्वीपणे राबविण्यासाठी लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव एप्रिल-मे मध्येच प्राप्त व्हावेत यासाठी सूचना देण्यात याव्यात.

ह्या सूचना विचारात घेऊन कार्यक्रमाच्या कार्यपध्दतीत योग्य ते बदल करण्यात यावेत, असे वाटते.

******

प्रकरण - ३

कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती

३.१ ह्या मूल्यमापन अभ्यासासाठी प्रकरण-१ मधील परिच्छेद-१.११ अनुसार निवडण्यात आलेल्या डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत ८८० कामांसंबंधीचे जिल्हा स्तरावरील कार्यान्वयी अधिकारी एकूण ८४ होते. त्यांच्याकडून सदर कार्यक्रमाच्या कार्यान्वयनासंदर्भात काही माहिती घेण्यात आली. ती पुढील परिच्छेदांत देण्यात येत आहे.

३.२ पाहणीसाठी निवडण्यात आलेल्या २१ जिल्ह्यांतील जिल्हा स्तरावरील एकूण ८४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांतील कार्यवाहीबाबत प्राप्त झालेली माहिती पुढीलप्रमाणे आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 3.1

जिल्हा पातळीवरील कार्यान्वयी कार्यालयांनी केलेली कार्यवाही

The work carried out by district level implementing offices

वर्ष Year	वर्षात सोपविण्यात आलेली कामे Works assigned during the year	स्तंभ-२ पैकी अंदाजपत्रक तयार केलेली कामे Estimate prepared works out of col.(2)	स्तंभ-३ पैकी प्रशासकीय मान्यता मिळालेली कामे Works administratively sanctioned out of col.(3)	हाती घेतलेली कामे Works undertaken		वर्षात पूर्ण झालेली कामे Works completed during the year
				मागील वर्षातील अपूर्ण कामे Spillover work of last year	नवीन कामे New works	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1999-2000	1954	1844	1646	1954	1594	2047
2000-01	707	635	527	1431	537	1186
2001-02	691	632	504	736	467	890
एकूण / Total	3352	3111	2677	XXX	2598	4123

३.३ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की पाहणीतील ८४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडे १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत कार्यक्रमांतर्गत एकूण ३,३५२ कामे सोपविण्यात आली. त्यापैकी ३,१११ (९२.८ टक्के) कामांची अंदाजपत्रके तयार करण्यात आली आणि २,६७७ (७९.९ टक्के) कामांना प्रशासकीय मान्यता मिळाली. ह्या तीन वर्षांत २,५९८ नवीन कामे हाती घेण्यात आली. त्याचप्रमाणे ह्या तीन वर्षांत हाती घेतलेली मागील वर्षांतील अपूर्ण कामे अनुक्रमे १,९५४, १,४३१ आणि ७३६ इतकी होती. ह्या तीन वर्षांत एकूण ४,१२३ कामे पूर्ण करण्यात आली. हाती घेतलेल्या कामांमध्ये कामांच्या प्रकारानुसार प्रमाण पुढीलप्रमाणे होतेः शाळा खोल्या बांधकाम (३९.५ टक्के), रस्ते विकास (२९.० टक्के), शाळा खोल्या दुरुस्ती (२२.० टक्के), पाटबंधारे (३.० टक्के), समाज मंदिर (१.८ टक्के), पाणी पुरवठा (१.५ टक्के) व इतर (३.२ टक्के). पूर्ण केलेल्या कामांमध्ये कामांच्या प्रकारानुसार प्रमाण पुढीलप्रमाणे होते. शाळा खोल्या बांधकाम (४२.० टक्के), रस्ते विकास (३१.४ टक्के), शाळा खोल्या दुरूस्ती (१६.७ टक्के), पाटबंधारे (३.३ टक्के), समाज मंदिर (२.० टक्के), पाणी पुरवठा (१.५ टक्के) व इतर (३.१ टक्के). यावरून हाती घेतलेल्या व पूर्ण केलेल्या कामांमध्ये सर्वाधिक प्रमाण शाळा खोल्या बांधकामांचे आणि त्या खालोखाल प्रमाण रस्ते विकास व शाळा खोल्या दुरुस्तीच्या कामांचे असल्याचे दिसून येते.

तरतुदीची प्राप्ती व खर्च

३.४ वरील ८४ कार्यान्वयी कार्यालयांना १९९९-२०००, २०००-०१ व २००१-०२ मध्ये जिल्हाधिकारी कार्यालयांकडून किती तरतूद प्राप्त झाली व त्यापैकी किती रक्कम खर्च झाली याबाबतचा विभागवार तपशील पुढीलप्रमाणे आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 3.2

जिल्हाधिकारी कार्यालयांकडून कार्यान्वयी कार्यालयांना प्राप्त झालेली तरतूद व झालेला खर्च

The provision received by the implementing offices through the Collectorate office and expenditure incurred

(लाख रूपये) (Rs.in lakh)

बाब Item	एप्रिल-जून April-June	जुलै-सप्टेंबर July-Sept.	ऑक्टो-डिसें. Oct-Dec.	जाने-मार्च Jan-March	एकूण Total
			1999-2000		
अ) प्राप्त तरतूद Provision received	544.13	517.98	780.10	1558.49	3881.82
ब) झालेला खर्च Expenditure incurred	119.12	210.69	506.30	1873.69	3075.63 (81.8 %)
					2000-01
अ) प्राप्त तरतूद Provision received	199.90	929.79	212.75	485.90	2082.41
ब) झालेला खर्च Expenditure incurred	38.88	366.54	285.64	939.07	1850.29 (88.9 %)
					2001-02
अ) प्राप्त तरतूद Provision received	91.77	448.87	144.90	252.04	1048.15
ब) झालेला खर्च Expenditure incurred	26.74	173.94	162.38	504.08	980.51 (93.5 %)

(काही जिल्ह्यांमध्ये वर्षासाठीची एकूण तरतूद/खर्चाची माहिती प्राप्त झाली, परंतु विगतवारी प्राप्त झाली नाही. त्यामुळे तिमाहींची बेरीज एकूणशी जुळेलच असे नाही / Information of total provision / expenditure was received from some districts, howerver, the byfarcation was not received. Hence the quarterly total may not tally with fianl total)

३.५ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की वर्षातील चार तिमाहींचा विचार करता खर्चाचे प्रमाण सुरुवातीच्या तिमाहींमध्ये कमी असून चौथ्या तिमाहीमध्ये ते सर्वाधिक होते. त्याचप्रमाणे असेही दिसून येते की तरतुदीच्या तुलनेत प्रत्यक्ष खर्चाचे प्रमाण १९९०-२०००, २०००-०१ व २००१-०२ ह्या तीन वर्षात अनुक्रमे ८१.८ टक्के, ८८.९ टक्के व ९३.५ टक्के इतके होते. वर्षामध्ये प्राप्त झालेली तरतूद पूर्णतः खर्ची पडणे आवश्यक होते. परंतु तरतूद पूर्णतः खर्च न झाल्याची स्थिती बहुतेक सर्व जिल्ह्यांत आढळून आली आणि त्याबाबत कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली.

१. निधी उशीरा प्राप्त झाला. काही जिल्ह्यांत निधी फेब्रुवारी-मार्च इतक्या विलंबाने प्राप्त झाल्याने कामांचे नियोजन करता आले नाही.

२. भाग डोंगराळ असल्याने कच्च्या मालाचा पुरवठा वेळेवर होत नाही व त्यामुळे कामे पूर्ण होण्यास विलंब लागून रकमा पूर्णतः खर्ची पडण्यात अडचणी येतात.

३. काही कामांच्या खर्चात बचत झाल्याने पूर्ण निधी खर्च झाला नाही.

४. काही मंजूर कामात १० टक्के लोकवर्गणीचा भरणा न झाल्याने ती कामे मुदतीत पूर्ण झाली नाहीत.

५. काही कामांची देयके प्राप्त न झाल्याने तरतूद समर्पित करण्यात आली.

६. काही कामे उशीरा सुरू झाल्याने रक्कम पूर्णतः खर्च झाली नाही.

७. प्राप्त निधीपेक्षा कामे कमी खर्चाची झाल्याने उर्वरित रक्कम परत करण्यात आली.

८. काही कामांच्या बाबतीत तांत्रिक अडचणींमुळे कामे सुरू न झाल्याने खर्च झाला नाही.

९. काही नवीन कामांना प्रशासकीय मंजुरी व निधी चौथ्या तिमाहीत प्राप्त झाल्याने निधी समर्पित करावा लागला.

१०. रस्त्याचे काम मंदगतीने चालू राहिल्यामुळे, तर काही शाळाखोल्यांची कामे जागेअभावी सुरू होऊ न शकल्याने काही निधी अखर्चित राहिला.

११. पाणीटंचाईमुळे काही कामे पूर्ण करण्यास विलंब झाला.

१२. लहान कामे ग्रामपंचायतींकडे सोपविली जातात व त्यांच्याकडून ती कामे पूर्ण होण्यास विलंब होतो आणि

१३. काही कामे मक्तेदाराने अर्धवट स्थितीत सोडल्याने व फेरमक्तानिश्चितीस विलंब झाल्याने कामावर वर्षात पूर्ण रक्कम खर्च होऊ शकली नाही.

वरील कारणे विचारात घेऊन कार्यपध्दतीत आवश्यक ते बदल करण्यात यावेत, असे वाटते.

३.६ जिल्हाधिकारी कार्यालयाकडून निधी प्राप्त होण्यामध्ये काही अडचणी येतात काय, याबाबत विचारणा केली असता पाहणीतील ८४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांपैकी बहुतेक सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी त्याबाबत अडचणी येत नसल्याचे नमूद केले.

कार्यवाहीसाठी कालावधी

३.७ सदर योजनेअंतर्गत विविध प्रकारच्या कार्यवाहीसाठी किती कालावधी लागतो याबाबत ८४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून माहिति प्राप्त करण्यात आली. १) कामाचे अंदाजपत्रक तयार करणे, २) अंदाजपत्रकास तांत्रिक मंजुरी देणे, ३) तांत्रिक मंजुरीनंतर प्रस्ताव जिल्हाधिकारी कार्यालयाकडे पाठविल्यानंतर प्रशासकीय मंजुरीचे आदेश प्राप्त होणे आणि ४) प्रशासकीय मंजुरीचे आदेश प्राप्त झाल्यानंतर प्रत्यक्षात काम सुरू करणे ह्या चार प्रकारांच्या कार्यवाहीस प्रत्येकी लागणारा कालावधी ३० दिवसांपर्यंत असतो असे ८४ पैकी अनुक्रमे ८०, ८४, ७९ आणि ६२ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. उर्वरित ज्या अधिकाऱ्यांनी संबंधित कार्यवाहीस ३० दिवसांपेक्षा जास्त कालावधी लागत असल्याचे नमूद केले, त्यांनी त्याबाबत पुढील कारणे सांगितली.

१. निविदा प्रक्रिया पूर्ण होण्यास पुरेसा अवधी द्यावा लागतो.

२. विविध कार्यक्रमांतर्गत कामांची संख्या जास्त असल्याने वेळ जास्त लागतो.

३. ठेका वृत्तपत्रांत प्रसिध्दीस देण्यात येत असल्याने विलंब लागतो.

४. जागेच्या उपलब्धतेबाबतची कागदपत्रे मिळण्यास विलंब लागत असल्याने कामास विलंब होतो.

५. फेरनिविदा मागवाव्या लागल्यामुळे विलंब होतो. इ.

३.८ सदर कार्यक्रमांतर्गत करण्यात येणारी कामे टेंडरनुसारच पूर्ण करण्यात येतात असे बहुतेक सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. त्याचप्रमाणे काम पूर्ण झाल्यानंतर काम पूर्ण झाल्याबाबतचा दाखला दिला जातो, असेही सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले.

३.९ कार्यक्रमांतर्गत कामे करीत असताना त्यांचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी पुढीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात येत असल्याबाबत पाहणीतील कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी माहिती दिली.

१. कामे शासनाने ठरवून दिलेल्या प्रमाणकांनुसारच करण्यात येतात.

२. बांधकामास लागणारे सिमेंट, विटा, पोलाद, वाळू इ. सामान गुणनियंत्रण प्रयोगशाळेतून चाचणी करून तपासून घेतले जाते.

३. दक्षता व गुणनियंत्रण मंडळाकडून चाचण्या घेण्यात येतात व कामाचा दर्जा राखला जातो.

४. शाखा अभियंता, उपअभियंता इ. तांत्रिक अधिकारी व कर्मचारी कामांना वेळोवेळी भेटी देऊन कामाच्या दर्जाचे संनियंत्रण करतात.

५. वरिष्ठ अधिकारी वेळोवेळी कामास भेटी देऊन सूचना देतात, इ.

३.१० कामांच्या प्रगतीबाबतचे मासिक प्रगति अहवाल जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडे दरमहा नियमितपणे वेळेवर पाठविण्यात येतात, असे पाहणीतील बहुतेक सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. काही कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी मात्र असे नमूद केले की मासिक प्रगति अहवाल हे उपविभागीय कार्यालयांकडून, तालुका कार्यालयांकडून माहिती प्राप्त करून त्याआधारे पाठवावयाचे असल्याने त्यास केव्हा केव्हा विलंब होतो.

हस्तांतर

३.११ पूर्ण केलेली कामे संबंधित संस्थांकडे हस्तांतरित करण्यामध्ये काहीही अडचणी येत नाहीत, असे पाहणीतील बहुतेक सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. कामांचे हस्तांतर झाल्यानंतर परिरक्षणाची जबाबदारी संबंधित संस्थेचीच असते व त्याबाबत पाठपुरावा करण्यात येत नाही, तसे अपेक्षित नाही, असे अभिप्राय पाहणीतील बहुतांश कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी दिले.

३.१२ पाहणीतील बहुतांश कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी सदर कार्यक्रमाच्या कार्यन्वयनासंदर्भात कोणत्याही प्रकारच्या अडचणी येत नसल्याचे नमूद केले. कार्यान्वयनासंदर्भात काही कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पुढील बदल/सुधारणा सुचविल्या. १) कामांना मंजुरी वर्षाच्या पहिल्या तिमाहीत अथवा जास्तीत जास्त उशीरा म्हणजे सप्टेंबरपर्यंत देण्यात यावी, म्हणजे निविदा प्रक्रियेस व कामे पूर्ण करण्यास पुरेसा वेळ मिळून कामे अधिक प्रमाणात पूर्ण करता येतील. २) निधी वर्षाच्या सुरुवातीसच पुरविण्यात यावा. ३) कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यासाठी शाळा खोली बांधकामे उपलब्ध नसल्यास निधी इतर कामांवर खर्च करण्यास अनुमती असावी. ४) वसतिगृहाची इमारत बांधण्याची कामे कार्यक्रमात अनुज्ञेय करावीत. ५) निधीचे प्रमाण वाढविण्यात यावे, इ. ह्या सूचना शासन स्तरावर विचारात घेण्यात याव्यात, असे वाटते.

******

प्रकरण - ४

तालुका स्तरावरील कार्यान्वयी यंत्रणेकडून प्राप्त माहिती

४.१ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांअंतर्गत घेण्यात आलेली विविध गावांतील विविध कामे तालुकास्तरावरील ज्या कार्यान्वयी यंत्रणांनी पूर्ण करून दिली, अशा कार्यान्वयी यंत्रणेच्या अधिकाऱ्यांकडून योजनेच्या कार्यान्वयनाबाबत, त्यांना येणाऱ्या अडचणींबाबत माहिती गोळा करण्यात आली. या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांमध्ये उपअभियंता/शाखा अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग; कनिष्ठ अभियंता, जिल्हा परिषद (बांधकाम विभाग); उपअभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा इ. चा समावेश होता. राज्यातून एकूण ८८० कामांची निवड करून सदर कामांच्या कार्यान्वयी अधिकांऱ्याकडून गोळा केलेल्या माहितीवर आधारित विश्लेषण पुढीलप्रमाणे आहे.

निवडलेली कामे

४.२ पाहणीसाठी राज्यातून स्थूल अभ्यासासाठी परिच्छेद १.११ मधील निवडपध्दतीनुसार निवडण्यात आलेल्या ८८० कामांची विभागनिहाय आणि कामाच्या प्रकारनिहाय विभागणी पुढील तक्ता क्र. ४.१ मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 4.1
पाहणीसाठी निवडलेल्या कामांची प्रकारनिहाय संख्या
The number of works selected for survey according to their type

अ. क्र. Sr. No.	विभाग Region	कामाचा प्रकार / Types of work							
		शाळाखोल्या School rooms	रस्ते विकास Road develop-ment	पाटबंधारे Irrigation	पाणीपुरवठा Water supply	समाज मंदिर Commu-nity Hall	एस.टी निवारा Pick up shade	इतर Other	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	कोकण/Konkan	121	98	5	15	3	1	3	246
2	नाशिक / Nashik	98	101	2	22	8	2	5	238
3	पुणे / Pune	102	90	-	6	13	-	5	216
4	औरंगाबाद/Aurangabad	38	48	-	4	3	1	3	97
5	अमरावती/Amravati	35	25	-	7	11	5	-	83
	एकूण / Total	394	361	7	54	38	9	16	880

४.३ योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार पुढील पाच प्रकारची कामे प्रामुख्याने घेता येतात - १) शाळाखोल्यांचे बांधकाम, २) रस्ते विकासाची कामे, ३) पाणी पुरवठयाची कामे, ४) पाटबंधाऱ्यांची कामे, ५) एस.टी निवारा/ समाज मंदिर बांधणे. पाहणीसाठी निवडलेल्या ८८० कामांची या मुख्य प्रकारांत विभागणी केली असता त्यामध्ये ३९४ (४५ टक्के) शाळाखोल्यांची कामे, ३६१ (४१ टक्के) रस्ते विकासाची कामे, ७ (१ टक्का) पाटबंधाऱ्यांची कामे, ५४ (६ टक्के) पाणी पुरवठयाची कामे, ३८ (४ टक्के) समाज मंदिराची कामे, तर ९ (१ टक्का) एस. टी निवारा शेडची कामे असल्याचे दिसून आले. याशिवाय १६ (२ टक्के) कामे इतर प्रकारची असल्याचे आढळून आले. कामांचा विभागनिहाय विचार केला असता, निवडलेल्या ८८० कामांपैकी सर्वाधिक २४६ (२८ टक्के) कामे कोकण विभागातील होती. २३८ (२७ टक्के) नाशिक विभागातील, २१६ (२५ टक्के) पुणे विभागातील, ९७ (११ टक्के) औरंगाबाद विभागातील तर ८३ (९ टक्के) कामे अमरावती विभागातील होती.

कामाच्या मंजुरीचे वर्ष

४.४ पाहणीसाठी निवडण्यात आलेल्या ८८० कामांची कामाच्या मंजुरीच्या वर्षनिहाय विभागणी पुढील तक्ता क्र. ४.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 4.2

कामाच्या मंजुरीचे वर्ष Year of work sanction	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1998-99	1999-00	2001-02	2002-03	एकूण Total
कामांची संख्या No. of works	55	76	40	71	84	75	92	186	103	98	880

कामाचे प्रशासकीय विभाग

४.५ पाहणीतील ८८० कामांपैकी ३६७ (४२ टक्के) कामे शिक्षण विभागाशी संबंधित होती, तर ७० (३१ टक्के) कामे ग्रामविकास विभागाशी व १८७ (२२ टक्के) कामे सार्वजनिक बांधकाम विभागाशी संबंधित होती. याशिवाय पाटबंधारे विभागाची १४ (२ टक्के), स्वच्छता व पाणीपुरवठा विभागाची २८ (३ टक्के), तर सामाजिक न्याय विभागाच्या ४ कामांचा यामध्ये समावेश होता.

प्रकल्प किंमत

४.६ पाहणीसाठी निवडलेल्या ८८० कामांचे कामाच्या प्रकल्प किंमतीनुसार वर्गीकरण पुढील तक्ता क्र.४.३ मध्ये दिले आहे. ज्या कामांची प्रकल्प किंमत रु. ३,००,००० पेक्षा अधिक होती त्या कामांमध्ये प्रामुख्याने पाटबंधाऱ्याच्या, रस्ते विकासाच्या आणि पाणी पुरवठयाच्या कामांचा समावेश होता.

तक्ता क्रमांक / Table No. 4.3
निवडलेल्या कामांचे प्रकल्प किंमतीनुसार वर्गीकरण
Classification of selected works according to Project cost

अ.क्र. Sr No	विभाग Region	कामाची प्रकल्प किंमत (रुपये) / Project cost of work (Rs.)								
		रु.५०,००० पर्यंत Upto Rs.50,000	रु.५०,००१ ते ७५,००० Rs.50,001 to Rs.75,000	७५,००१ ते १,००,००० Rs.75,001 to Rs.1,00,000	१,००,००१ ते १,५०,००० Rs.1,00,001 to Rs.1,50,000	१,५०,००१ ते २,००,००० Rs.1,50,001 to Rs.2,00,000	२,००,००१ ते ३,००,००० Rs.2,00,001 to Rs.3,00,000	३,००,००१ पेक्षा अधिक More than Rs.3,00,001	उ.ना. N.A.	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
1	कोकण/ Konkan	47	25	22	44	21	23	64	-	246
2	नाशिक / Nashik	14	26	31	42	22	21	82	-	238
3	पुणे / Pune	22	24	32	49	19	37	28	5	216
4	औरंगाबाद/ Aurangabad	13	7	14	12	12	5	33	-	97
5	अमरावती/ Amravati	12	10	10	12	4	7	28	1	83
एकूण / Total		107	93	109	159	78	93	235	6	880

कामाची सद्यःस्थिती

४.७ पाहणीतील ८८० कामांपैकी ७८९ कामे पाहणीच्या दिवशीपर्यंत पूर्ण झाल्याचे आढळून आले, तर ७४ कामे अपूर्ण स्वरूपात होती. १७ कामांच्या बाबतीत काही कामे रद्द करण्यात आली होती, काही कामे सुरूच झालेली नव्हती, तर काही कामे अर्धवट सोडून देण्यात आली होती.

कामांवर झालेला खर्च

४.८ पाहणीतील ८८० कामांवर पाहणीच्या दिवसापर्यंत झालेल्या खर्चाबाबतची माहिती पुढील तक्ता क्र. ४.४ मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 4.4
निवडलेल्या कामांवर पाहणीच्या दिवसापर्यंत झालेला खर्च
The expenditure incurred on works selected till the day of survey

अ. क्र. Sr. No.	विभाग division	कामावर झालेला खर्च (रुपये) / Expenditure incurred on work									
		रु.५०,००० पर्यंन्त Upto Rs.50,000	रु.५०,००१ ते रु.७५,००० Rs.50,001 to Rs.75,000	रु.७५,००१ ते रु.१,००,००० Rs.75,001 to Rs.1,00,000	रु.१,००,००१ ते रु.१,५०,००० Rs.1,00,001 to Rs.1,50,000	रु.१,५०,००१ ते रु.२,००,००० Rs.1,50,001 to Rs.2,00,000	रु.२,००,००१ ते रु.३,००,००० Rs.2,00,001 to Rs.3,00,000	रु.३,००,००१ ते रु.४,००,००० 3,00,001 to Rs. 4,00,000	रु.४,००,००१ पेक्षा अधिक More than Rs.4,00,001	उ.ना. N.A.	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
1	कोकण/ Konkan	45	28	28	42	18	27	14	38	6	246
2	नाशिक / Nashik	12	22	37	33	33	17	18	58	8	238
3	पुणे / Pune	24	31	30	41	24	34	8	16	8	216
4	औरंगाबाद/ Aurangabad	16	7	11	13	12	5	7	21	5	97
5	अमरावती/ Amravati	13	10	13	8	5	12	6	13	3	83
एकूण / Total		110	98	119	137	92	95	53	146	30	880

४.९ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की पाहणीतील ८८० कामांपैकी ११० (१३ टक्के) कामांवर पाहणीच्या दिवसापर्यंत ५०,००० रुपयांपर्यंत खर्च झालेला होता. ९८ (११ टक्के) कामांवर रु. ५०,००१ ते ७५,००० पर्यंत, ११९ (१४ टक्के) कामांवर रु. ७५,००१ ते १,००,००० पर्यंत, १३७ (१६ टक्के) कामांवर रु. १,००,००१ ते रु. १,५०,००० पर्यंत, ९२ (५० टक्के) कामांवर रु.१,५०,००१ ते २,००,००० पर्यंत, ९५ (११ टक्के) कामांवर रु.२,००,००१ ते ३,००,००० पर्यंत, ५३ (६ टक्के) कामांवर रु.३,००,००१ तें ४,००,००० पर्यंत, तर १४६ (१६ टक्के) कामांवर रु. ४,००,००० पेक्षा अधिक खर्च झाला होता. ३० (३ टक्के) कामांच्या बाबतीत खर्चाची आकडेवारी उपलब्ध होऊ शकली नाही.

पूर्ण कामांबाबत माहिती

४.१० पाहणीतील ८८० कामांपैकी पूर्ण झालेल्या ७८९ कामांबाबत काही तपशील गोळा करण्यात आले. त्या माहितीचा गोषवारा पुढीलप्रमाणे आहे.

काम पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी

४.११ पूर्ण झालेल्या ७८९ कामांना ती पूर्ण होण्यास किती कालावधी लागला याबाबतीतील माहिती पुढील तक्ता क्र. ४.५ मध्ये दर्शविण्यात आली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 4.5
काम पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी
The period taken to complete the work

अ. क्र. Sr. No.	विभाग Region	काम पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी / The period taken to complete the work							
		३ महिन्यांपर्यंत Upto 3 months	३ ते ६ महिने 3 to 6 months	६ ते ९ महिने 6 to 9 months	९ ते १२ महिने 9 to 12 months	१२ ते १५ महिने 12 to 15 months	१५ महिन्या-पेक्षा अधिक More than 15 months	उ.ना. N.A.	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	कोकण/Konkan	77	45	38	27	16	30	3	237
2	नाशिक / Nashik	57	52	22	31	17	29	-	208
3	पुणे / Pune	69	53	40	19	10	6	-	197
4	औरंगाबाद/Aurangabad	20	7	13	16	4	15	7	82
5	अमरावती/Amravati	24	15	7	5	6	6	2	65
एकूण / Total		248	172	120	98	53	86	12	789

४.१२ पूर्ण झालेल्या कामांपैकी सर्वाधिक म्हणजे २४८ (३१ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास तीन महिन्यांपेक्षा कमी कालावधी लागला असल्याचे वरील तक्त्यावरून दिसून येते. त्याचप्रमाणे १७२ (२२ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास ३ ते ६ महिन्यांचा कालावधी लागला होता. १२० (१५ टक्के) कामे ६ ते ९ महिन्यांत पूर्ण करण्यात आली, तर ९८ (१२ टक्के) कामांना ९ ते १२ महिन्यांचा कालावधी लागला होता. म्हणजे पूर्ण झालेल्या एकूण ७८९ कामांपैकी ६३८ (८१ टक्के) कामे एक वर्षाच्या आत पूर्ण करण्यात आली होती. याशिवाय ५३ कामे (७ टक्के) पूर्ण होण्यास १२ ते १५ महिने लागले, तर ८६ (११ टक्के) कामांना १५ महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी लागला. १२ कामांबाबत माहिती उपलब्ध होऊ शकली नाही. साधारणपणे सर्वच विभागांत सर्वाधिक कामे तीन महिन्यांच्या आतच पूर्ण केल्याचे दिसून येते.

४.१३ कामे एक किंवा दोन वर्किंग सीझनमध्ये पूर्ण करण्यात आली काय, याबाबत कार्यान्वयी यंत्रणेच्या अधिकाऱ्यांना विचारले असता ७७२ (८८ टक्के) कामाच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांच्या मते कामे साधारणपणे एक ते दोन वर्किंग सीझनमध्येच पूर्ण करण्यात आली. परंतु कामे पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी पाहता ८६ कामाना पूर्ण होण्यास १५ महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी लागला होता. यावरून बरीच कामे नियोजित वेळेत पूर्ण झाली नसल्याचे दिसून येते. याबाबतची कारणे पुढीलप्रमाणे नमूद करण्यात आली.

१) डोंगराळ भागातील कामांना पुरेशी दळणवळण व्यवस्था उपलब्ध नसल्याने बांधकाम साहित्याची ने- आण करण्यास विलंब लागतो.
२) ज्या जागेवर काम घ्यावयाचे आहे, ती जागा ताब्यात घेण्यात तांत्रिक अडचणी येतात व त्यामुळे काम सुरू होण्यास आणि पर्यायाने पूर्ण होण्यास विलंब लागतो.
३) शासनाकडून अनुदान प्राप्त होण्यास विलंब लागत असल्याने ठेकेदारांना पेमेंट करण्यास उशीर होतो, त्यामुळे काम प्रलंबित राहते.
४) काही डोंगरी भागात उन्हाळयात पाणीटंचाई असल्यामुळे त्या कालावधीत काम बंद ठेवावे लागते, इ.

कामापासून अपेक्षित लाभ

४.१४ पाहणीतील कामांपासून कोणते लाभ झाले याबाबत कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी खालीलप्रमाणे अपेक्षित लाभ झाल्याचे सांगितले.

१) काही गावातील शाळेतील पटसंख्या वाढल्यामुळे शाळेतील काही मुलांना शिकण्यासाठी बाहेर बसावे लागत असे, परंतु योजनेअंतर्गत शाळा खोलीचे बांधकाम घेतल्यामुळे विद्यार्थ्यांना प्राथमिक शाळेत बसण्यासाठी जागा उपलब्ध झाली.
२) बऱ्याच गावात तालुक्याशी अथवा मुख्य रस्त्याशी जोडणारे रस्ते बांधण्यात आल्यामुळे त्या गावांना दळणवळणाची/वाहतुकीची सुविधा उपलब्ध झाली.
३) योजनेअंतर्गत रस्त्याचे काम हाती घेतल्यामुळे काही गावांना बारमाही रस्ता उपलब्ध झाला व त्यामुळे गावकऱ्यांना पावसाळयातील रस्त्याची अडचण दूर झाली.
४) काही गावांमध्ये समाजमंदिर/सांस्कृतिक सभागृहे बांधल्यामुळे गावातील सार्वजनिक उत्सव साजरे करण्यासाठी सोयीची जागा मिळाली व त्यामुळे गावकऱ्यांमध्ये एकोपा वाढला.
५) पाणी पुरवठयाच्या कामांमुळे काही गावे टँकरमुक्त झाली आणि गावकऱ्यांच्या पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटला.
६) एस.टी. निवाऱ्याचे काम घेतल्याने प्रवाशांना उन्हापावसात एस.टी.ची वाट बघण्यासाठी निवारा मिळाला.
७) पाटबंधाऱ्याच्या कामामुळे नजिकच्या गावातील शेतीला आणि गावकऱ्यांना पिण्यासाठी मुबलक पाणी उपलब्ध होऊ लागले इ.

४.१५ काम घेतलेल्या गावातील गावकऱ्यांना खरोखरच अपेक्षेनुसार लाभ मिळतो का? याबाबत विचारणा केली असता पूर्ण झालेल्या जवळपास सर्वच कामांपासून गावकऱ्यांना योग्य तो लाभ मिळत असल्याचे मत संबंधित कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी व्यक्त केले.

कामातील अडचणी

४.१६ सदर कार्यक्रमांतर्गत हाती घेतलेल्या कामांच्या बाबतीत काम पूर्ण करण्यात काही अडचणी आल्या काय याबाबत विचारणा केली असता ७५५ (९६ टक्के) कामांच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांच्या मते कामे घेताना काही अडचणी आल्या नाहीत. परंतु ३४ कामांच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांच्या मते कामे पूर्ण करताना पुढीलप्रमाणे काही अडचणी येतात.

१) कामासाठी आवश्यक जागा उपलब्ध न झाल्यामुळे पर्यायी जागा निवडावी लागते व त्यासाठी सर्व प्रक्रिया पुन्हा नव्याने करावी लागते.
२) काही ठेकेदार काम व्यवस्थित करीत नसल्याने त्यांचा ठेका रद्द करुन नवीन ठेकेदारास काम दयावे लागते.
३) दुर्गम भागातील कामांच्या बाबतीत सामानाची ने-आण करणे त्रासदायक होते.
४) अनुदान वेळेवर उपलब्ध होत नाही व त्यामुळे ठेकेदारांचे पैसे देण्यास विलंब होतो व त्याचा परिणाम कामाच्या दर्जावर/गुणवत्तेवर होतो.
५) गावातील गावकरी रस्ता रुंदीकरणासाठी जागा देण्यास नकार देतात.
६) काही भागात पाणी टंचाईमुळे टँकरद्वारे पाणी पुरवठा करावा लागतो व पर्यायाने खर्चात वाढ होते इ.

४.१७ कामातील सदर अडचणी दूर करण्यासाठी कोणती कार्यवाही करण्यात आली याबाबत विचारणा केली असता पुढील मुद्दे संबंधित कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी सांगितले.

१) रस्ता रुंदीकरणासाठी गावातील सरपंच, ग्रामस्थ इत्यादींशी विचारविनिमय करून, कामापासूनचा लाभ सांगून भुमी संपादन केली.
२) अनुदान वेळेत उपलब्ध होण्यासाठी वेळोवेळी शासनाकडे पाठपुरावा केला.
३) दुर्गम भागात सामानाची ने - आण करण्यासाठी विशिष्ट दर्जाचे ट्रक वापरले इ.

कामाचे हस्तांतर

४.१८ पाहणीसाठी निवडलेल्या पूर्ण झालेल्या ७८९ कामांपैकी ५९८ (७६ टक्के) कामांचे हस्तांतर करण्यात आले होते, तर १४३ (१८ टक्के) कामांचे हस्तांतर करण्यात आलेले नव्हते. उर्वरित ४७ (६ टक्के) कामांच्या बाबतीत हस्तांतराची आश्यकता नव्हती, कारण सदर कामे संबंधित विभागाच्याच कार्यान्वयी यंत्रणेने पूर्ण केली होती. हस्तांतर करण्यात आलेल्या ५९८ पूर्ण कामांपैकी ५६७ कामे संबंधित प्रशासकीय विभागास, जसे की, शिक्षण विभाग, पाटबंधारे विभाग, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जिल्हा परिषद अथवा ग्रामविकास विभाग, समाजकल्याण विभाग इत्यादींना हस्तांतरित करण्यात आली होती, तर उर्वरित ४५ कामे ग्रामपंचायत अथवा इतर यंत्रणेला हस्तांतरित करण्यात आली होती. ज्या कामांचे हस्तांतरण करण्यात आले नाही, त्याबाबतची कारणे विचारली असता कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पुढीलप्रमाणे कारणे नमूद केली.

१) काही कामे दुरुस्तीचीच होती, जसे की शाळाखोल्या दुरुस्ती वगैरे, त्यामुळे हस्तांतरित करण्याची आवश्यकता नव्हती.
२) काही कामे नुकतीच पूर्ण झाली असल्याकारणाने कामांच्या हस्तांतराची कार्यवाही चालू होती.
३) पाणीपुरवठयाच्या काही कामांचे हस्तांतर तांत्रिक अडचणींमुळे झालेले नव्हते.
४) काही कामांचे अंतिम देयके पारित न झाल्यामुळे हस्तांतर झालेच नव्हते.
५) काही ग्रामपंचायतींनी हस्तांतर स्वीकारण्यास नकार दिल्यामुळे हस्तांतर झाले नव्हते.

४.१९ हस्तांतरित करण्यात आलेल्या कामांच्या हस्तांतरामध्ये काहीही अडचणी आल्या नाहीत असे संबंधित अधिकाऱ्यांनी नमूद केले.

कामाचा दर्जा राखण्यासाठी उपाययोजना

४.२० सदर कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या कामांचा दर्जा उत्कृष्ट राहण्यासाठी विविध उपाययोजना करण्यात असल्याचे कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी सांगितले. त्यापैकी काही महत्त्वाच्या उपाययोजना पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) कामाच्या बांधकामाचा दर्जा तपासण्यासाठी कार्यस्थळाला वेळोवेळी भेटी दिल्या जातात/निरीक्षणे घेतली जातात.
२) कामासाठी वापरण्यात येणाऱ्या साधनसामग्रीची गुणवत्ता विभागातून चाचणी घेण्यात येते.
३) संबंधित ठेकेदारांना/कर्मचाऱ्यांना वेळोवेळी सूचना देण्यात येतात/तांत्रिक मार्गदर्शन करण्यात येते.
४) विविध सामग्री जसे की, सिमेंट, रेती, खडी, लोखंड इ. योग्य प्रमाणात वापरली की नाही याबाबत निरीक्षणे घेऊन खातरजमा करण्यात येते.
५) नामांकित ठेकेदारांनाच काम देण्याचा प्रयत्न केला जातो.
६) कामासाठी वापरण्यात येणाऱ्या साहित्याचा दर्जा चांगला राखण्याचा प्रयत्न केला जातो.

अपूर्ण कामांबाबत माहिती

४.२१ पाहणीसाठी निवडलेल्या ८८० कामांपैकी ७४ (८ टक्के) कामे पाहणीच्या दिवशी अपूर्ण स्थितीत होती. या अपूर्ण कामांबाबत घेतलेली माहिती पुढील परिच्छेदांत नमूद केली आहे. सदर अपूर्ण कामांपैकी काही कामे चालू वर्षातील असल्याकारणाने प्रगतिपथावर होती, तर काही कामे आधीच्या वर्षातील होती.

४.२२ अपूर्ण कामांच्या बाबतीत काम पूर्ण होण्याची कालमर्यादा विचारात घेता ७४ पैकी ६१ कामे पूर्ण होण्यास विलंब झालेला होता. उर्वरित १३ कामांच्या बाबतीत सदर कामे विलंबित झालेली नाहीत, असे कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी सांगितले. ६१ कामांना पूर्णत्वास नेण्यास का विलंब लागला याबाबतची कारणे पुढीलप्रमाणे होती.

१) शाळाखोल्यांच्या संदर्भात डोंगराळ भागात पावसाळयात सिमेंट पत्र्याऐवजी कौलारू छप्पर जास्त सोयीचे असल्याने त्याबाबत सुधारित प्रस्ताव पुन्हा सादर करावा लागला.
२) पावसाळयात रस्त्याच्या डांबरीकरणाचे काम हाती घेता आले नाही.
३) रस्त्यासाठी लागणारी जमीन स्थानिक जनतेने वेळेत उपलब्ध करून दिली नाही.
४) पुरेशा अनुदाना अभावी काम रखडले.
५) अनुदानाचा दुसरा हप्ता मार्च अखेर प्राप्त झाल्याने व त्यावेळेस ती खर्ची टाकणे शक्य नव्हते.
६) दुर्गम भागात मंजुराची टंचाई असल्यामुळे मजूर बाहेरून आणावे लागले.

४.२३ अपूर्ण कामांचे संभाव्य लाभधारक कोण, याबाबत कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना विचारणा केली असता शाळेचे विद्यार्थी, समाज मंदीरासाठी गावातील सर्व गावकरी, एस.टी. निवाऱ्यासाठी : डोंगराळ भागातील प्रवासी, रस्ते विकासाच्या पाणी पुरवठयाच्या कामासाठी, सर्व गावकरी हे अपेक्षित लाभार्थी असल्याचे त्यांनी नमूद केले.

कामात येणाऱ्या अडचणी

४.२४ अपूर्ण असलेली कामे पूर्ण करण्यात अनेक अडचणी येत असल्याचे ३२ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. त्या अडचणीपैकी प्रमुख अडचण म्हणजे अनुदान वेळेवर उपलब्ध होत नाही. या कारणास्तव ठेकेदार वेळेत काम पूर्ण करु शकत नाही. याशिवाय इतर काही अडचणी पुढीलप्रमाणे,

१) पाणी टंचाईमुळे उन्हाळयात काम बंद ठेवावे लागते.
२) ग्राम पंचायत स्तरावर भूसंपादनाच्या कार्यात सहकार्य मिळत नाही.
३) डोंगराळ भागात वाहतुकीच्या पुरेशा सुविधा उपलब्ध नसतात.
४) गुणवत्तादार मजूर सहजासहजी उपलब्ध होत नाहीत, इ.

प्रभावी अंमलबजावणीसाठी उपाययोजना

४.२५ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम अधिक प्रभावीपणे राबविता यावा यासाठी पुढील काही उपाययोजना करणे गरजेचे असल्याचे संबंधित अधिकाऱ्यांनी सांगितले.

१) स्थानिक परिस्थिती विचारात घेऊन निकषात थोडेफार फेरफार करुन काम करण्याची कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना परवानगी असावी.
२) वेळेत काम पूर्ण न झाल्यास ठेकेदारांवर दंडात्मक कारवाई करण्याची तरतूद असावी.
३) अनुदान दर तिमाहीत वेळेवर उपलब्ध व्हावे.
४) रस्ते विकासाच्या अथवा पाणी पुरवठयाच्या कामाच्या बाबतीत जमिनी ग्रामपंचायतीने वेळेत उपलब्ध करुन द्याव्यात.
५) कामे लोकांसाठी उपयोगी होण्याच्या दृष्टीने संभाव्य लाभधारकांना कामाची निवड करताना सहभागी करण्यात यावे, इ.

******

प्रकरण - ५

आमदारांकडून प्राप्त माहिती

५.१ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाच्या मूल्यमापन अभ्यासासाठी राज्यातून निवडण्यात आलेल्या सर्व २१ जिल्ह्यांतील डोंगरी विभाग विकास समितीच्या अध्यक्ष/सदस्यांकडून माहिती गोळा करण्याचे नियोजन करण्यात आले. सदर २१ जिल्ह्यांपैकी एकाही जिल्ह्यात समितीचे अध्यक्ष, पालकमंत्री उपलब्ध होऊ शकले नाहीत. त्यामुळे समितीच्या आमदार सदस्यांकडून माहिती गोळा करण्यात आली. सदर माहितीवर आधारित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे आहेत. एका आमदारांना सदर योजनेची विशेष माहिती नसल्याने त्यांच्याकडून बहुतांश बाबींबाबतचे अभिप्राय प्राप्त होऊ शकले नाहीत. त्यामुळे काही ठिकाणी फक्त २० आमदारांचेच अभिप्राय दिलेले आहेत.

आमदारांचा कालावधी

५.२ सदर मूल्यमापन अभ्यासाच्या क्षेत्रीय कामाअंतर्गत माहिती देणाऱ्या २१ आमदार सदस्यांपैकी १४ सदस्य पहिल्यांदाच आमदार म्हणून निवडून आलेले होते, त्यामुळे पाहणीच्या वेळेस त्यांचा कार्यकाळ तीनच वर्षे पूर्ण झालेला होता. उर्वरित सात आमदारांपैकी चार सदस्य आधीच्या ७ वर्षांपासून आमदार होते, तर तीन सदस्य १२ ते १७ वर्षांपासून आमदार पदावर होते.

कार्यक्रमांतर्गत सुचविण्यात आलेली कामे

५.३ पाहणीसाठी निवडण्यात आलेल्या आमदार सदस्यांनी योजनेअंतर्गत हाती घेण्यासाठी सुचविलेली कामे व त्यापैकी मंजुरी मिळालेली कामे यांची संख्या पुढील तक्ता क्र. ५.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 5.1

आमदार सदस्यांनी योजनेअंतर्गत सुचविलेली कामे व त्यापैकी पूर्ण झालेली कामे
The works suggested by M.L.A's under the scheme and the works completed

(संख्या/Number)

अ. क्र. Sr. No.	विभाग Region	आमदार संख्या No. of MLA's	कामांचा प्रकार / Types of work									
			शाळा खोल्या School Rooms		रस्ते विकास Road development		पाणी पुरवठा Water supply		इतर Other		एकूण Total	
			सुचविलेली कामे works sugge-sted	पूर्ण झालेली कामे Works compl-eted	सुचविलेली कामे works sugge-sted	पूर्ण झालेली कामे Works compl-eted	सुचविलेली कामे works sugge-sted	पूर्ण झालेली कामे Works compl-eted	सुचविलेली कामे works sugge-sted	पूर्ण झालेली कामे Works compl-eted	सुचविलेली कामे works sugge-sted	पूर्ण झालेली कामे Works compl-eted
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
1	कोकण/ Konkan	4	315	136	357	109	68	10	37	7	777	263
2	नाशिक / Nashik	5	193	133	246	92	17	15	13	10	469	250
3	पुणे / Pune	4	229	164	139	112	1	1	17	8	386	285
4	औरंगाबाद/ Aurangabad	4	67	54	44	37	17	17	7	5	135	113
5	अमरावती/ Amravati	4	22	16	18	8	4	-	23	18	67	42
एकूण / Total		21	826	503	804	358	107	43	97	48	1834	952

५.४ कार्यक्रमांतर्गत पाहणीसाठी निवडलेल्या आमदारांनी सुचविलेल्या कामांची एकत्रित संख्या सर्वात जास्त कोकण विभागात होती, तर पूर्ण झालेल्या कामांची सर्वाधिक संख्या पुणे विभागात होती. पुणे विभागातून सदर आमदारांनी सुचविलेल्या एकूण ३८६ कामांपैकी २८५ (७४ टक्के) कामे पूर्ण झालेली होती. पाहणीतील एकूण २१ आमदारांनी कार्यक्रमांतर्गत सुचविलेल्या १८३४ कामांपैकी ९५२ (५२ टक्के) कामे पाहणीच्या दिनांकापर्यंत पूर्ण झाली होती. अमरावती विभागातील आमदारांनी योजनेअंतर्गत केवळ ६७ कामे सुचविलेली होती, त्यापैकी ४२ (६३ टक्के) कामे पूर्ण झालेली होती.

५.५ सुचविलेल्या कामांचा प्रकारनिहाय विचार करता आमदारांनी सर्वात जास्त म्हणजे ८२६ (४५ टक्के) कामे शाळा खोल्यांची, तर त्या खालोखाल ८०४ (४४ टक्के) कामे रस्ते विकासाची सुचविली असल्याचे वरील तक्त्यावरून दिसून येते. काही आमदारांनी पाणी पुरवठ्याची कामे सुचविलेली होती. शाळाखोल्यांची सर्वात जास्त कामे कोकण विभागात, तर त्या खालोखाल पुणे विभागातील आमदारांनी सुचविलेली होती. त्याचप्रमाणे रस्ते विकासाच्या बाबतीत कोकण विभागाखालोखाल नाशिक विभागाचा क्रमांक लागतो. निवडलेल्या आमदारांनी इतर प्रकारची एकूण ९७ कामे सुचविलेली होती. त्यापैकी ४८ (४९ टक्के) कामे पूर्ण झाली होती. इतर कामांमध्ये एस.टी.निवारा, समाजमंदिरे, मोऱ्यांची कामे इ.चा समावेश होतो. मात्र निवडलेल्या आमदारांपैकी एकाही आमदाराने योजनेअंतर्गत पाटबंधाऱ्याची कामे सुचविलेली नव्हती.

कामे सुचविण्याबाबतचे निकष

५.६ कार्यक्रमांतर्गत कामे सुचविताना कोणत्या प्रकारच्या निकषांनुसार कामांची निवड केली जाते, याबाबत विचारणा केली असता आमदार सदस्यांनी पुढील निकष सांगितले.

१. डोंगरी क्षेत्रातील स्थानिक जनतेच्या गरजा व मागणीनुसार असलेल्या कामास प्राधान्य दिले जाते.

२. गावाच्या दृष्टीने जे काम अतिशय गरजेचे व तातडीचे असते त्या कामास प्रथम प्राधान्य देऊन ते काम सुचविले जाते.

३. संबंधित गावामध्ये ज्या सुविधा नाहीत अशा सुविधांची कामे ठरवून प्राधान्याने सुचविली जातात.

४. कामाच्या उपयोगितेनुसार कामे सुचविली जातात.

५. गावातील सरपंच, ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत सदस्य आणि स्थानिक जनता सुविधांबाबतच्या अडचणी आमदारांकडे सुचवितात. त्या अडचणींचा विचार करून कार्यक्रमांतर्गत कामांची निवड केली जाते.

६. शिक्षणाच्या दृष्टीने शाळाखोल्यांचे बांधकाम, आरोग्याच्या दृष्टीने हरिजन वस्तीतील स्वच्छता सुविधा, गरजेच्या दृष्टीने पिण्याच्या पाण्याची कामे इ. निकष ठरवून कामे सुचविली जातात.

काम पूर्ण होण्यास लागणारा कालावधी

५.७ आमदारांनी काम सुचविल्यानंतर कामास प्रत्यक्ष मंजुरी मिळण्यास ३ महिन्यांपर्यंत कालावधी लागतो, असे पाहणीतील २१ पैकी १८ (८६ टक्के) आमदारांनी नमूद केले, तर ३ (१४ टक्के) आमदारांनी ३ ते ६ महिने कालावधी लागत असल्याचे नमूद केले. एका आमदाराचे अभिप्राय प्राप्त होऊ शकले नाहीत. त्याचप्रमाणे कामास प्रशासकीय मंजुरी मिळाल्यानंतर ते प्रत्यक्ष सुरू होण्यास ३ महिन्यांपर्यंत कालावधी लागतो असे २० आमदारांनी, तर त्यास ३ ते ६ महिने कालावधी लागत असल्याचे एका आमदारांनी नमूद केले. सुचविलेले काम मंजुरी मिळाल्यानंतर त्याच वित्तीय वर्षात पूर्ण केले जाते, असे मत पाहणीतील २१ आमदारांपैकी १६ आमदारांनी नमूद केले, तर उर्वरित ५ आमदारांनी कामे त्याच वित्तीय वर्षात पूर्ण होत नाहीत, असे नमूद केले.

५.८ सदर सुचविलेली कामे त्याच वित्तीय वर्षात का पूर्ण होऊ शकत नाहीत याबाबत विचारणा केली असता आमदार सदस्यांनी पुढीलप्रमाणे अभिप्राय दिले.

१. रस्त्यांच्या कामाच्या बाबतीत कामाची पूर्तता ही खडी फोडणाऱ्या मजुरांची उपलब्धता, रोड रोलर, वॉटर टँकर, मशिनरी इ. विविध घटकांवर अवलंबून असते. त्यामुळे विलंब होतो. त्याचप्रमाणे दुष्काळी भागात पाण्याच्या अभावी कामे थांबवावी लागतात.

२. शासनाकडून निधी कधी-कधी उशिरा प्राप्त होतो व त्यामुळे प्रत्यक्ष काम सुरू होण्यासच विलंब होतो व परिणामी काम पूर्ण होण्यास विलंब होतो.

३. कोकण विभागात जून ते सप्टेंबर या चार महिन्यांच्या कालावधीत पावसाचे प्रमाण बरेच जास्त असल्याकारणाने कुठल्याच प्रकारची कामे घेता येत नाहीत.

४. जिल्हा परिषदेच्या कार्यक्षेत्रात येणारी कामे त्यांच्या बांधकाम समितीपुढे मंजूर करून घ्यावी लागतात. त्यामुळे कामे सुरू होण्यास व ती पूर्ण होण्यास विलंब लागतो.

५. एखादे काम लहान असल्यास एका वित्तीय वर्षात पूर्ण करता येते. परंतु मोठी कामे, उदा.पाटबंधाऱ्याची, पाणीपुरवठ्याची इत्यादी कामे पूर्ण होण्यास किमान दोन वर्षांचा कालावधी लागतो.

कामाची आखणी व अंमलबजावणी

५.९ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या कामांची आखणी व अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनांनुसारच होते काय, याबाबत विचारणा केली असता सर्व आमदार सदस्यांनी कामांची आखणी व अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनांनुसारच

होत असल्याचे सांगितले. त्याचप्रमाणे कार्यकारी अभियंता, उपअभियंता यांचे तांत्रिक मार्गदर्शन लाभते, असेही अभिप्राय दिले. काही आमदारांच्या मते जिल्हा परिषदेकडे अंमलबजावणीकरिता सोपविलेल्या कामांच्या पूर्ततेसाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद ह्यांना अधिकार द्यावेत.

शाळा खोल्यांसाठी राखीव निधी

५.१० कार्यक्रमांतर्गत मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार ५० टक्के निधी शाळा खोल्यांच्या बांधकामासाठी राखून ठेवणे बंधनकारक आहे. अशा प्रकारचा निधी आपल्या जिल्ह्यात राखून ठेवला जातो काय, अशी विचारणा केली असता २१ पैकी १६ आमदारांनी असा निधी राखून ठेवला जात असल्याचे सांगितले, तर ४ आमदारांनी असा निधी राखून ठेवला जात नसल्याचे नमूद केले. एका आमदारांकडून याबाबत कोणतेही अभिप्राय उपलब्ध झाले नाहीत. मार्गदर्शक तत्त्वात नमूद केल्यानुसार ५० टक्के निधी शाळाखोल्यांच्या बांधकामासाठी का राखून ठेवला जात नाही याबाबत संबंधित आमदारांनी पुढील कारणे सांगितली.

१. तालुक्यातील सर्व शाळाखोल्यांचे काम पूर्ण झालेले आहे.
२. डोंगरी विकास कार्यक्रमांतर्गत येणाऱ्या गावांमध्ये शाळा खोल्यांची आवश्यकता नाही.
३. शाळा खोल्यांच्या कामासाठी इतर योजनांमधून अनुदान प्राप्त होते.

निधीची उपलब्धता

५.११ शासनाकडून कार्यक्रमांतर्गत निधी वेळेत उपलब्ध होतो काय, याबाबत आमदार सदस्यांना अभिप्राय विचारला असता १३ आमदारांनी निधी नियमितपणे वेळेवर उपलब्ध होत असतो असा अभिप्राय दिला. मात्र ७ आमदारांनी निधी वेळेवर उपलब्ध होत नाही, पर्यायाने कार्यक्रमांतर्गत कामे रखडली जातात, असा अभिप्राय दिला. शासनाकडून प्राप्त झालेला निधी पूर्णपणे खर्च होतो असे मत १८ आमदारांनी केले, तर दोन आमदारांनी कधीकधी बराचसा निधी वर्षाच्या शेवटीशेवटी उपलब्ध होतो व त्यामुळे तो पूर्णपणे खर्च होऊ शकत नाही, तसेच मंजूर कामे उशिराने सुरू होतात, त्यामुळे कधीकधी निधी पूर्णपणे खर्च होऊ शकत नाही असे मत व्यक्त केले.

कामांची निरीक्षणे

५.१२ आमदारांनी सुचविलेली कामे चालू असताना अथवा कामे पूर्ण झाल्यानंतर आमदार निरीक्षणे घेतात काय, याबाबत विचारणा केली असता २० जिल्ह्यांतील आमदारांनी आपण अशा प्रकारची निरीक्षणे घेत असतो असे सांगितले. सदर आमदार महोदयांनी सुचविलेल्या आणि मंजूर झालेल्या ४६५ कामांपैकी ३०१ (६५ टक्के) कामांची निरीक्षणे घेतली असल्याचे त्यांनी सांगितले. एका आमदारांकडून याबाबत अभिप्राय प्राप्त झाले नाहीत.

कामाचा दर्जाः

५.१३ कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येणाऱ्या कामांच्या दर्जाबाबत अभिप्राय घेतले असता २१ पैकी २ आमदारांनी कामाचा दर्जा उत्कृष्ट, १६ आमदारांनी कामाचा दर्जा चांगला, तर २ आमदारांनी कामाचा दर्जा बरा/सर्वसाधारण असतो असे मत नमूद केले. कामाचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी आमदार महोदयांनी पुढीलप्रमाणे अभिप्राय व्यक्त केले.

१. काम करणाऱ्या यंत्रणा सक्षम असाव्यात आणि त्यांना निधी वेळेत उपलब्ध करून देण्यात यावेत.
२. शाळा खोल्या व इतर इमारती सिमेंट कॉंक्रीटच्याच असाव्यात आणि दरवाजे, खिडक्या सागवानाची असावीत.
३. कामांचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी कामांमध्ये स्थानिक लोकांचा जास्तीत जास्त सहभाग घ्यावा.
४. काम चालू असताना अभियंत्यांनी/शासकीय अधिकाऱ्यांनी वेळोवेळी निरीक्षणे घेऊन कामाचा दर्जा तपासावा.
५. कामाचा दर्जा उत्कृष्ट असल्याशिवाय काम पूर्ण झाल्याचे प्रमाणपत्र अभियंत्यांनी देऊ नये.
६. कार्यान्वयी यंत्रणेचा दर्जा विचारात घ्यावा व किमान रकमेच्याच टेंडरला काम देण्याची सक्ती नसावी.
७. कामासाठी लागणारे कच्चे मटेरियल उत्कृष्ट दर्जाचे असावे.
८. जिल्हा पातळीवरील वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी वेळोवेळी भेटी देऊन कामाचा दर्जा तपासावा, इ.

विविध सुविधांबाबतचे अभिप्राय

५.१४ डोंगरी क्षेत्रामध्ये विविध सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा उद्देश विचारात घेता योजना कितपत सफल झाली आहे याबाबत आमदार सदस्यांनी पुढीलप्रमाणे अभिप्राय नोंदविले.

१. डोंगरी भागातील आदिवासी व बिगर-आदिवासी क्षेत्रांसाठी राखीव निधी असल्यामुळे सदर विभागातील कामे मार्गी लागतात व त्यामुळे जनतेस फायदा होतो.

२. योजनेअंतर्गत प्राप्त होणारा तालुकानिहाय निधी १९९९-२००० पासून ५० टक्क्यांपेक्षा अधिक प्रमाणात कमी झाला आहे. त्यामुळे उद्देशाप्रमाणे कामे हाती घेणे/पूर्ण करणे शक्य होत नाही.

३. वार्षिक योजनेतून जी कामे होऊ शकत नाहीत अशी छोटीछोटी कामे या योजनेअंतर्गत घेता येतात. उदा. प्राथमिक शाळाखोल्यांचे बांधकाम, सार्वजनिक सभागृह, पाणी पुरवठा इ.

४. डोंगरी विभागाच्या गरजा विचारात घेता अपेक्षित मूलभूत सोयी-सुविधा पुरविण्याच्या संदर्भातील सर्वसाधारणपणे ३० टक्के उद्दिष्ट साध्य झाले आहे.

५. योजनेअंतर्गत घेण्यात येत असलेल्या कामांमुळे स्थानिक गरजा त्वरित पूर्ण करणे शक्य होत आहे.

६. निधी अपुरा असल्याकारणाने स्थानिक जनतेने सुचविलेली सर्वच कामे पूर्ण करता येत नाहीत व त्यामुळे योजनेचा मूळ उद्देश सफल झाला असे वाटत नाही.

७. डोंगरी भागाच्या विकासासाठी योजनेअंतर्गत विशेष निधी प्राप्त होत असल्याकारणाने या भागाचा विकास होत आहे. म्हणून योजना सफल झाली असे म्हणता येईल.

८. सदर योजना अत्यंत उपयुक्त आहे. काही गावांचा विकासही झाला आहे. परंतु आणखी बऱ्याच गावांचा विकास होणे बाकी आहे. तेव्हा सदर योजना पुढे चालू ठेवणे आवश्यक आहे.

अडचणी व उपाययोजना

५.१५ योजनेच्या कार्यान्वयनामध्ये कोणकोणत्या अडचणी येतात व त्यावर काय उपाययोजना कराव्यात याबाबत विचारले असता आमदारांनी पुढील अडचणी व उपाययोजना नमूद केल्या.

५.१५.१ अडचणी

१. योजनेअंतर्गत शासनाकडून मिळणारा निधी अपुरा असल्याकारणाने गरज असणारी सर्व कामे होत नाहीत.

२. डोंगराळ भागात रस्ते/वाहतुकीची व्यवस्था चांगली नाही.

३. प्रत्येक वर्षात घ्यावयाच्या कामांचा कार्यक्रम लवकर निश्चित केला जात नाही, त्यामुळे कामे पूर्ण करण्यास कमी कालावधी मिळतो.

४. पालकमंत्र्यांना वेळ मिळत नसल्याने योजनेअंतर्गत घ्यावयाच्या कामांबाबतच्या बैठका वेळेत होऊ शकत नाहीत. त्यामुळे कामे मंजुरीस विलंब होतो.

५. शाळाखोल्यांसाठी ५० टक्के निधी राखीव असल्याकारणाने इतर कामे घेता येत नाहीत.

६. सुचविलेल्या कामांच्या कागदपत्रांची पूर्तता करण्यात अडचणी येतात.

७. पायाभूत सुविधांच्या कामांसाठी खर्च जास्त येत असल्याकारणाने योजनेअंतर्गत प्राप्त होणारा निधी अपुरा पडतो.

८. कामांना प्रशासकीय मंजुरी मिळण्यास वेळ लागतो, तर जिल्हा परिषदेकडून कामे सुरू करण्यास विलंब होतो.

९. निविदा मागविणे व त्यास मंजुरी देणे यात बराच कालावधी जातो व त्यामुळे कामे एका वित्तीय वर्षात पूर्ण होऊ शकत नाहीत.

५.१५.२ उपाययोजना

१. शासनाने डोंगरी विभागातील सर्व गावांचे सर्वेक्षण करून सदर गावांतील आवश्यकता विचारात घेऊन तितका तालुकानिहाय निधी उपलब्ध करून द्यावा.

२. रस्ते विकासाची कामे जास्तीत जास्त प्रमाणात घेऊन वाहतुकीची व्यवस्था उत्तम करावी.

३. निधीच्या उपलब्धतेनुसार वर्षातील कामे लवकरात लवकर निश्चित करून त्यांना प्रशासकीय मंजुरी लवकरात लवकर देण्यात यावी.

४. शाळाखोल्या बांधकामासाठीच्या राखीव निधीची तरतूद काढून टाकावी, निधी इतर कामांसाठी वापरता यावा.

५. योजनेअंतर्गत घ्यावयाची कामे मंजूर करण्याचे अधिकार पालकमंत्र्यांनी इतर सदस्यांपैकी एकास द्यावेत.

६. कामासाठी कमीतकमी कागदपत्रे मागवावीत, अंदाजपत्रके खाजगी संस्थांकडून करून घेण्याची मुभा असावी.

७. दुर्गम भागात पक्के रस्ते जास्तीत जास्त प्रमाणात करण्यात यावेत.

८. पायाभूत सुविधांचा विचार करता निधी वाढवून द्यावा, त्याचप्रमाणे नाबार्ड, हुडको इ. संस्थांच्या सहाय्याने निधी वाढवून मिळावा.

९. सुचविलेल्या कामांच्या अंदाजपत्रकांस मंजुरी दिल्यानंतर सदर कामे एक महिन्यात सुरू झाली पाहिजेत, असा दंडक ठरविण्यात यावा.

१०. निविदा न मागविता एखाद्या चांगल्या ठेकेदारास काम देण्याची मुभा लोकप्रतिनिधींना देण्यात यावी.

योजनेबाबत अभिप्राय

५.१६ योजनेच्या कार्यान्वयनाबाबत आमदारांनी व्यक्त केलेले सर्वसाधारण अभिप्राय पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमातून आदिवासी क्षेत्रातील/डोंगराळ भागातील जनतेस फायदा होत आहे. सदर योजना अतिशय उपयुक्त आहे आणि त्यामुळे हा कार्यक्रम शासनाने पुढेही चालू ठेवावा.

२. निधी वेळेवर उपलब्ध करून दिल्यास आवश्यक कामे पूर्ण करून घेता येतील.

३. तालुक्याचे आकारमान व लोकसंख्या विचारात घेऊन त्यानुसार तालुक्यांना निधी वाटप करण्यात यावा.

४. योजनेअंतर्गत कामे पूर्ण करण्यासाठी निधी वाढवून मिळावा.

५. स्थानिक जनतेच्या गरजा आणि गावातील सोयी-सुविधांचा विचार करून त्यानुसार मार्गदर्शक सूचनांमध्ये आवश्यक तेथे बदल करून कामे मंजूर करण्याचे अधिकार जिल्हा समितीला असावेत.

६. योजनेअंतर्गत कामांचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी वेळोवेळी कामांची निरीक्षणे व्हावीत आणि कामे नामांकित ठेकेदारांनाच देण्यात यावीत.

७. योजनेअंतर्गत ५० टक्के शाळा खोल्यांची अट रद्द करून तो निधी इतर गटांतील कामांसाठी वापरण्यास अनुमती मिळावी.

८. जे तालुके अंशतः डोंगरी (उपगट) आहेत, अशा गावांची पुनर्पाहणी करून त्यांना डोंगरी भागात समाविष्ट करून घेण्यात यावे, म्हणजे त्यांनाही सदर योजनेचा लाभ मिळू शकेल.

९. कार्यक्रमांतर्गत डोंगरी भागातील कुटीरोद्योगांना चालना देण्यात यावी, तसेच कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे बांधण्यासाठी अधिक निधी उपलब्ध करून देण्यात यावा.

१०. डोंगराळ भागात शाळा खोल्यांसाठी निधी राखून ठेवण्याऐवजी पक्के रस्ते, पाणी पुरवठा, स्वच्छतागृहे इ. पायाभूत सोयी सुविधांसाठी निधी राखून ठेवण्यात यावा.

११. निधी दरवर्षी अपुरा पडत असल्याकारणाने कामे प्रलंबित रहात असतात. यासाठी निधी वाढवून मिळावा.

१२. जिल्हा स्तरावरील समितीच्या आढावा सभा/बैठका नियमितपणे होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी नियमावली तयार करण्यात यावी.

******

प्रकरण - ६

लाभधारकांच्या गावातील सरपंच/ग्रामसेवकांकडून प्राप्त माहिती

प्रस्तावना

६.१ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाच्या मूल्यमापनातील क्षेत्रीय कामासाठी निवडण्यात आलेल्या कार्यक्रमांतर्गत कामांचा लाभ प्रामुख्याने ज्या विविध गावांना मिळणे अपेक्षित आहे, अशा काही गावांतील, सरपंच/ग्रामसेवक यांच्याकडून माहिती घेण्याचे नियोजित करण्यात आले, त्यासाठी निवडलेल्या प्रत्येक तालुक्यातून अशा गावांपैकी पाच गावे यादृच्छिक पध्दतीने निवडावयाचे ठरले होते. त्यानुसार मूल्यमापन अभ्यासासाठी सदर कार्यक्रम राबविण्यात येत असलेल्या २१ जिल्ह्यांतील ५० तालुक्यांतून प्रत्येकी ५ याप्रमाणे राज्यातून एकूण २५० गावे निवडणे अपेक्षित होते. परंतु प्रत्यक्षात केवळ २११ गावांमधूनच सदर माहिती उपलब्ध होऊ शकली. सदर गावांबाबतची व गावांतील कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या कामांबाबतची माहिती गावाचे सरपंच/ग्रामसेवक यांच्याकडून गोळा करण्यात आली. त्या माहितीवर आधारित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे आहेत.

निवडलेल्या कामाची आवश्यकता

६.२ पाहणीसाठी निवडलेल्या कार्यक्रमांतर्गत कामाची गावासाठी नितांत आवश्यकता होती काय, याबाबत सरपंच/ग्रामसेवकांना (माहितीदार) विचारणा केली असता सर्व म्हणजेच २११ गावांतील माहितीदारांनी सदर कामाची त्यांच्या गावात तशी आवश्यकता होती, असे मत व्यक्त केले.

कामापासूनचा अपेक्षित लाभ

६.३ कार्यक्रमांतर्गत विविध गावांमध्ये घेण्यात आलेल्या विविध कामांपासून गावकऱ्यांना कोणते लाभ अपेक्षित होते व ते साध्य झाले काय, याबाबत माहिती गोळा केली असता माहितीदारांनी नमूद केलेले विविध कामांबाबतचे अभिप्राय पुढीलप्रमाणे आहेत.

अ) शाळाखोल्यांचे बांधकाम

१. गावातील मुलांना पूर्वीपासून शिक्षणासाठी शेजारच्या गावात जावे लागायचे. परंतु आता गावात शाळाखोल्यांचे बांधकाम केल्याने शाळेची सोय गावातच होऊ शकेल.
२. मुलांना शाळेत शिक्षण घेण्यासाठी पोषक वातावरण निर्माण होऊ शकेल.
३. पूर्वी एकाच वर्गखोलीत एकापेक्षा अधिक वर्ग एकत्रित घ्यावे लागत असत. आता विद्यार्थ्यांना स्वतंत्र वर्गखोली उपलब्ध होऊ शकेल.
४. शाळेत मुलांना बसण्यासाठी व्यवस्थित सोय होऊ शकेल.
५. पूर्वी झाडाखाली अथवा मंदिराच्या ओट्यावर शाळा भरवावी लागायची. या कामामुळे मुलांना शाळाखोली उपलब्ध होऊ शकेल, इ.

ब) रस्ते विकासाची कामे

१. गावाला पक्का, बारमाही रस्ता उपलब्ध झाल्याने गावास वाहतूक व दळणवळण सुविधा सुलभ होईल.
२. गाव डोंगराळ भागात असल्याकारणाने पावसाळ्यात गावाचा शहरापासून संपर्क तुटत असे. पक्का रस्ता झाल्याने दळणवळण सुविधा सुलभ होईल व शहराशी संपर्क तुटणार नाही.
३. रस्त्याचे डांबरीकरण झाल्याने पावसाळ्यात चिखल होणार नाही व त्यामुळे वाहतूक सोपी होऊ शकेल.

क) पाणी पुरवठ्याची कामे

पाहणीसाठी निवडलेल्या बहुतांश गावांतील माहितीदारांच्या मते पाणीपुरवठ्याची कामे कार्यक्रमांतर्गत हाती घेतल्यामुळे वस्तीतील लोकांचा पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटला. त्यापूर्वी गावाला टँकरद्वारे पाणीपुरवठा करावा लागायचा, अथवा गावातील स्त्रियांना दूरवरून पिण्याचे पाणी आणावे लागत असे. परंतु आता गावातच पाणी उपलब्ध होऊ शकेल व बऱ्याच जणांचा त्रास वाचेल, असे मत व्यक्त करण्यात आले.

ड) निवाऱ्यासाठी एस.टी.ची शेड बांधणे

माहितीदारांच्या अभिप्रायानुसार लोकांना एस.टी.ची वाट पहात बराच वेळ रस्त्यावर उभे रहावे लागते व उन्हापावसात एस.टी.ची वाट बघण्यामध्ये बराच त्रास सहन करावा लागतो. तेव्हा कार्यक्रमांतर्गत निवाऱ्यासाठी एस.टी.ची शेड बांधल्यास लोकांची चांगली सोय होऊ शकते.

इ) सार्वजनिक सभागृह

१. गावातील सार्वजनिक उत्सव, सांस्कृतिक कार्यक्रम यांसाठी दरवर्षी जागा शोधावी लागते. सामाजिक सभागृह बांधले गेल्यास सार्वजनिक उत्सव वगैरे घेण्यासाठी मोठी व सोयिस्कर जागा उपलब्ध होऊ शकते.

२. ग्रामसभा, गावातील लग्नकार्ये, इतर सामाजिक कार्ये, समारंभ पार पाडण्यासाठी एक हॉल उपलब्ध होऊ शकतो.

३. कुटुंबकल्याण, लसीकरण कार्यक्रम एकत्रितरित्या एकाच ठिकाणी घेता येणे शक्य होते, इ.

६.४ कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यात आलेल्या कामांमुळे गावाला अपेक्षित लाभ झाला किंवा कसे याबाबत मत अजमावले असता २११ पैकी १८५ (८८ टक्के) सरपंच/ग्रामसेवकांच्या मते सदर कामांमुळे गावाला अपेक्षेप्रमाणे किंवा त्यापेक्षा अधिकच लाभ झालेला आहे. परंतु २६ (१२ टक्के) माहितीदारांच्या मते गावाला अपेक्षित लाभ होऊ शकला नाही, कारण १० गावांतील कामे अपूर्ण स्थितीत होती, तर उर्वरित १६ गावांतील कामे काही ना काही कारणास्तव बंद पडलेली होती. निवडलेल्या गावांतील पूर्ण झालेल्या आणि अपूर्ण व बंद पडलेल्या कामांचा विभागनिहाय गोषवारा पुढील तक्ता क्र. ६.१ मध्ये देण्यात आला आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 6.1

निवडलेल्या गावांतील पूर्ण झालेली आणि अपूर्ण असलेली व बंद पडलेली कामे

No. of works completed, incompleted and stopped in the selected villages

अ.क्र. Sr.No.	विभाग region	स्थितीनुसार कामांची संख्या / Work according to status			एकूण Total
		पूर्ण झालेली कामे Works completed	अपूर्ण असलेली कामे Incompleted works	बंद पडलेली कामे stopped works	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1	कोकण/Konkan	48	3	6	57
2	नाशिक / Nashik	48	1	9	58
3	पुणे / Pune	43	3	1	47
4	औरंगाबाद/Aurangabad	28	-	-	28
5	अमरावती/Amravati	18	3	-	21
एकूण / Total		185 (87.7)	10 (4.8)	16 (7.5)	211 (100)

६.५ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की, पाहणीतील एकूण २११ गावांतील कामांपैकी १८५ (८८ टक्के) गावांतील सदर कामे पूर्ण झालेली होती, तर १० (५ टक्के) गावांतील कामे अपूर्ण होती व १६ (७ टक्के) गावांतील कामे बंद पडलेली होती. अपूर्ण कामांच्या बाबतीत कोकण, पुणे व अमरावती विभागांत प्रत्येकी ३, तर नाशिक विभागातील एका गावातील काम अपूर्ण होते. औरंगाबाद विभागातून निवडलेल्या २८ पैकी एकाही गावात काम अपूर्ण वा बंद पडलेले नसल्याचे त्या गावांतील माहितीदारांनी सांगितले. सदर कार्यक्रम नागपूर विभागात राबविण्यात येत नाही.

काम पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी

६.६ निवडलेल्या गावांतील विविध प्रकारंची कामे पूर्ण होण्यास सर्वसाधारणपणे किती कालावधी लागला याबाबतचे माहितीदारांचे अभिप्राय पुढील तक्ता क्र. ६.२ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता क्रमांक / Table No. 6.2

पाहणीसाठी निवडलेल्या गावांतील निवडलेले काम पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी

The period required to complete the selected work from village under the survey

अ.क्र. Sr.No.	विभाग Region	काम पूर्ण होण्यास लागलेल्या कालावधीनुसार गावांची संख्या No. of villages according to period required to complet the work						एकूण Total
		३ महिने पर्यंत Upto 3 months	३ ते ६ महिने 3 to 6 months	६ ते ९ महिने 6 to 9 months	९ ते १२ महिने 9 to 12 months	१२ महिन्यां- पेक्षा जास्त More than 12 months	लागू नाही* Not applicable*	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1	कोकण/Konkan	17	14	5	6	6	9	57
2	नाशिक / Nashik	17	8	6	7	10	10	58
3	पुणे / Pune	17	5	8	5	8	4	47
4	औरंगाबाद/Aurangabad	5	1	8	9	5	-	28
5	अमरावती/Amravati	7	3	2	2	4	3	21
एकूण / Total		63 (29.9)	31 (14.7)	29 (13.7)	29 (13.8)	33 (15.6)	26 (12.3)	211 (100)

* अपूर्ण कामे किंवा बंद पडलेली कामे / * Incomplete works or stopped works

६.७ पाहणीसाठी निवडलेल्या २११ गावांपैकी १८५ गावांतील कामे पूर्ण झालेली होती. सदर १८५ कामांपैकी ६३ (३० टक्के) कामे सुरू झाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत पूर्ण करण्यात आली, असे माहितीदारांनी सांगितले. ३१ (१५ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास ३ ते ६ महिने, २९ (१३ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास ६ ते ९ महिने, २९ (१४ टक्के) कामे पूर्ण करण्यास ९ ते १२ महिने, तर ३३ (१५ टक्के) कामांना पूर्ण होण्यासाठी १२ महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी लागला असल्याचे दिसून येते. अर्थात निम्म्यापेक्षा अधिक कामे एका वर्किंग सिझनमध्ये पूर्ण होऊ शकलेली नाहीत. कोकण विभागातील कामे पूर्ण होण्याचा वेग इतर विभागांपेक्षा चांगला असल्याचे दिसून येते.

स्थानिक रोजगाराची उपलब्धता

६.८ कार्यक्रमांतर्गत गावांत घेतलेल्या कामांमुळे स्थानिक रोजगार उपलब्ध झाला काय, याबाबत माहिती गोळा करण्यात आली. २११ पैकी १६५ (७८ टक्के) माहितीदारांच्या मते कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या सदर कामांमुळे स्थानिक रोजगार उपलब्ध झाला, तर ३६ (१७ टक्के) माहितीदारांच्या मतानुसार अशा प्रकारचा रोजगार उपलब्ध झाला नाही, कारण या गावांमध्ये कामे ठेकेदारांकडे सोपविलेली असल्याने ठेकेदाराने लावलेले मजूर त्यांच्याचकडील कायमस्वरूपी मजूर होते व ते गावातील लोकांना प्राधान्य देत नसत. तर, उर्वरित १० (५ टक्के) माहितीदारांकडून रोजगार उपलब्धतेबाबत माहिती प्राप्त होऊ शकली नाही.

६.९ निवडलेल्या कामांमुळे किती स्थानिक मजुरांना रोजगार उपलब्ध झाला, याबाबतची माहिती पुढील तक्ता क्र. ६.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 6.3

निवडलेल्या कामांमध्ये स्थानिक रोजगार उपलब्ध झालेल्या मजुरांची संख्या

No of labourers who got local employment in selected works

(गावांची संख्या / No. of villages)

अ. क्र. Sr. No.	विभाग Region	रोजगार उपलब्ध झालेल्या मजुरांची संख्या No. of labourers who got employment							एकूण Total
		०	1 to 5	6 to 10	11 to 15	16 to 20	More than 20	उ.ना. N.A.	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	कोकण/Konkan	15	2	10	-	6	22	2	57
2	नाशिक / Nashik	4	6	5	9	8	22	4	58
3	पुणे / Pune	6	9	9	7	5	9	2	47
4	औरंगाबाद/Aurangabad	4	-	2	3	2	16	1	28
5	अमरावती/Amravati	7	2	3	2	3	3	1	21
एकूण / Total		36	19	29	21	24	72	10	211

६.१० वरील तक्त्याचे अवलोकन केले असता पाहणीसाठी निवडलेल्या कामामुळे २११ गावांपैकी ७२ (३४ टक्के) गावांत स्थानिक रोजगार उपलब्ध झालेल्या मजुरांची संख्या २० पेक्षा अधिक होती, असे दिसून येते. याशिवाय १९ (९ टक्के) गावांत ही संख्या ५ पर्यंत मर्यादित होती. २९ (१४ टक्के) गावांत प्रत्येकी ६ ते १० मजुरांना रोजगार उपलब्ध झाला, २१ (१० टक्के) गावांत ११ ते १५, २४ (११ टक्के) गावांत १६ ते २० मजुरांना स्थानिक रोजगार उपलब्ध होऊ शकला, तर ३६ (१७ टक्के) गावांतील एकाही मजुराला स्थानिक रोजगार उपलब्ध होऊ शकला नाही. १० (५ टक्के) गावांतील माहितीदारांकडून स्थानिक रोजगार उपलब्धतेबाबत माहिती प्राप्त होऊ शकली नाही.

काम सुचविणारी संस्था

६.११ पाहणीसाठी निवडलेल्या २११ कामांपैकी १९३ (९१ टक्के) कामे गावातील लोकांची गरज विचारात घेऊन ग्रामपंचायतींनी स्वतः सुचविली होती, असे माहितीदारांनी नमूद केले, तर उर्वरित १८ (९ टक्के) कामे लोकप्रतिनिधींकडून अथवा अन्य मार्गाने सुचविण्यात आली, असे दिसून आले.

कामांची निरीक्षणे

६.१२ कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यात आलेल्या कामांची विविध स्तरांवर निरीक्षणे घेतली जातात काय, याबाबत विचारणा केली असता २०१ (९५ टक्के) गावांतील सरपंचांच्या/ग्रामसेवकांच्या मते अशा प्रकारची निरीक्षणे घेतली जातात, तर उर्वरित १० (५ टक्के) माहितीदारांनी त्यांच्या गावातील कामाचे निरीक्षण कोणत्याही वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी घेतले नाही, किंवा घेतले असल्यास त्यांना माहिती नाही, असे नमूद केले. कामाचे निरीक्षण घेणाऱ्या अधिकाऱ्यांमध्ये उप अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग; उप अभियंता, जिल्हा परिषद; शाखा अभियंता, कार्यकारी अभियंता, गट विकास अधिकारी, कनिष्ठ अधिकारी इ. स्तरावरील विविध अधिकाऱ्यांचा समावेश असतो असे पाहणीत आढळून आले.

६.१३ पाहणीसाठी निवडण्यात आलेल्या २११ कामांपैकी २०२ (९५ टक्के) कामे (म्हणजे टिकाऊ स्वरूपाची मालमत्ता) पाहणीच्या दिवशी अस्तित्वात होती. उर्वरित ९ कामांपैकी ४ कामे प्रगतिपथावर होती, ३ कामे सुरूच झालेली नव्हती, तर २ कामे निकृष्ट होती व अर्धवट सोडून देण्यात आलेली होती.

मालमत्ता हस्तांतर

६.१४ कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण करण्यात आलेल्या १८५ टिकाऊ मालमत्तांपैकी/कामांपैकी १२१ (६५ टक्के) मालमत्तांचे ग्रामपंचायतीला अथवा अन्य नोंदणीकृत संस्थेला हस्तांतर करण्यात आले असल्याचे गावातील सरपंच/ग्रामसेवक ह्यांनी सांगितले, तर ६५ मालमत्ता हस्तांतरित करण्यात आल्या नसल्याचे आढळून आले.

कामाचे परिरक्षण

६.१५ हस्तांतरित करण्यात आलेल्या १२१ कामांपैकी ७० (५८ टक्के) कामांचे परिरक्षण ग्रामपंचायत करते, तर उर्वरित ५१ (४२ टक्के) कामांचे परिरक्षण संबंधित विभाग जसे की, जिल्हा परिषद, बांधकाम विभाग, शिक्षण विभाग, पाटबंधारे विभाग इ. करीत असल्याचे संबंधित गावांतील सरपंच/ग्रामसेवकांनी नमूद केले.

कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेली एकूण कामे

६.१६ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम सुरू झाल्यापासून त्याअंतर्गत निवडलेल्या २११ गावांतून घेतलेल्या एकूण कामांबाबतची ढोबळ माहिती गोळा करण्यात आली. सदर कामांचे विभागनिहाय वर्गीकरण पुढील तक्ता क्र. ६.४ मध्ये दिले आहे.

तक्ता क्रमांक / Table No. 6.4

योजनेच्या सुरुवातीपासून कार्यक्रमांतर्गत निवडलेल्या गावांत घेतलेल्या एकूण कामांची संख्या

Total No. of works undertaken in selected villages since the implementation of the scheme

अ.क्र. Sr. No.	विभाग Region	योजनेच्या सुरुवातीपासून घेतलेल्या कामांची संख्या Number of works undertaken since implementation of the scheme							
		शाळाखोल्या बांधकाम Construction of school rooms	रस्ते विकास Road developed	पाणी पुरवठा Water supply	समाज मंदिर Community Hall	पाटबंधारे Irrigation	एस.टी. निवारा Pick up shade	इतर Other	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	कोकण/Konkan	76	44	8	1	-	-	2	131
2	नाशिक/Nashik	75	61	10	7	6	2	5	166
3	पुणे/Pune	56	37	5	4	-	-	1	103
4	औरंगाबाद/Aurangabad	32	22	1	3	-	-	-	58
5	अमरावती/Amravati	21	8	8	1	-	2	5	45
एकूण/ Total		260	172	32	16	6	4	13	503

६.१७ वरील तक्त्यावरून दिसून येते की, पाहणीसाठी निवडलेल्या २११ गावांमध्ये कार्यक्रमाच्या सुरुवातीपासून करण्यात आलेल्या कामांमध्ये सर्वसाधारणपणे शाळाखोल्यांची बांधकामे (५२ टक्के) आणि रस्ते विकासाची कामे (३४ टक्के) सर्वाधिक आहेत. सर्वच विभागांतून त्या कामांची संख्या सर्वाधिक आहे. या व्यतिरिक्त पाणी पुरवठ्याची ३२ कामे, समाज मंदिराची १६ कामे, पाटबंधाऱ्यांची ६ कामे, एस.टी.निवाऱ्याची ४ कामे, तर इतर १३ कामे या गावांमधून घेण्यात आली होती. सदर कामे कुणी सुचविलेली होती, याबाबत विचारणा केली असता १७९ गावांत सदर कामे ग्रामपंचायतींनी अथवा लोकप्रतिनिधींनी सुचविलेली होती, तर १८ गावांत कामे ग्रामपंचायतींनी/लोकप्रतिनिधींनी सुचविलेली नव्हती असे सांगण्यात आले. १४ गावांत याबाबतची माहिती उपलब्ध होऊ शकली नाही.

कामाचा दर्जा व अन्वेषकांचे अभिप्राय

६.१८.१ पाहणीसाठी निवडण्यात आलेल्या २११ कामांना पाहणी घेणाऱ्या अन्वेषकांनी भेट दिली असता २०२ कामे प्रत्यक्ष अस्तित्वात होती. त्यांच्या अभिप्रायानुसार सदर २०२ कामांपैकी ६२ कामांचे बांधकाम उत्कृष्ट दर्जाचे होते, ९१ कामांचे बांधकाम चांगल्या दर्जाचे होते, ४२ कामांचे बांधकाम बऱ्यापैकी होते, तर उर्वरित ९ कामांचे बांधकाम निकृष्ट दर्जाचे होते. अस्तित्वात नसलेल्या ९ कामांपैकी ३ कामे सुरू झालेली नव्हती, १ काम बंद पडलेल्या अवस्थेत होते, ५ कामे प्रगतिपथावर होती.

कामाच्या सद्यःस्थितीबाबतचे व कामाच्या उपयोगाबाबतचे अभिप्राय

६.१८.२ पाहणी घेणाऱ्या अन्वेषकांनी कामांस समक्ष भेट दिली आणि संबंधित कामांच्या सद्यःस्थितीबाबत व कामाच्या उपयोगाबाबत पुढीलप्रमाणे अभिप्राय दिले आहेत.

१. काम हस्तांतरित न झाल्याने कामाचा योग्य वापर होत नाही.
२. शाळाखोल्यांचे बांधकाम गावात घेतल्यामुळे मुलांना शाळेत बसण्याची सोय झाली.
३. गावात पक्के डांबरी रस्ते उपलब्ध झाल्याने दळणवळण अधिक सोयिस्कर झाले. तालुक्याच्या ठिकाणाशी त्वरित संपर्क साधता येतो.
४. रस्ते चांगल्या स्थितीत आढळून आले.
५. पाणीपुरवठ्याच्या कामामध्ये काही ठिकाणी पाईपलाईन निकृष्ट दर्जाची वापरली असल्याने पाण्याची गळती होत होती.
६. गावात इतर खाजगी शाळा सुरू झाल्यामुळे जिल्हा परिषदेच्या प्राथमिक शाळेतील पटसंख्या कमी झाल्याने कार्यक्रमांतर्गत बांधलेल्या शाळाखोल्यांचा विशेष उपयोग होत नाही.

अभिप्राय

६.१९ कार्यक्रमाची अंमलबजावणी अधिक प्रभावीपणे व्हावी यासाठी पाहणीसाठी निवडलेल्या गावांतील सरपंच/ग्रामसेवकांनी दिलेले अभिप्राय पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. शासनाकडून निधी पुरेशा प्रमाणात व वेळेत उपलब्ध व्हावा.

२. गावाच्या गरजेनुसार कार्यक्रमाच्या निकषांमध्ये बदल करून काम पूर्ण करण्याचे अधिकार कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना द्यावेत.

३. काम सुचविल्यापासून ते काम मंजूर होऊन पूर्ण होईपर्यंत बराच कालावधी जातो. यासाठी लहान कामे मंजुरीचे अधिकार तालुका स्तरावर देण्यात यावेत.

४. तालुक्यासाठी अनुदान वाढवून मिळाल्यास जास्तीत जास्त गावांना योजनेचा लाभ देता येईल.

५. कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात यावयाच्या कामांची संबंधित गावातील गरज विचारात घेऊन कामांना प्राधान्य देण्यात यावे.

६. डोंगरी भागातील बऱ्याच रस्त्यांचा भाग वन विभागाच्या अधिकारातील क्षेत्रातून जातो. त्यामुळे सदर रस्त्यांची कामे घेताना वन विभागाच्या मान्यतेबाबत अडचण येते.

७. डोंगरी विभाग विकासाची कामे ग्रामपंचायतीमार्फत करण्यात यावीत. त्या कारणाने विलंब होऊ नये यासाठी कायमस्वरूपी आदेश देऊन कार्यपध्दती ठरविण्यात यावी. त्यामुळे ती विहित वेळेत पूर्ण करता येतील.

८. अनेक कामे एकाच वेळी सुरू करण्याऐवजी उपलब्ध अनुदानानुसार एक-एक काम हाती घेऊन ते पूर्ण करावे, जेणेकरून कामे अनुदानाअभावी अपूर्ण राहणार नाहीत.

****

प्रकरण-७

सारांश व शिफारशी

प्रस्तावना

७.१ राज्याच्या वार्षिक/पंचवार्षिक योजनांची आखणी करीत असताना डोंगरी/दुर्गम भागांत पायाभूत सोयीसुविधांचा अभाव असल्याचे आणि त्या भागाच्या काही विशेष गरजा असल्याचे शासनास आढळून आले होते. त्यामुळे राज्यातील डोंगरी भागाच्या विकासासाठी खास कार्यक्रम घेण्याच्या हेतूने शासनाने ऑक्टोबर, १९८८ मध्ये मंत्रिमंडळाची एक उपसमिती नेमली होती. डोंगरी भागाचे क्षेत्र निश्चित करण्यासाठी त्या उपसमितीने काही निकष ठरविले. त्या निकषांनुसार शासनाने राज्याच्या डोंगरी विभागाची तपासणी/छाननी करून त्यानुसार डोंगरी विभागाचे क्षेत्र घोषित केले आहे. त्यामध्ये २१ जिल्ह्यांतील ७३ तालुक्यांचा पूर्णगट डोंगरी क्षेत्र तालुके (डोंगरी क्षेत्र ५० टक्क्यांपेक्षा जास्त) म्हणून व ३४ तालुक्यांचा उपगट डोंगरी क्षेत्र तालुके (डोंगरी क्षेत्र ५० टक्क्यांपेक्षा कमी परंतु क्षेत्र १०० चौ.कि.मी. पेक्षा जास्त) म्हणून समावेश करण्यात आला आहे.

७.२ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम हा डोंगरी विभाग विकास क्षेत्रात समाविष्ट करण्यात आलेल्या भागामध्ये १९९१-९२ पासून राबविण्यात येत आहे. डोंगरी विभागाच्या विकासासाठी ह्या कार्यक्रमांतर्गत पूर्णगट/उपगटास उपलब्ध करून दिलेल्या विशेष निधीमधून घ्यावयाच्या कामांची प्राथम्ये ठरविताना शासनाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार एकूण नियतव्ययाच्या ५० टक्के नियतव्यय प्राथमिक शाळांच्या वर्गखोल्यांच्या बांधकाम/दुरुस्तीसाठी आरक्षित/वितरित करावयाचा असतो. उर्वरित ५० टक्के निधीमधून पुढील कामे हाती घेण्यात येतात.

अ) पाटबंधाऱ्याची कामे :- १) कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे २) लघु पाटबंधाऱ्याची कामे ३) उपसा जलसिंचन योजना

ब) रस्ते विकासाची कामे :- १) लहान रस्ते (खडीकरण) २) मिसिंग लिंक ३) छोटे पूल ४) ३ कि.मी. पर्यंत लांबीच्या रस्त्यांचे डांबरीकरण ५) नळकांडी पूल ६) साकव ७) रस्त्यावरील मोरीची कामे ८) लहान नाल्यावर फरशी बांधणे

क) पाणीपुरवठ्याची कामे :- १) ग्रामीण पाणीपुरवठ्याच्या लहानलहान योजना २) नळ पाणीपुरवठा योजना कार्यान्वित असलेल्या गावातील वाड्यांसाठी जादा पाईप लाईन टाकून वाड्यांना पाणीपुरवठा करण्यासंबंधीची कामे ३) गावांसाठी/वाड्यांसाठी विंधण विहिरी इ.

ड) समाज मंदिर

इ) एस.टी. निवारा (पिकअप शेड)

७.३ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाखाली घेण्यात येणाऱ्या प्रत्येक कामाच्या बांधकामाच्या खर्चासाठी कमाल मर्यादा १९९५ मध्ये आधीच्या रु. ५ लाखांवरून रु. ८ लाखांपर्यंत व त्यानंतर १९९८ मध्ये रु. ८ लाखांवरून रु. १० लाखांपर्यंत वाढविण्यात आली.

७.४ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाची आखणी व अंमलबजावणी योग्य प्रकारे व्हावी यासाठी संबंधित जिल्ह्यामध्ये मा. पालकमंत्री महोदयांच्या अध्यक्षतेखाली स्वतंत्र जिल्हास्तरीय समिती गठित करण्यात येते. डोंगरी भागातील आमदार, जिल्ह्यातील अग्रणी बँकेचे अध्यक्ष, जिल्हा परिषदेचे अध्यक्ष, जिल्हाधिकारी, विभागीय आयुक्त, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी हे सदर समितीचे सदस्य असतात. याशिवाय या समितीवर अशासकीय सदस्य (डोंगरी भागातील संबंधित) व महिला सदस्यही नियुक्त केलेले असतात. संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हा नियोजन अधिकारी हे या समितीचे सदस्य-सचिव असतात. ह्या जिल्हास्तरीय समितीकडून ह्या कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात यावयाच्या कामांच्या प्रस्तावांची छाननी करून कोणती कामे हाती घ्यावयाची याबाबत अंतिम निर्णय घेण्यात येतो.

७.५ **कार्यक्रमांतर्गत निधीचे वाटप :-** सदर कार्यक्रमांतर्गत डोंगरी विभागाच्या विशेष गरजा विचारात घेऊन १९९८-९९ पासून प्रत्येक पूर्ण गटासाठी रु. ५० लाख व उपगटासाठी रु. २५ लाख याप्रमाणे निधीची तरतूद करण्यात येते. या तरतुदी संबंधित जिल्ह्याच्या जिल्हाधिकारी व सदस्य-सचिव, जिल्हा नियोजन समिती यांच्याकडे सुपूर्द करण्यात येतात. ह्या कार्यक्रमामध्ये अंतर्भूत असलेले २१ जिल्ह्यांतील ७३ तालुके (पूर्ण गट) व ३४ तालुके (उपगट) यांची जिल्हावार संख्या आणि ह्या कार्यक्रमावर १९९७-९८ पासून १९९९-२००० पर्यंत दरवर्षी सुमारे ३५ कोटी रुपये ते ३८ कोटी रुपये खर्च करण्यात आले, तर २०००-०१ मध्ये २३.५ कोटी रुपये व २००१-०२ मध्ये ११.५ कोटी रुपये (सु.अं.) खर्च करण्यात आले. ह्या कार्यक्रमामध्ये १९९७-९८ पासून २००१-२००२ पर्यंत अनुक्रमे २,४६६, २,००२, १,८१७, १,२८७ आणि ८५० कामे पूर्ण करण्यात आली. त्यामध्ये शाळा खोल्या, रस्त्यांची कामे, पाणी पुरवठा योजना व इतर कामांचा समावेश होता.

मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे

७.६ ह्या कार्यक्रमाच्या मूल्यमापन अभ्यासामध्ये प्रमुख पुढील बाबींचा अभ्यास करण्याचे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले. डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांतर्गत घोषित करण्यात आलेल्या डोंगरी क्षेत्रामध्ये शैक्षणिक सुविधा (प्राथमिक शाळाखोल्या), रस्ते, लहान पाणीपुरवठा योजना, पाटबंधारे विषयक लहान योजना इ. सोयी सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा उद्देश विचारात घेता ही योजना कितपत सफल झाली आहे, गेल्या दहा वर्षात योजनेअंतर्गत कोणत्या प्रकारची कामे घेतली व योजनेवर एकूण खर्च किती झाला, घेतलेल्या कामांचा दर्जा व सद्य:स्थिती, दर्जा चांगला राखण्यासाठी व अधिक सुधारण्यासाठी उपाययोजना, कार्यक्रमांतर्गत उपलब्ध करून दिलेला निधी पूर्णपणे खर्च होतो काय, कार्यक्रमाची आखणी व अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनांनुसार होते किंवा कसे, कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीमध्ये नियमित येणाऱ्या अडचणी, त्या अडचणी दूर करण्यासाठी उपाययोजना, पूर्ण झालेल्या कामांचा संबंधितांना अपेक्षेनुसार उपयोग होतो काय, सदर कार्यक्रम अधिक चांगल्या पद्धतीने राबविण्याकरिता उपाययोजना, इ.

७.७ नमुना निवड : ह्या मूल्यमापन अभ्यासासाठी सदर योजना राबविण्यात येत असलेल्या सर्व म्हणजे २१ जिल्ह्यांची पाहणीसाठी निवड करण्यात आली. अभ्यासासाठी निवडण्यात आलेल्या प्रत्येक जिल्ह्यातून पाहणीसाठी २ पूर्णगट (तालुके) व २ उपगट (तालुके) यादृच्छिक पद्धतीने निवडण्यात आले. सदर अभ्यासाच्या पहिल्या भागामध्ये योजनेअंतर्गत १९९२-९३ ते २००१-२००२ ह्या दहा वर्षात घेतलेल्या कामांबाबत स्थूल अभ्यास आणि दुसऱ्या भागामध्ये योजनेअंतर्गत १९९९-२००० ते २००१-२००२ ह्या तीन वर्षात घेतलेल्या कामांबाबत तपशीलवार अभ्यास करण्यात ठरविण्यात आला. स्थूल अभ्यासासाठी, पाहणीसाठी निवडलेल्या प्रत्येक तालुक्यातून १९९२-९३ ते २००१-२००२ ह्या दहा वर्षांपैकी प्रत्येक वर्षाकरिता, वर्षामध्ये हाती घेतलेल्या प्राथमिक शाळाखोल्यांचे एक बांधकाम यादृच्छिक पद्धतीने आणि उर्वरित प्रकारांच्या कामांपैकी एक काम यादृच्छिक पद्धतीने निवडण्यात आले. तपशीलवार अभ्यासासाठी, पाहणीसाठी निवडलेल्या प्रत्येक तालुक्यातून योजनेअंतर्गत १९९९-२००० ते २००१-२००२ ह्या तीन वर्षात बांधकाम करण्यात आलेल्या दोन प्राथमिक शाळाखोल्यांची निवड यादृच्छिक पद्धतीने, आणि अशा प्रत्येक तालुक्यातून ह्या तीन वर्षात करण्यात आलेल्या पाटबंधारे, रस्ते विकास, पाणी पुरवठा, समाजमंदिर व एस.टी निवारा या पाच प्रकारच्या कामांमधील प्रत्येक प्रकारातून दोन कामांची निवड यादृच्छिक पद्धतीने करण्यात आली. ह्या पध्दतीने २१ जिल्हे आणि उपलब्धतेनुसार ५० तालुके, २११ गावे व ८८० कामांची पाहणीसाठी निवड करण्यात आली.

७.८ या मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे विचारात घेऊन जिल्हा नियोजन अधिकारी, पाहणीसाठी निवडलेल्या कामांचे जिल्हा स्तरावरील कार्यान्वयी अधिकारी, स्थानिक पातळीवरील कार्यान्वयी अधिकारी, योजनेअंतर्गत गठित करण्यात आलेल्या जिल्हा स्तरावरील समितीचे अध्यक्ष/ सदस्य आणि कामाचा लाभ प्रामुख्याने ज्या गावास मिळणे अपेक्षित आहे त्या गावातील सरपंच/ग्रामसेवक यांच्याकडून आवश्यक ती माहिती गोळा करण्यासाठी पत्रके विहित करण्यात आली आणि क्षेत्रीय कामांमध्ये त्यांच्याकडून अनुक्रमे २१, ८४, ८८०, २१ आणि २११ पत्रकांमध्ये माहिती गोळा करण्यात आली. ह्या मूल्यमापन अभ्यासाचे क्षेत्रीय काम जानेवारी-फेब्रुवारी, २००३ मध्ये करण्यात आले.

जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती

७.९ कार्यक्रमांतर्गत केलेली कामे :- डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत असलेल्या सर्व २१ जिल्ह्यांत ह्या कार्यक्रमांतर्गत १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षात एकूण १९,१३९ कामे हाती घेण्यात आली व त्यापैकी १७,८०४ (९३.० टक्के) कामे पूर्ण करण्यात आली. हाती घेण्यात आलेल्या कामांमध्ये शाळा खोल्यांच्या बांधकाम/दुरूस्तीची कामे ११,७३८ (६१.३ टक्के), रस्त्यांची कामे ५,७५२ (३०.१ टक्के), पाणी पुरवठा योजनांची कामे ८०७ (४.२ टक्के), पाटबंधाऱ्याची कामे १८६ (१.० टक्के) आणि इतर कामे ६५६ (३.४ टक्के) होती. घेतलेल्या कामांमध्ये शाळा खोल्यांच्या कामांचे प्रमाण औरंगाबाद विभाग वगळता उर्वरित सर्व विभागांमध्ये ५५ टक्क्यांपेक्षा जास्त होते. औरंगाबाद विभागामध्ये ते ४४.२ टक्के होते आणि तिथे रस्त्यांच्या कामांचे प्रमाण सर्वाधिक म्हणजे ४५.४ टक्के होते. कोकण, नाशिक आणि पुणे ह्या विभागांमध्ये रस्त्यांच्या कामांना द्वितीय प्राधान्य देण्यात आले असून त्या कामांचे एकूण कामांमध्ये प्रमाण २३.५ टक्के ते ३७.२ टक्के इतके होते. मात्र अमरावती विभागामध्ये रस्त्याच्या कामांचे प्रमाण ७.८ टक्के इतके कमी असून त्या विभागात पाणीपुरवठ्याच्या कामांचे प्रमाण (१५.९ टक्के) तुलनेने जास्त होते. (सदर कार्यक्रम नागपूर विभागात राबविण्यात येत नसल्याने ही माहिती उर्वरित पाच विभागांबाबतच आहे)

७.१० दहा वर्षांमध्ये हाती घेतलेल्या एकूण १९,१३९ कामांपैकी पूर्ण झालेल्या कामांचे प्रमाण ९३.० टक्के इतके होते. हे प्रमाण शाळाखोल्यांच्या कामांबाबत ९६.४ टक्के, रस्त्यांच्या कामांबाबत ८८.६ टक्के, पाणीपुरवठा योजनांबाबत ८२.९ टक्के, पाटबंधाऱ्यांच्या कामांबाबत ७६.९ टक्के आणि इतर कामांबाबत ८८.६ टक्के इतके होते. हे प्रमाण समाधानकारक वाटते. सदर १० वर्षात घेतलेल्या ६५६ 'इतर' कामांमध्ये प्रामुख्याने समाज मंदिर, एस.टी.निवारा/पिक-अप शेड, नालाखंदक, व्यायाम शाळा, विद्युत विकास, संरक्षण भिंत, सभामंडप, स्मशान भूमी विकास, घाट बांधणे, फूट ब्रीज बांधणे इ. कामांचा समावेश होता.

७.११ कामांवरील खर्च :- सदर कार्यक्रमांतर्गत कामे करण्यासाठी सर्व २१ जिल्ह्यांना मिळून १९९२-९३ ते २००१-०२ ह्या दहा वर्षांच्या कालावधीत शासनाकडून एकूण ३०३.५२ कोटी रुपये रक्कम प्राप्त झाली. त्यापैकी २९३.८९ कोटी रुपये (९६.८ टक्के) रक्कम कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित करण्यात आली. ह्या वितरित रकमेपैकी २४८.६९ कोटी रुपये (८४.६ टक्के) इतकी रक्कम प्रत्यक्ष खर्च झाली. जिल्ह्यांना प्राप्त झालेल्या रकमेपैकी कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित केलेल्या रकमेचे प्रमाण पुणे व औरंगाबाद विभागांत सर्वाधिक म्हणजे ९९.१ टक्के इतके होते, तर त्या खालोखाल ते कोकण विभागात (९८.८ टक्के) होते. नाशिक विभागात ते सर्वात कमी (९०.३ टक्के) होते. वितरित रकमेपैकी प्रत्यक्ष खर्च करण्यात आलेल्या रकमेचे प्रमाण अमरावती विभागात सर्वाधिक म्हणजे ८६.४ टक्के, तर त्याखालोखाल ते कोकण विभागात ८५.५ टक्के आणि पुणे विभागात ८५.० टक्के इतके होते. औरंगाबाद विभागात ते सर्वात कमी म्हणजे ८१.१ टक्के इतके होते.

७.१२ वास्तविक शासनाकडून जिल्ह्यांना प्राप्त झालेल्या रकमेचे कार्यान्वयी यंत्रणांना पूर्णतः वितरण होणे आवश्यक असतानाही तसे झाल्याचे दिसून येत नाही. जिल्ह्यांना वर्षामध्ये प्राप्त झालेली एकूण तरतूद कार्यान्वयी यंत्रणांना पूर्णतः (१०० टक्के प्रमाणात) वितरित न झाल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख कारणे नमूद केली. १) अपूर्ण कामे पूर्ण होण्यास विलंब झाला (८ जिल्हे), २) कार्यान्वयी यंत्रणांकडून मागणी झाली नाही (६ जिल्हे), ३) पुरेशी कामे मंजूर झालेली नव्हती (३ जिल्हे), ४) कामाचे प्रस्ताव उशीरा प्राप्त झाले, ५) यंत्रणा स्तरावर कार्यवाहीस विलंब झाला व ६) नवीन जिल्ह्याच्या ठिकाणी (हिंगोली) कर्मचारीवर्ग नसल्याने वितरण झाले नाही (प्रत्येकी १ जिल्हा), निधीचे वितरण पूर्णतः होण्याच्या दृष्टीने अशा कारणांचा अभ्यास करून उपाययोजना करणे आवश्यक वाटते.

७.१३ कार्यान्वयी यंत्रणांना वितरित करण्यात आलेली रक्कम वर्षामध्ये पूर्णतः (१०० टक्के प्रमाणात) खर्च झाली नसल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) मंजूर कामे वेळेत सुरू झाली नाहीत (११ जिल्हे), २) कामे मंजूर होण्यास विलंब झाल्याने ती वेळीच सुरु करता आली नाहीत (८ जिल्हे) आणि ३) काही कामांवर तरतुदीपेक्षा कमी खर्च होतो, ४) निधी वितरणाचे आदेश विलंबाने प्राप्त झाले, ५) भाग डोंगराळ असल्याने कच्च्या मालाचा पुरवठा वेळेवर होत नाही, स्थानिक अडचणी (प्रत्येकी १ जिल्हा). प्राप्त झालेला निधी पूर्णतः खर्ची पडून कामे पूर्ण होण्याच्या दृष्टीने उपाययोजन०ाा करणे गरजेचे वाटते.

७.१४ सदर कार्यक्रमावर दहा वर्षांत झालेल्या एकूण खर्चापैकी सर्वाधिक प्रमाणात म्हणजे ५३.२ टक्के रक्कम रस्ते विकासावर खर्च करण्यात आली असून त्याखालोखाल ३४.५ टक्के रक्कम शाळा खोल्यांवर खर्च करण्यात आली. पाणी पुरवठा, पाटबंधारे, समाजमंदिर आणि एस्.टी.निवारा यांवर अनुक्रमे ५.० टक्के, २.३ टक्के, १.६ टक्के आणि ०.६ टक्के रक्कम खर्च करण्यात आली असून उर्वरित २.८ टक्के रक्कम इतर प्रकारच्या कामांवर खर्च करण्यात आली. वास्तविक कार्यक्रमांतर्गत शासनाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार एकूण नियतव्ययाच्या ५० टक्के नियतव्यय हा प्राथमिक शाळांच्या वर्ग खोल्यांच्या बांधकाम/दुरूस्तीसाठी आरक्षित/वितरित करावयाचा असतो. त्याबाबतचे पालन इथे झाल्याचे दिसून येत नाही. मात्र याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) १९९५-९६ पूर्वी १०० टक्के निधी सदर कामांवर खर्च करण्यात आल्याने शाळाखोल्यांची कामे शिल्लक नाहीत, २) शाळाखोल्यांची लक्ष्ये यापूर्वीच साध्य झाल्याने सदर कामांबाबतचे प्रस्तावच कमी प्रमाणात प्राप्त होतात व त्यामुळे सदर निधी इतर कामांवर खर्च करण्यास नियोजन विभागाने मान्यता दिली आहे, ३) ठेकेदार शाळाखोल्यांची कामे घेण्यास तयार नसतात, ४) लोकप्रतिनिधींकडून इतर प्रकारांतील कामांबाबत जास्त आग्रह असतो, सदर कारणे सयुक्तिक वाटतात.

७.१५ जिल्ह्यांना वर्षामध्ये प्राप्त झालेल्या तरतुदीपैकी बहुतांश तरतूद पहिल्या तिमाहीमध्येच आणि त्याखालोखाल ती दुसऱ्या तिमाहीमध्ये प्राप्त झाली. त्यामुळे कामांवरील खर्चासाठी निधी उपलब्ध नव्हता, असे घडलेले नाही. १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत ह्या योजनेअंतर्गत राज्यातील जिल्ह्यांना एकूण ८६.७४ कोटी रुपये प्राप्त झाले आणि त्यापैकी ७१.०४ कोटी रूपये (८२ टक्के) खर्च झाले. हा खर्च मात्र सर्वाधिक प्रमाणात चौथ्या तिमाहीमध्ये खर्ची पडला. पहिल्या तिमाहीमध्ये सर्वात कमी प्रमाणात आणि त्यानंतर दुसऱ्या व तिसऱ्या तिमाहीमध्ये निधी वाढत्या प्रमाणात खर्ची पडला. बहुतेक सर्व जिल्ह्यांत अशी स्थिती होती. कामांवर खर्च करण्याबाबतची कार्यवाही वर्षातील चार तिमाहींमध्ये समप्रमाणात न झाल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) आमदार महोदयांकडून कामांबाबतचे प्रस्ताव समप्रमाणात येत नाहीत, विलंबाने येतात, त्यामुळे पुढील कार्यवाहीस विलंब होतो, २) अंदाजपत्रके व इतर कागदपत्रे वेळेत सादर न झाल्याने प्रशासकीय मंजुरीस विलंब होतो, ३) पावसाळी हंगामात कामे होऊ शकत नसल्याने त्या काळात रक्कम खर्च होत नाही, ४) प्रस्ताव मंजुरीनंतर जिल्हा परिषदांकडून कार्यादेश देण्यास विलंब होतो, ५) कार्यान्वयी यंत्रणेकडून खर्च आवश्यकतेनुसारच केला जात असल्याने खर्च समप्रमाणात होत नाही, ६) डोंगरी भागात कामे मजूर सोसायट्यांमार्फत करण्यात येतात व कामे निविदेतील शर्तीनुसार पूर्ण न झाल्यास खर्च समप्रमाणात होत नाही, इ. कामे वर्षातील शेवटच्या एक दोन तिमाहींमध्ये जास्त प्रमाणात करावी लागल्यास यंत्रणेवर ताण पडून कामाच्या गुणवत्तेवर प्रतिकूल परिणाम होऊ शकतो. त्यामुळे याबाबतीतील कार्यवाही एप्रिल महिन्यापासूनच तातडीने सुरू करणे आवश्यक वाटते.

७.१६ सदर कार्यक्रमांतर्गत कामे घेण्यासाठी १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांपैकी २८.३ टक्के प्रस्ताव वर्षाच्या पहिल्या तिमाहीत आणि ३१.८ टक्के प्रस्ताव दुसऱ्या तिमाहीत प्राप्त झाले होते. तिसऱ्या व चौथ्या तिमाहीत अनुक्रमे २१.७ टक्के आणि १८.२ टक्के प्रस्ताव प्राप्त झाले होते. ही विभागणी सर्वसाधारणपणे

समाधानकारक वाटत असली तरी पहिल्या तिमाहीत किंवा पहिल्या व दुसऱ्या अशा दोन तिमाहींमध्ये यापेक्षा जास्त प्रमाणात प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास त्याबाबतच्या पुढील कार्यवाहीसाठी पुरेसा वेळ मिळेल आणि त्यामुळे कार्यान्वयी यंत्रणांना कामे लवकर हाती घेता येतील. तेव्हा याबाबत मार्गदर्शक सूचना देणे आवश्यक वाटते.

७.१७ वरील तीन वर्षांत प्राप्त झालेल्या ५,६५८ प्रस्तावांपैकी ५,१५३ (९१.१ टक्के) प्रस्ताव लोकप्रतिनिधींकडून प्राप्त झालेले होते. ते प्रस्ताव चार तिमाहींमध्ये अनुक्रमे २९.८ टक्के, २९.६ टक्के, २३.६ टक्के आणि १७.० टक्के अशा प्रमाणात प्राप्त झालेले होते. चार तिमाहींमध्ये खर्च समप्रमाणात न झाल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केलेल्या कारणांमध्ये 'आमदार महोदयांकडून कामांबाबतचे प्रस्ताव समप्रमाणात येत नाहीत' असे एक कारण समाविष्ट आहे. प्रत्यक्षात तसे नसून लोकप्रतिनिधींकडून प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांपैकी ५९.४ टक्के प्रस्ताव पहिल्या दोन तिमाहींमध्ये प्राप्त झाले होते. मात्र हे प्रमाण जास्त वाढविल्यास वर नमूद केल्यानुसार ते उपयुक्त ठरेल. लोकप्रतिनिधींनी पाठविलेल्या ५,१५३ प्रस्तावांपैकी एकूण २,९१८ (५६.६ टक्के) प्रस्ताव (कामे) मंजूर झाले. कामे मंजूर होण्याचे प्रमाण पहिल्या तिमाहीमध्ये सर्वात कमी असून नंतर पुढील तिमाहींमध्ये ते चढत्या क्रमाने वाढले होते. कामे मंजूर होण्याचे प्रमाण एकूण २१ पैकी १८ जिल्ह्यांमध्ये वर्षातील चार तिमाहींमध्ये समप्रमाणात विभागलेले नव्हते. त्याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) आमदार महोदयांकडून प्रस्ताव जसजसे प्राप्त होतात, तसतसे ते मंजूर होतात, प्रस्ताव विलंबाने प्राप्त झाल्यास पुढील कार्यवाहीस विलंब लागतो, २) प्राप्त झालेले प्रस्ताव पालक मंत्री महोदयांकडे पाठविले जातात व त्यांच्याकडून मान्यता मिळण्यास विलंब होतो, ३) कामांची अंदाजपत्रके कार्यान्वयी यंत्रणेकडून प्राप्त होण्यास विलंब होतो, इ. लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव वेळेवर प्राप्त होतात, असे २१ पैकी ९ जिल्ह्यांत नमूद करण्यात आले, तर उर्वरित १२ जिल्ह्यांमध्ये तसे होत नाही असे नमूद करण्यात आले. लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव वेळेवर प्राप्त करण्यासाठी लोकप्रतिनिधींशी वारंवार पत्रव्यवहार करून, दूरध्वनीवरून अथवा समक्ष भेटून पाठपुरावा करावा लागतो, असे संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले.

७.१८ प्रस्ताव प्राप्त झाल्यावर ते मंजूर होण्यास एक महिन्यापेक्षा जास्त कालावधी लागतो, असे २१ पैकी ११ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर इतका कालावधी लागत नाही, असे उर्वरित १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. एक महिन्यापेक्षा जास्त कालावधी लागण्याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील कारणे नमूद केली. १) काही लोकप्रतिनिधींचे प्रस्ताव वेळेत प्राप्त होत नाहीत आणि सर्व लोकप्रतिनिधींचे प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतरच पालकमंत्र्यांची मंजुरी घेऊन ते एकत्रित प्रस्ताव मान्य केले जातात, २) काही कामांबाबत अंदाजपत्रके वेळेवर प्राप्त न होता ती प्राप्त होण्यास दोन तीन महिनेदेखील लागतात, इ. कामे मंजूर करण्यास विलंब लागू नये यासाठी अंदाजपत्रके तयार करण्याबाबत कालमर्यादा ठरवून देणे इ. आवश्यक त्या उपाययोजना करणे गरजेचे वाटते.

कार्यान्वयी यंत्रणांची कार्यवाही

७.१९ कार्यान्वयी यंत्रणांकडून अंदाजपत्रके प्राप्त होण्यास सरासरीने ३० दिवसांपर्यंत कालावधी लागत असल्याचे २१ पैकी ६ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर त्यासाठी सरासरीने ३१ ते ६० दिवस व ६१ ते ९० दिवस लागत असल्याचे अनुक्रमे १० व ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. त्याचप्रमाणे सदर कार्यवाही योग्य तितक्या कालावधीत होत असल्याचे मत १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी व्यक्त केले, तर सदर कार्यवाही विलंबाने होत असल्याचे मत ११ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी व्यक्त केले. कार्यान्वयी यंत्रणांकडून अंदाजपत्रके प्राप्त होण्यात अडचणी येत नसल्याचे १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. ११ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी याबाबत अडचणी येत असल्याचे मत नमूद केले आणि त्याबाबत पुढीलप्रमाणे प्रमुख तपशील दिले. १) लोकप्रतिनिधींकडून तरतुदीच्या मर्यादेपेक्षा तीन ते चार पट इतक्या जास्त खर्चाची कामे सुचविली जातात आणि सुचविलेल्या सर्वच कामांची अंदाजपत्रके तयार करावयाची असल्याने ती प्राप्त होण्यास विलंब होतो, २) प्रस्तावित जागेची पाहणी, जागा निश्चिती व इतर मापदंडांमुळे अडचणी येतात, ३) जागेची अडचण, स्थानिक विरोध इ. कारणांमुळे विलंब होतो.

७.२० सदर कार्यक्रमासंबंधीची कार्यवाही जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकीमध्येच करण्यात येते, असे १४ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर सदर कार्यक्रमाच्या कार्यवाहीसाठी जिल्हा समितीच्या बैठका स्वतंत्रपणे घेण्यात येतात, असे ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबतीतील माहिती मिळू शकली नाही. सदर कार्यक्रमांतर्गत कार्यवाहीस आवश्यक ते महत्त्व व पुरेसा वेळ देण्यासाठी सदर बैठका सर्वत्र स्वतंत्रपणे घेणे आवश्यक वाटते. १९९७-९८ ते २००१-०२ ह्या पाच वर्षांत राज्यामध्ये माहिती उपलब्ध झालेल्या १६ जिल्ह्यांत मिळून जिल्हा समितीच्या सदर कार्यक्रमासाठी घेतलेल्या स्वतंत्र बैठकांची संख्या दरवर्षी सरासरी ५ इतकीच होती, तर इतर कामकाजासोबत सदर कार्यक्रमाबाबतचीही कार्यवाही केलेल्या जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकांची संख्या दरवर्षी सरासरी ३८ इतकी होती.

७.२१ कामांच्या प्रस्तावांच्या मंजुरीबाबत १० जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी असे नमूद केले की जिल्हा समितीच्या बैठकीत प्रस्तावावर चर्चा होऊन प्रस्तावांना मंजुरी देण्यात येते आणि ४ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी असे नमूद केले की जिल्हा समितीची बैठक न घेता अध्यक्षांच्या सहमतीने प्रस्तावांना मंजुरी देण्यात येते. ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी तर अशी माहिती दिली की वरील दोन्ही प्रकारे कार्यवाही न करता जिल्हा नियोजन अधिकारी हे जिल्हाधिकारी यांच्यामार्फत

प्रस्तावांना मंजुरी देतात. २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबत माहिती प्राप्त झाली नाही. याबाबतीत सर्वच जिल्ह्यांत शासनाने विहित केलेल्या कार्यपध्दतीचाच अवलंब होणे गरजेचे वाटते.

७.२२ जिल्हा समितीकडून काही प्रस्ताव नामंजूर केले जातात. त्यांच्या बाबतीतील नामंजुरीची प्रमुख कारणे जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सर्वसाधारणपणे पुढीलप्रमाणे असल्याचे नमूद केले. १) शासनाकडून प्राप्त झालेल्या निधीची कमतरता, २) प्रस्ताव मापदंडानुसार सादर न होणे, ३) कामे शासनाने ठरवून दिलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांत न बसणे इ.

७.२३ जिल्हा समितीच्या बैठकांसदर्भात काहीही अडचणी नसल्याचा अभिप्राय पाहणीतील १२ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केला. उर्वरित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी मात्र पुढील अडचणी नमूद केल्या. लोकप्रतिनिधींकडून कामाचे प्रस्ताव वेळेवर येत नाहीत, अंदाजपत्रके वेळेवर प्राप्त होत नाहीत व त्यामुळे तोपर्यंत जिल्हा समितीच्या बैठका आयोजित करता येत नाहीत, बऱ्याच वेळा डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमासंबंधीची स्वतंत्र बैठक न घेता जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकीतच पालकमंत्री महोदय चर्चा करतात, बैठकीसाठी पालकमंत्री महोदयांच्या सोयीच्या तारखा व वेळा प्राप्त होण्यात अडचणी येऊन बैठकीचे आयोजन करणे अवघड होते इ. याबाबत संबंधित जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख सूचना केल्या. १) कार्यक्रम मंजुरीसाठी जिल्हा समितीची बैठक एप्रिल-मे महिन्यातच आयोजित करून वर्षाचा संपूर्ण कार्यक्रम मंजूर करावा. २) लोकप्रतिनिधींकडून कामांबाबतचे प्रस्ताव उशीरात उशीरा जून-जुलैपर्यंतच प्राप्त व्हावेत व प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर एक महिन्याच्या आत अंदाजपत्रक तयार करून पाठविणे बंधनकारक असावे अशा सूचना देण्यात याव्यात.

७.२४ संनियंत्रण :- कार्यक्रमात घेण्यात येणाऱ्या कामांची गुणवत्ता चांगली रहावी, काम विहित वेळेत पूर्ण व्हावे यासाठी दर महिन्यास जिल्हाधिकाऱ्यांच्या अध्यक्षतेखाली आढावा बैठक घेऊन संबंधित अधिकाऱ्यांना सूचना दिल्या जातात, काही कामांची तपासणी करण्यात येते, अशा प्रकारे संनियंत्रण करण्यात येते, असे जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सांगितले. मात्र तपासणीबाबत १९९७-९८ ते २००१-०२ ह्या पाच वर्षातील दरवर्षी सरासरीने २१ पैकी ८ जिल्ह्यांत कामाची एकही तपासणी घेण्यात आलेली नव्हती. ज्या उर्वरित जिल्ह्यांत कामांची तपासणी घेण्यात आली, तिथे दरवर्षी जिल्ह्यात सरासरी केवळ ६ कामांची तपासणी करण्यात आली. तपासणीसाठी कामांना भेटी न दिल्याबाबत वा भेटीचे प्रमाण कमी असल्याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख कारणे नमूद केली. १) विविध बैठका, मंत्री महोदयांचे दौरे, खासदार, आमदार यांच्याकडून कार्यालयास दिल्या जाणाऱ्या भेटी यांमुळे कामांना भेटी देण्यास वेळ मिळत नाही, २) कर्मचारी संख्या अपुरी, ३) शासकीय वाहन नाही. तपासणी केलेल्या कामाचा दर्जा, प्रगती असमाधानकारक आढळल्यास संबंधित कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना त्याबाबत कळविण्यात येते, असे जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. कामाचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी व अधिक सुधारण्यासाठी जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख उपाययोजना सुचविल्या. १) कामांची तपासणी करण्याकरिता स्वतंत्र कक्ष स्थापन करण्यात यावा, २) कामांना मंजुरी वेळेत देण्याबाबत सूचना देण्यात याव्यात, म्हणजे कामे घाईने घेतल्याने दर्जा खराब होण्याची शक्यता राहणार नाही, ३) कामाचा दर्जा कमी आढळल्यास संबंधित ठेकेदारावर पुढील पाच वर्ष देखभाल/दुरुस्तीचा खर्च करण्याचे बंधन घालावे.

७.२५ मासिक प्रगति-अहवाल :- कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून कामांबाबतचे मासिक प्रगति-अहवाल वेळेत प्राप्त होतात, असे ९ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर उर्वरित १२ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी अहवाल वेळेत प्राप्त न झाल्याप्रकरणी स्मरणपत्रे पाठवून, समक्ष भेटून वा दूरध्वनीवरुन पाठपुरावा करण्यात येतो व अहवाल प्राप्त करण्यात येतो, असे नमूद केले.

७.२६ काम पूर्ण झाल्याचा दाखला :- कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून काम पूर्ण झाल्याबाबतचा दाखला वेळेवर प्राप्त होत नाही, असे १८ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर सदर दाखला वेळेवर प्राप्त होतो, असे २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. एका जिल्ह्यात याबाबत माहिती मिळू शकली नाही. याबाबत जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख उपाययोजना सुचविल्या. १) जोपर्यंत आधीच्या कामांचे दाखले दिले जात नाहीत, तोपर्यंत कामांचा निधी रोखण्यात यावा, याबाबत शासनस्तरावरून सूचना देण्यात याव्यात, २) दाखला वेळेत न दिल्यास संबंधित कार्यालयप्रमुखावर कार्यवाही करण्याचे अधिकार जिल्हाधिकाऱ्यांना द्यावेत.

७.२७ कामाचे हस्तांतर :- कार्यान्वयी यंत्रणेकडून काम पूर्ण झाल्यानंतर संबंधित यंत्रणेस त्या कामाचे हस्तांतर एक महिन्याच्या आत करण्यात येते, अशी माहिती ८ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी दिली, तर हस्तांतरास १ ते २ महिने व ६ महिने ते १ वर्ष लागते अशी माहिती प्रत्येकी १ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी दिली. ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सदर हस्तांतर कार्यान्वयी यंत्रणेकडून करण्यात येत असल्याने त्याबाबत माहिती देता येत नाही, असे नमूद केले, तर ६ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबत माहिती वा अभिप्राय प्राप्त होऊ शकले नाहीत. कामाच्या हस्तांतराबाबतचा दाखला कार्यान्वयी यंत्रणेकडून वेळेत प्राप्त होतो, असे ५ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर उर्वरित १६ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सदर दाखला वेळेत प्राप्त होत नाही, अशी माहिती दिली. ही कामे ताब्यात घेण्याबाबत स्थानिक संस्था टाळाटाळ करतात, असे याबाबत प्रमुख कारण नमूद करण्यात आले.

७.२८ कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण करण्यात आलेल्या कामांच्या स्थितीबाबत प्रत्यक्ष यंत्रणेकडून भेट देऊन, पाहणी करून, पडताळणी करण्यात येते, असे ९ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले, तर अशी पडताळणी मासिक प्रगती अहवालावरून व कार्यान्वयी यंत्रणेकडूनच केली जाते असे अनुक्रमे ३ व २ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. ४ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी याबाबत पडताळणी करण्यात येत नाही असे सांगितले, तर ३ जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडून याबाबत माहिती प्राप्त झाली नाही. याबाबतीत जिल्ह्याजिल्ह्यांत एकवाक्यता दिसून येत नाही. याबाबत शासनाने एकच एक कार्यपध्दती ठरवून देणे गरजेचे वाटते. अशा पडताळणीसाठी स्वतंत्र पथक नेमण्यात यावे किंवा स्वतंत्र तांत्रिक अधिकारी/कर्मचारी नेमण्यात यावेत, असे काही जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी सुचविले.

७.२९ सदर कार्यक्रमाच्या कार्यान्वयनातील अनुभव विचारात घेऊन पाहणीतील काही जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांनी कार्यक्रमाच्या कार्यपध्दतीबाबत पुढील प्रमुख बदल सुचविले. १) शाळाखोल्यांच्या बांधकामाबाबत खर्चाची अट ५० टक्क्यांऐवजी २५ टक्के अशी करावी. २) स्मशान भूमी, गावातील नाले/गटारे, विद्युतीकरण, रस्त्यांचे काँक्रिटीकरण अशी नवीन कामे अनुज्ञेय करण्यात यावीत. ३) शाळाखोल्यांची आवश्यकता शाळांतील शिक्षकसंख्येवरून न ठरविता गावातील उपलब्ध शाळाखोल्या व गावातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात उपलब्ध होणारी विद्यार्थीसंख्या यावरून ठरवावी. ४) लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव ठराविक कालमर्यादेतच मागवावेत आणि प्रस्ताव कालमर्यादेत न आल्यास कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून प्रस्ताव मागवावेत. ५) सदर कार्यक्रमामध्ये कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे, समाजमंदिर अशा प्रकारची कामे घेतली जाऊ नयेत. ६) पाणीपुरवठा योजनेसाठी असलेली १० टक्के लोकवर्गणीची अट शिथिल करण्यात यावी. ७) ह्या कार्यक्रमाचे 'आमदार निधीचा एक उपभाग' असे सध्याचे स्वरूप बदलण्यात यावे. एकूण निधीच्या ५० टक्के निधी देऊन त्यातून त्या भागातील गरजा विचारात घेऊन कामे सुचविण्याचे व मंजूर करण्याचे अधिकार जिल्हाधिकाऱ्यांना द्यावेत. ८) कामास प्रशासकीय मान्यता दिल्यानंतर काम पूर्ण करण्यासाठी कालावधी जास्तीत जास्त २ वर्षे इतका ठेवावा. अन्यथा सदर काम रद्द करण्याबाबत प्रस्ताव कार्यान्वयी यंत्रणेकडून यावा. ९) किमान २० टक्के निधी जलसंधारणाच्या कामांसाठी राखून ठेवण्यात यावा. १०) डोंगरी विभागातील लोकसंख्या व क्षेत्रफळ विचारात घेऊन त्या आधारे खर्च किती करावयाचा याचे सूत्र आमदार स्थानिक विकास कार्यक्रमानुसार ठरवावे व त्यामुळे वर्षात निधी नक्की किती मिळणार हे वर्षाच्या सुरुवातीस समजल्यास त्यानुसार नियोजन करणे सुलभ होईल. ११) कार्यक्रम यशस्वीपणे राबविण्यासाठी लोकप्रतिनिधींकडून प्रस्ताव एप्रिल-मे मध्येच प्राप्त व्हावेत यासाठी सूचना देण्यात याव्यात. ह्या सूचना विचारात घेऊन कार्यक्रमाच्या कार्यपध्दतीत योग्य ते बदल करण्यात यावेत, असे वाटते.

कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त माहिती

७.३० पाहणीसाठी निवडण्यात आलेल्या २१ जिल्ह्यांतील जिल्हा स्तरावरील एकूण ८४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांतील कार्यवाहीबाबत पुढीलप्रमाणे माहिती प्राप्त झाली. पाहणीतील ८४ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडे १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या तीन वर्षांत कार्यक्रमांतर्गत एकूण ३,३५२ कामे सोपविण्यात आली. त्यापैकी ३,१११ (९२.८ टक्के) कामांची अंदाजपत्रके तयार करण्यात आली आणि २,६७७ (७९.९ टक्के) कामांना प्रशासकीय मान्यता मिळाली. ह्या तीन वर्षांत २,५९८ नवीन कामे हाती घेण्यात आली. त्याचप्रमाणे ह्या तीन वर्षांत हाती घेतलेली मागील वर्षांतील अपूर्ण कामे अनुक्रमे १,९५४, १,४३१ आणि ७३६ इतकी होती. ह्या तीन वर्षांत एकूण ४,१२३ कामे पूर्ण करण्यात आली. हाती घेतलेल्या कामांमध्ये कामांच्या प्रकारानुसार प्रमाण पुढीलप्रमाणे होतेः शाळा खोल्या बांधकाम (३९.५ टक्के), रस्ते विकास (२९.० टक्के), शाळा खोल्या दुरुस्ती (२२.० टक्के), पाटबंधारे (३.० टक्के), समाज मंदिर (१.८ टक्के), पाणी पुरवठा (१.५ टक्के) व इतर (३.२ टक्के). पूर्ण केलेल्या कामांमध्ये कामांच्या प्रकारानुसार प्रमाण पुढीलप्रमाणे होते. शाळा खोल्या बांधकाम (४२.० टक्के), रस्ते विकास (३१.४ टक्के), शाळा खोल्या दुरूस्ती (१६.७ टक्के), पाटबंधारे (३.३ टक्के), समाज मंदिर (२.० टक्के), पाणी पुरवठा (१.५ टक्के) व इतर (३.१ टक्के). यावरून हाती घेतलेल्या व पूर्ण केलेल्या कामांमध्ये सर्वाधिक प्रमाण शाळा खोल्या बांधकामांचे आणि त्या खालोखाल प्रमाण रस्ते विकास व शाळा खोल्या दुरुस्तीच्या कामांचे असल्याचे दिसून येते.

तरतुदीची प्राप्ती व खर्च

७.३१ १९९९-२००० ते २००१-०२ ह्या वर्षांतील चार तिमाहींचा विचार करता ८४ कार्यान्वयी कार्यालयांच्या खर्चाचे प्रमाण सुरुवातीच्या तिमाहींमध्ये कमी असून चौथ्या तिमाहीमध्ये ते सर्वाधिक होते. त्याचप्रमाणे असेही दिसून येते की तरतुदीच्या तुलनेत प्रत्यक्ष खर्चाचे प्रमाण १९९०-२०००, २०००-०१ व २००१-०२ ह्या तीन वर्षात अनुक्रमे ८१.८ टक्के, ८८.९ टक्के व ९३.५ टक्के इतके होते. वर्षामध्ये प्राप्त झालेली तरतूद पूर्णतः खर्ची पडणे आवश्यक होते. परंतु तरतूद पूर्णतः खर्च न झाल्याची स्थिती बहुतेक सर्व जिल्ह्यांत आढळून आली आणि त्याबाबत कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पुढील प्रमुख कारणे नमूद केली. १) निधी उशीरा प्राप्त झाला. काही जिल्ह्यांत निधी फेब्रुवारी-मार्च इतक्या विलंबाने प्राप्त झाल्याने कामांचे नियोजन करता आले नाही. २) भाग डोंगराळ असल्याने कच्च्या मालाचा पुरवठा वेळेवर होत नाही व त्यामुळे कामे पूर्ण होण्यास विलंब लागून रकमा पूर्णतः खर्ची पडण्यात अडचणी येतात. ३) काही कामांच्या खर्चात बचत झाल्याने पूर्ण निधी खर्च

झाला नाही. ४) काही मंजूर कामांत १० टक्के लोकवर्गणीचा भरणा न झाल्याने ती कामे मुदतीत पूर्ण झाली नाहीत. ५) काही कामांची देयके प्राप्त न झाल्याने तरतूद समर्पित करण्यात आली. ६) काही कामे उशीरा सुरू झाल्याने रक्कम पूर्णतः खर्च झाली नाही इ.

कार्यवाहीसाठी कालावधी

७.३२ १) कामाचे अंदाजपत्रक तयार करणे, २) अंदाजपत्रकास तांत्रिक मंजुरी देणे, ३) तांत्रिक मंजुरीनंतर प्रस्ताव जिल्हाधिकारी कार्यालयाकडे पाठविल्यानंतर प्रशासकीय मंजुरीचे आदेश प्राप्त होणे आणि ४) प्रशासकीय मंजुरीचे आदेश प्राप्त झाल्यानंतर प्रत्यक्षात काम सुरू करणे ह्या चार प्रकारांच्या कार्यवाहीस प्रत्येकी लागणारा कालावधी ३० दिवसांपर्यंत असतो असे ८४ पैकी अनुक्रमे ८०, ८४, ७९ आणि ६२ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. उर्वरित ज्या अधिकाऱ्यांनी संबंधित कार्यवाहीस ३० दिवसांपेक्षा जास्त कालावधी लागत असल्याचे नमूद केले, त्यांनी त्याबाबत पुढील प्रमुख कारणे सांगितली. १) निविदा प्रक्रिया पूर्ण होण्यास पुरेसा अवधी द्यावा लागतो. २) विविध कार्यक्रमांतर्गत कामांची संख्या जास्त असल्याने वेळ जास्त लागतो. ३)ठेका वृत्तपत्रांत प्रसिध्दीस देण्यात येत असल्याने विलंब लागतो.

७.३३ कार्यक्रमांतर्गत कामे करीत असताना त्यांचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी पुढीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात येत असल्याबाबत पाहणीतील कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी माहिती दिली. १) कामे शासनाने ठरवून दिलेल्या प्रमाणकांनुसारच करण्यात येतात. २) बांधकामास लागणारे सिमेंट, विटा, पोलाद, वाळू इ. सामान गुणनियंत्रण प्रयोगशाळेतून चाचणी करून तपासून घेतले जाते. ३) दक्षता व गुणनियंत्रण मंडळाकडून चाचण्या घेण्यात येतात व कामाचा दर्जा राखला जातो. ४) शाखा अभियंता, उपअभियंता इ. तांत्रिक अधिकारी व कर्मचारी कामांना वेळोवेळी भेटी देऊन कामाच्या दर्जाचे संनियंत्रण करतात. ५) वरिष्ठ अधिकारी वेळोवेळी कामास भेटी देऊन सूचना देतात, इ.

७.३४ कामांच्या प्रगतीबाबतचे मासिक प्रगति अहवाल जिल्हा नियोजन अधिकाऱ्यांकडे दरमहा नियमितपणे वेळेवर पाठविण्यात येतात, असे पाहणीतील बहुतेक सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. काही कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी मात्र असे नमूद केले की मासिक प्रगति अहवाल हे उपविभागीय कार्यालयांकडून, तालुका कार्यालयांकडून माहिती प्राप्त करून त्याआधारे पाठवावयाचे असल्याने त्यास केव्हा केव्हा विलंब होतो. पूर्ण केलेली कामे संबंधित संस्थांकडे हस्तांतरित करण्यामध्ये काहीही अडचणी येत नाहीत, असे पाहणीतील बहुतेक सर्व कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले.

७.३५ कार्यान्वयनासंदर्भात काही कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पुढील बदल/सुधारणा सुचविल्या. १) कामांना मंजुरी वर्षाच्या पहिल्या तिमाहीत अथवा जास्तीत जास्त उशीरा म्हणजे सप्टेंबरपर्यंत देण्यात यावी, म्हणजे निविदा प्रक्रियेस व कामे पूर्ण करण्यास पुरेसा वेळ मिळून कामे अधिक प्रमाणात पूर्ण करता येतील. २) निधी वर्षाच्या सुरुवातीसच पुरविण्यात यावा. ३) कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यासाठी शाळा खोली बांधकामे उपलब्ध नसल्यास निधी इतर कामांवर खर्च करण्यास अनुमती असावी. ४) वसतिगृहाची इमारत बांधण्याची कामे कार्यक्रमात अनुज्ञेय करावीत. ५) निधीचे प्रमाण वाढविण्यात यावे, इ. ह्या सूचना शासन स्तरावर विचारात घेण्यात याव्यात, असे वाटते.

तालुका स्तरावरील कार्यान्वयी यंत्रणेकडून प्राप्त माहिती

७.३६ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमांअंतर्गत घेण्यात आलेली विविध गावांतील विविध कामे तालुकास्तरावरील ज्या कार्यान्वयी यंत्रणांनी पूर्ण करून दिली, अशा कार्यान्वयी यंत्रणांच्या अधिकाऱ्यांकडून योजनेच्या कार्यान्वयनाबाबत, त्यांना येणाऱ्या अडचणींबाबत माहिती गोळा करण्यात आली. या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांमध्ये उपअभियंता/शाखा अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग; कनिष्ठ अभियंता, जिल्हा परिषद (बांधकाम विभाग); उपअभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा इ. चा समावेश होता. राज्यातून एकूण ८८० कामांची निवड करून सदर कामांच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांकडून गोळा केलेल्या माहितीवर आधारित विश्लेषण पुढीलप्रमाणे आहे.

७.३७ निवडण्यात आलेल्या ८८० कामांची विभागनिहाय आणि कामाच्या प्रकारनिहाय विभागणी पुढीलप्रमाणे होती. ३९४ (४५ टक्के) शाळाखोल्यांची कामे, ३६१ (४१ टक्के) रस्ते विकासाची कामे, ७ (१ टक्का) पाटबंधाऱ्यांची कामे, ५४ (६ टक्के) पाणी पुरवठयाची कामे, ३८ (४ टक्के) समाज मंदिराची कामे, ९ (१ टक्का) एस. टी निवारा शेडची कामे, तर १६ (२ टक्के) कामे इतर प्रकारांतील. निवडलेल्या ८८० कामांपैकी सर्वाधिक २४६ (२८ टक्के) कामे कोकण विभागातील होती. २३८ (२७ टक्के) नाशिक विभागातील, २१६ (२५ टक्के) पुणे विभागातील, ९७ (११ टक्के) औरंगाबाद विभागातील, तर ८३ (९ टक्के) कामे अमरावती विभागातील होती. ८८० कामांपैकी ३६७ (४२ टक्के) कामे शिक्षण विभागाशी संबंधित होती, तर ७० (३१ टक्के) कामे ग्रामविकास विभागाशी व १८७ (२२ टक्के) कामे सार्वजनिक बांधकाम विभागाशी संबंधित होती. याशिवाय पाटबंधारे विभागाची १४ (२ टक्के), स्वच्छता व पाणीपुरवठा विभागाची २८ (३ टक्के), तर सामाजिक न्याय विभागाच्या ४ कामांचा यामध्ये समावेश होता. ८८० कामांपैकी ७८९ कामे पाहणीच्या दिवशीपर्यंत पूर्ण झाल्याचे आढळून

आले, तर ७४ कामे अपूर्ण स्वरूपात होती. १७ कामांच्या बाबतीत काही कामे रद्द करण्यात आली होती, काही कामे सुरूच झालेली नव्हती, तर काही कामे अर्धवट सोडून देण्यात आलेली होती.

७.३८ ८८० कामांपैकी १०७ (१२ टक्के) कामांची प्रकल्प किंमत रुपये ५०,००० पर्यंत, ९३ (११ टक्के) कामांबाबत ती रु.५०,००१ ते रु.७५,००० , १०९ (१२ टक्के) कामांबाबत रु.७५,००१ ते रु.१,००,०००, १५९ (१८ टक्के) कामांबाबत रु.१.०० लाख ते रु.१.५० लाख, ७८ (९ टक्के) कामांबाबत रु.१.५० लाख ते २.०० लाख, ९३ (११ टक्के) बाबत रु.२ लाख ते ३ लाख आणि २३५ (२७ टक्के) कामांबाबत ती रु.३ लाखपेक्षा जास्त होती. ६ कामांबाबत ही माहिती मिळाली नाही.

७.३९ ८८० कामांपैकी ११० (१३ टक्के) कामांवर पाहणीच्या दिवसापर्यंत ५०,००० रुपयांपर्यंत खर्च झालेला होता. ९८ (११ टक्के) कामांवर रु. ५०,००१ ते ७५,००० पर्यंत, ११९ (१४ टक्के) कामांवर रु. ७५,००१ ते १,००,००० पर्यंत, १३७ (१६ टक्के) कामांवर रु. १,००,००१ ते रु. १,५०,००० पर्यंत, ९२ (५० टक्के) कामांवर रु १,५०,००१ ते २,००,००० पर्यंत, ९५ (११ टक्के) कामांवर रु.२,००,००१ ते ३,००,००० पर्यंत, ५३ (६ टक्के) कामांवर रु. ३,००,००१ तें ४,००,००० पर्यंत, तर १४६ (१६ टक्के) कामांवर रु. ४,००,००० पेक्षा अधिक खर्च झाला होता. ३० (३ टक्के) कामांच्या बाबतीत खर्चाची आकडेवारी उपलब्ध होऊ शकली नाही.

७.४० पूर्ण झालेल्या ७८९ कामांपैकी सर्वाधिक म्हणजे २४८ (३१ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास तीन महिन्यांपेक्षा कमी कालावधी लागला. १७२ (२२ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास ३ ते ६ महिन्यांचा कालावधी लागला. १२० (१५ टक्के) कामे ६ ते ९ महिन्यांत पूर्ण करण्यात आली, तर ९८ (१२ टक्के) कामांना ९ ते १२ महिन्यांचा कालावधी लागला. म्हणजे पूर्ण झालेल्या एकूण ७८९ कामांपैकी ६३८ (८१ टक्के) कामे एक वर्षाच्या आत पूर्ण करण्यात आली होती. याशिवाय ५३ कामे (७ टक्के) पूर्ण होण्यास १२ ते १५ महिने लागले, तर ८६ (११ टक्के) कामांना १५ महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी लागला. १२ कामांबाबत माहिती उपलब्ध होऊ शकली नाही. साधारणपणे सर्वच विभागांत सर्वाधिक कामे तीन महिन्यांच्या आतच पूर्ण केल्याचे दिसून येते.

७.४१ ७७२ (८८ टक्के) कामांच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांच्या मते कामे साधारणपणे एक ते दोन वर्किंग सीझन्समध्येच पूर्ण करण्यात आली. परंतु कामे पूर्ण होण्यास लागलेला कालावधी पाहता ८६ कामांना पूर्ण होण्यास १५ महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी लागला होता. यावरून बरीच कामे नियोजित वेळेत पूर्ण झाली नसल्याचे दिसून येते. याबाबतची कारणे पुढीलप्रमाणे नमूद करण्यात आली. १) डोंगराळ भागातील कामांना पुरेशी दळणवळण व्यवस्था उपलब्ध नसल्याने बांधकाम साहित्याची ने-आण करण्यास विलंब लागतो. २) ज्या जागेवर काम घ्यावयाचे आहे, ती जागा ताब्यात घेण्यात तांत्रिक अडचणी येतात व त्यामुळे काम सुरू होण्यास आणि पर्यायाने पूर्ण होण्यास विलंब लागतो. ३) शासनाकडून अनुदान प्राप्त होण्यास विलंब लागत असल्याने ठेकेदारांना पेमेंट करण्यास उशीर होतो, त्यामुळे काम प्रलंबित राहते इ.

७.४२ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पाहणीतील कामांपासून पुढीलप्रमाणे अपेक्षित लाभ झाल्याचे सांगितले. १) काही गावांतील शाळेतील पटसंख्या वाढल्यामुळे शाळेतील काही मुलांना शिकण्यासाठी बाहेर बसावे लागत असे, परंतु योजनेअंतर्गत शाळा खोलीचे बांधकाम घेतल्यामुळे विद्यार्थ्यांना प्राथमिक शाळेत बसण्यासाठी जागा उपलब्ध झाली. २) बऱ्याच गावांत तालुक्याशी अथवा मुख्य रस्त्याशी जोडणारे रस्ते बांधण्यात आल्यामुळे त्या गावांना दळणवळणाची/वाहतुकीची सुविधा उपलब्ध झाली. ३) योजनेअंतर्गत रस्त्याचे काम हाती घेतल्यामुळे काही गावांना बारमाही रस्ता उपलब्ध झाला व त्यामुळे गावकऱ्यांना पावसाळयातील रस्त्याची अडचण दूर झाली. ४) काही गावांमध्ये समाजमंदिर/सांस्कृतिक सभागृहे बांधल्यामुळे गावातील सार्वजनिक उत्सव साजरे करण्यासाठी सोयीची जागा मिळाली व त्यामुळे गावकऱ्यांमध्ये एकोपा वाढला. ५) पाणी पुरवठयाच्या कामांमुळे काही गावे टँकरमुक्त झाली आणि गावकऱ्यांच्या पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटला. ६) एस.टी. निवाऱ्याचे काम घेतल्याने प्रवाशांना उन्हापावसात एस.टी.ची वाट बघण्यासाठी निवारा मिळाला. ७) पाटबंधाऱ्याच्या कामामुळे नजिकच्या गावातील शेतीला आणि गावकऱ्यांना पिण्यासाठी मुबलक पाणी उपलब्ध होऊ लागले इ.

७.४३ ७५५ (९६ टक्के) कामांच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांच्या मते कामे घेताना काही अडचणी आल्या नाहीत. परंतु ३४ कामांच्या कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांच्या मते कामे पूर्ण करताना पुढीलप्रमाणे काही अडचणी येतात. १) कामासाठी आवश्यक जागा उपलब्ध न झाल्यामुळे पर्यायी जागा निवडावी लागते व त्यासाठी सर्व प्रक्रिया पुन्हा नव्याने करावी लागते. २) काही ठेकेदार काम व्यवस्थित करीत नसल्याने त्यांचा ठेका रद्द करुन नवीन ठेकेदारास काम दयावे लागते. ३) दुर्गम भागातील कामांच्या बाबतीत सामानाची ने-आण करणे त्रासदायक होते. ४) अनुदान वेळेवर उपलब्ध होत नाही व त्यामुळे ठेकेदारांचे पैसे देण्यास विलंब होतो व त्याचा परिणाम कामाच्या दर्जावर/गुणवत्तेवर होतो. ५) गावातील गावकरी रस्ता रुंदीकरणासाठी जागा देण्यास नकार देतात.

७.४४ पूर्ण झालेल्या ७८९ कामांपैकी ५९८ (७६ टक्के) कामांचे हस्तांतर करण्यात आले होते, तर १४३ (१८ टक्के) कामांचे हस्तांतर करण्यात आलेले नव्हते. उर्वरित ४७ (६ टक्के) कामांच्या बाबतीत हस्तांतराची आवश्यकता नव्हती, कारण सदर कामे संबंधित विभागाच्याच कार्यान्वयी यंत्रणेने पूर्ण केली होती. हस्तांतर करण्यात आलेल्या ५९८ पूर्ण कामांपैकी ५६७ कामे संबंधित प्रशासकीय विभागास, जसे की, शिक्षण विभाग, पाटबंधारे विभाग, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जिल्हा परिषद अथवा ग्रामविकास विभाग, समाजकल्याण विभाग इत्यादींना हस्तांतरित करण्यात आली होती, तर उर्वरित ४५ कामे ग्रामपंचायत अथवा इतर यंत्रणेला हस्तांतरित करण्यात आली होती. ज्या कामांचे हस्तांतर करण्यात आलेले नव्हते, त्याबाबतची कारणे विचारली असता कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी पुढीलप्रमाणे कारणे नमूद केली. १) काही कामे दुरुस्तीचीच होती, जसे की शाळाखोल्या दुरुस्ती वगैरे, त्यामुळे हस्तांतरित करण्याची आवश्यकता नव्हती. २) काही कामे नुकतीच पूर्ण झाली असल्याकारणाने कामांच्या हस्तांतराची कार्यवाही चालू होती. ३) पाणीपुरवठयाच्या काही कामांचे हस्तांतर तांत्रिक अडचणींमुळे झालेले नव्हते. ४) काही कामांचे अंतिम देयके पारित न झाल्यामुळे हस्तांतर झाले नव्हते. ५)काही ग्रामपंचायतींनी हस्तांतर स्वीकारण्यास नकार दिल्यामुळे हस्तांतर झाले नव्हते.

७.४५ सदर कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या कामांचा दर्जा उत्कृष्ट राहण्यासाठी विविध उपाययोजना करण्यात आल्याचे कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी सांगितले. त्यापैकी काही महत्त्वाच्या उपाययोजना पुढीलप्रमाणे आहेत. १) कामाच्या बांधकामाचा दर्जा तपासण्यासाठी कार्यस्थळाला वेळोवेळी भेटी दिल्या जातात/निरीक्षणे घेतली जातात. २) कामासाठी वापरण्यात येणाऱ्या साधनसामग्रीची गुणवत्ता विभागातून चाचणी करुन घेण्यात येते. ३) संबंधित ठेकेदारांना/कर्मचाऱ्यांना वेळोवेळी सूचना देण्यात येतात/तांत्रिक मार्गदर्शन करण्यात येते. ४) विविध सामग्री जसे की, सिमेंट, रेती, खडी, लोखंड इ. योग्य प्रमाणात वापरली की नाही याबाबत निरीक्षणे घेऊन खातरजमा करण्यात येते. ५) काम नामांकित ठेकेदारांनाच देण्याचा प्रयत्न केला जातो.

७.४६ पाहणीसाठी निवडलेल्या ८८० कामांपैकी ७४ (८ टक्के) कामे पाहणीच्या दिवशी अपूर्ण स्थितीत होती. सदर अपूर्ण कामांपैकी काही कामे चालू वर्षातील असल्याकारणाने प्रगतिपथावर होती, तर काही कामे आधीच्या वर्षातील होती. अपूर्ण कामांच्या बाबतीत काम पूर्ण होण्याची कालमर्यादा विचारात घेता ७४ पैकी ६१ कामे पूर्ण होण्यास विलंब झालेला होता. उर्वरित १३ कामांच्या बाबतीत सदर कामे विलंबित झालेली नाहीत, असे कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी सांगितले. ६१ कामांना पूर्णत्वास नेण्यास का विलंब लागला याबाबतची कारणे पुढीलप्रमाणे होती. १) शाळाखोल्यांच्या संदर्भात डोंगराळ भागात पावसाळयात सिमेंट पत्र्याऐवजी कौलारू छप्पर जास्त सोयीचे असल्याने त्याबाबत सुधारित प्रस्ताव पुन्हा सादर करावा लागला. २) पावसाळयात रस्त्याच्या डांबरीकरणाचे काम हाती घेता आले नाही. ३) रस्त्यासाठी लागणारी जमीन स्थानिक जनतेने वेळेत उपलब्ध करून दिली नाही. ४) पुरेशा अनुदानाअभावी काम रखडले. ५) अनुदानाचा दुसरा हप्ता मार्चअखेर प्राप्त झाल्याने रक्कम त्यावेळेस खर्ची टाकणे शक्य नव्हते. ६) दुर्गम भागात मजुरांची टंचाई असल्यामुळे मजूर बाहेरून आणावे लागले. अपूर्ण असलेली कामे पूर्ण करण्यात अनेक अडचणी येत असल्याचे ३२ कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांनी नमूद केले. त्या अडचणीपैकी प्रमुख अडचण म्हणजे अनुदान वेळेवर उपलब्ध होत नाही, हे होते.

प्रभावी अंमलबजावणीसाठी उपाययोजना

७.४७ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रम अधिक प्रभावीपणे राबविता यावा यासाठी पुढील काही उपाययोजना करणे गरजेचे असल्याचे संबंधित अधिकाऱ्यांनी सांगितले. १) स्थानिक परिस्थिती विचारात घेऊन निकषात थोडेफार फेरफार करुन काम करण्याची कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना परवानगी असावी. २) वेळेत काम पूर्ण न झाल्यास ठेकेदारांवर दंडात्मक कारवाई करण्याची तरतूद असावी. ३) अनुदान दर तिमाहीत वेळेवर उपलब्ध व्हावे. ४) रस्ते विकासाच्या अथवा पाणी पुरवठयाच्या कामाच्या बाबतीत जमिनी ग्रामपंचायतीने वेळेत उपलब्ध करुन द्याव्यात. ५) कामे लोकांसाठी उपयोगी होण्याच्या दृष्टीने संभाव्य लाभधारकांना कामांची निवड करताना सहभागी करुन घेण्यात यावे, इ.

आमदारांकडून प्राप्त माहिती

७.४८ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाच्या मूल्यमापन अभ्यासासाठी राज्यातून निवडण्यात आलेल्या सर्व २१ जिल्ह्यांतील डोंगरी विभाग विकास समितीच्या अध्यक्ष/सदस्यांकडून माहिती गोळा करण्याचे नियोजन करण्यात आले. सदर २१ जिल्ह्यांपैकी एकाही जिल्ह्यात समितीचे अध्यक्ष, पालकमंत्री उपलब्ध होऊ शकले नाहीत. त्यामुळे समितीच्या आमदार सदस्यांकडून माहिती गोळा करण्यात आली. एका आमदारांना सदर योजनेची विशेष माहिती नसल्याने त्यांच्याकडून बहुतांश बाबींबाबतचे अभिप्राय प्राप्त होऊ शकले नाहीत. त्यामुळे काही ठिकाणी फक्त २० आमदारांचेच अभिप्राय दिलेले आहेत.

७.४९ पाहणीतील एकूण २१ आमदारांनी कार्यक्रमांतर्गत सुचविलेल्या १,८३४ कामांपैकी ९५२ (५२ टक्के) कामे पाहणीच्या दिनांकापर्यंत पूर्ण झाली होती. आमदारांनी सर्वात जास्त म्हणजे ८२६ (४५ टक्के) कामे शाळा खोल्यांची, तर

त्या खालोखाल ८०४ (४४ टक्के) कामे रस्ते विकासाची सुचविली. शाळाखोल्यांची सर्वात जास्त कामे कोकण विभागात, तर त्या खालोखाल पुणे विभागातील आमदारांनी सुचविलेली होती. रस्ते विकासाच्या बाबतीत कोकण विभागाखालोखाल नाशिक विभागाचा क्रमांक लागतो. निवडलेल्या आमदारांनी इतर प्रकारची एकूण ९७ कामे सुचविलेली होती. त्यापैकी ४८ (४९ टक्के) कामे पूर्ण झाली होती. इतर कामांमध्ये एस.टी.निवारा, समाजमंदिरे, मोऱ्यांची कामे इ.चा समावेश होता.

७.५० आमदार सदस्यांनी कार्यक्रमांतर्गत कामे सुचविताना पुढील निकष वापरत असल्याचे सांगितले. १) डोंगरी क्षेत्रातील स्थानिक जनतेच्या गरजा व मागणीनुसार असलेल्या कामास प्राधान्य दिले जाते. २) गावाच्या दृष्टीने जे काम अतिशय गरजेचे व तातडीचे असते त्या कामास प्रथम प्राधान्य देऊन ते काम सुचविले जाते. ३) संबंधित गावामध्ये ज्या सुविधा नाहीत अशा सुविधांची कामे ठरवून प्राधान्याने सुचविली जातात. ४) गावातील सरपंच, ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत सदस्य आणि स्थानिक जनता सुविधांबाबतच्या अडचणी आमदारांकडे सुचवितात. त्या अडचणींचा विचार करून कार्यक्रमांतर्गत कामांची निवड केली जाते. ५) शिक्षणाच्या दृष्टीने शाळाखोल्यांचे बांधकाम, आरोग्याच्या दृष्टीने हरिजन वस्तीतील स्वच्छता सुविधा, गरजेच्या दृष्टीने पिण्याच्या पाण्याची कामे इ. निकष ठरवून कामे सुचविली जातात.

७.५१ आमदारांनी काम सुचविल्यानंतर कामास प्रत्यक्ष मंजुरी मिळण्यास ३ महिन्यांपर्यंत कालावधी लागतो, असे पाहणीतील २१ पैकी १८ (८६ टक्के) आमदारांनी नमूद केले, तर ३ (१४ टक्के) आमदारांनी ३ ते ६ महिने कालावधी लागत असल्याचे नमूद केले. त्याचप्रमाणे कामास प्रशासकीय मंजुरी मिळाल्यानंतर ते प्रत्यक्ष सुरू होण्यास ३ महिन्यांपर्यंत कालावधी लागतो असे २० आमदारांनी, तर त्यास ३ ते ६ महिने कालावधी लागत असल्याचे एका आमदारांनी नमूद केले. सुचविलेले काम मंजुरी मिळाल्यानंतर त्याच वित्तीय वर्षात पूर्ण केले जाते, असे मत पाहणीतील २१ आमदारांपैकी १६ आमदारांनी नमूद केले, तर उर्वरित ५ आमदारांनी कामे त्याच वित्तीय वर्षात पूर्ण होत नाहीत, असे नमूद केले.

७.५२ सदर सुचविलेली कामे त्याच वित्तीय वर्षात का पूर्ण होऊ शकत नाहीत याबाबत विचारणा केली असता आमदार सदस्यांनी पुढीलप्रमाणे अभिप्राय दिले. १) रस्त्यांच्या कामाच्या बाबतीत कामाची पूर्तता ही खडी फोडणाऱ्या मजुरांची उपलब्धता, रोड रोलर, वॉटर टँकर, मशिनरी इ. विविध घटकांवर अवलंबून असते. त्यामुळे विलंब होतो. त्याचप्रमाणे दुष्काळी भागात पाण्याच्या अभावी कामे थांबवावी लागतात. २) शासनाकडून निधी कधी कधी उशिरा प्राप्त होतो व त्यामुळे प्रत्यक्ष काम सुरू होण्यासच विलंब होतो व परिणामी काम पूर्ण होण्यास विलंब होतो. ३) कोकण विभागात जून ते सप्टेंबर या चार महिन्यांच्या कालावधीत पावसाचे प्रमाण बरेच जास्त असल्याकारणाने कुठल्याच प्रकारची कामे घेता येत नाहीत. ४) जिल्हा परिषदेच्या कार्यक्षेत्रात येणारी कामे त्यांच्या बांधकाम समितीपुढे मंजूर करून घ्यावी लागतात. त्यामुळे कामे सुरू होण्यास व ती पूर्ण होण्यास विलंब लागतो.

शाळा खोल्यांसाठी राखीव निधी

७.५३ कार्यक्रमांतर्गत मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार ५० टक्के निधी शाळा खोल्यांच्या बांधकामासाठी राखून ठेवला जात असल्याचे २१ पैकी १६ आमदारांनी सांगितले, तर ४ आमदारांनी असा निधी राखून ठेवला जात नसल्याचे नमूद केले. ५० टक्के निधी शाळाखोल्यांच्या बांधकामासाठी का राखून ठेवला जात नाही याबाबत संबंधित आमदारांनी पुढील कारणे सांगितली. १) तालुक्यातील सर्व शाळाखोल्यांचे काम पूर्ण झालेले आहे. २) डोंगरी विकास कार्यक्रमांतर्गत येणाऱ्या गावांमध्ये शाळा खोल्यांची आवश्यकता नाही. ३) शाळा खोल्यांच्या कामासाठी इतर योजनांमधून अनुदान प्राप्त होते.

७.५४ २० जिल्ह्यांतील आमदारांनी, सुचविलेली कामे चालू असताना अथवा कामे पूर्ण झाल्यानंतर आपण निरीक्षणे घेत असतो असे सांगितले. सदर आमदार महोदयांनी सुचविलेल्या आणि मंजूर झालेल्या ४६५ कामांपैकी ३०१ (६५ टक्के) कामांची निरीक्षणे घेतली असल्याचे त्यांनी सांगितले. कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येणाऱ्या कामांच्या दर्जाबाबत अभिप्राय घेतले असता २१ पैकी २ आमदारांनी कामाचा दर्जा उत्कृष्ट, १६ आमदारांनी कामाचा दर्जा चांगला, तर २ आमदारांनी कामाचा दर्जा बरा/सर्वसाधारण असतो असे मत नमूद केले. कामाचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी आमदार महोदयांनी पुढीलप्रमाणे प्रमुख अभिप्राय व्यक्त केले. १) काम करणाऱ्या यंत्रणा सक्षम असाव्यात आणि त्यांना निधी वेळेत उपलब्ध करून देण्यात यावेत. २) शाळा खोल्या व इतर इमारती सिमेंट काँक्रीटच्याच असाव्यात आणि दरवाजे, खिडक्या सागवानाच्या असाव्यात. ३) कामांचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी कामांमध्ये स्थानिक लोकांचा जास्तीत जास्त सहभाग घ्यावा. ४) काम चालू असताना अभियंत्यांनी/शासकीय अधिकाऱ्यांनी वेळोवेळी निरीक्षणे घेऊन कामाचा दर्जा तपासावा इ.

७.५५ डोंगरी क्षेत्रामध्ये विविध सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा उद्देश विचारात घेता योजना कितपत सफल झाली आहे याबाबत आमदार सदस्यांनी पुढीलप्रमाणे प्रमुख अभिप्राय नोंदविले. १) डोंगरी भागातील आदिवासी व बिगर-आदिवासी क्षेत्रांसाठी राखीव निधी असल्यामुळे सदर विभागातील कामे मार्गी लागतात व त्यामुळे जनतेस फायदा होतो. २) योजनेअंतर्गत प्राप्त होणारा तालुकानिहाय निधी १९९९-२००० पासून ५० टक्क्यांपेक्षा अधिक प्रमाणात कमी झाला आहे. त्यामुळे उद्देशाप्रमाणे कामे हाती घेणे/पूर्ण करणे शक्य होत नाही. ३) योजनेअंतर्गत घेण्यात येत असलेल्या कामांमुळे स्थानिक गरजा त्वरित पूर्ण करणे शक्य होत आहे. ४) निधी अपुरा असल्याकारणाने स्थानिक जनतेने सुचविलेली सर्वच कामे पूर्ण करता येत नाहीत व त्यामुळे योजनेचा मूळ उद्देश सफल झाला असे वाटत नाही. ५) डोंगरी भागाच्या

विकासासाठी योजनेअंतर्गत विशेष निधी प्राप्त होत असल्याकारणाने या भागाचा विकास होत आहे, म्हणून योजना सफल झाली असे म्हणता येईल इ.

७.५६ आमदारांनी योजनेच्या कार्यान्वयनामधील पुढील प्रमुख अडचणी व त्यावरील उपाययोजना नमूद केल्या.

अडचणी

१) योजनेअंतर्गत शासनाकडून मिळणारा निधी अपुरा असल्याकारणाने गरज असणारी सर्व कामे होत नाहीत. २) डोंगराळ भागात रस्ते/वाहतुकीची व्यवस्था चांगली नाही. ३) प्रत्येक वर्षात घ्यावयाच्या कामांचा कार्यक्रम लवकर निश्चित केला जात नाही, त्यामुळे कामे पूर्ण करण्यास कमी कालावधी मिळतो. ४) पालकमंत्र्यांना वेळ मिळत नसल्याने योजनेअंतर्गत घ्यावयाच्या कामांबाबतच्या बैठका वेळेत होऊ शकत नाहीत. त्यामुळे कामे मंजुरीस विलंब होतो. ५) शाळाखोल्यांसाठी ५० टक्के निधी राखीव असल्याकारणाने इतर कामे घेता येत नाहीत. ६) सुचविलेल्या कामांच्या कागदपत्रांची पूर्तता करण्यात अडचणी येतात.

उपाययोजना

१) शासनाने डोंगरी विभागातील सर्व गावांचे सर्वेक्षण करून सदर गावांतील आवश्यकता विचारात घेऊन तितका तालुकानिहाय निधी उपलब्ध करून द्यावा. २) रस्ते विकासाची कामे जास्तीत जास्त प्रमाणात घेऊन वाहतुकीची व्यवस्था उत्तम करावी. ३) निधीच्या उपलब्धतेनुसार वर्षातील कामे लवकरात लवकर निश्चित करून त्यांना प्रशासकीय मंजुरी लवकरात लवकर देण्यात यावी. ४) शाळाखोल्या बांधकामासाठीच्या राखीव निधीची तरतूद काढून टाकावी, निधी इतर कामांसाठी वापरता यावा. ५) योजनेअंतर्गत घ्यावयाची कामे मंजूर करण्याचे अधिकार पालकमंत्र्यांनी इतर सदस्यांपैकी एकास द्यावेत. ६) कामासाठी कमीतकमी कागदपत्रे मागवावीत, अंदाजपत्रके खाजगी संस्थांकडून करून घेण्याची मुभा असावी.

योजनेबाबत अभिप्राय

७.५७ योजनेच्या कार्यान्वयनाबाबत आमदारांनी पुढील प्रमुख अभिप्राय व्यक्त केले. १) डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमातून आदिवासी क्षेत्रातील/डोंगराळ भागातील जनतेस फायदा होत आहे. सदर योजना अतिशय उपयुक्त आहे आणि त्यामुळे हा कार्यक्रम शासनाने पुढेही चालू ठेवावा. २) निधी वेळेवर उपलब्ध करून दिल्यास आवश्यक कामे पूर्ण करून घेता येतील. ३) तालुक्याचे आकारमान व लोकसंख्या विचारात घेऊन त्यानुसार तालुक्यांना निधी वाटप करण्यात यावा. ४) योजनेअंतर्गत कामे पूर्ण करण्यासाठी निधी वाढवून मिळावा. ५) स्थानिक जनतेच्या गरजा आणि गावातील सोयी-सुविधांचा विचार करून त्यानुसार मार्गदर्शक सूचनांमध्ये आवश्यक तेथे बदल करून कामे मंजूर करण्याचे अधिकार जिल्हा समितीला असावेत. ६) योजनेअंतर्गत कामांचा दर्जा चांगला राखण्यासाठी वेळोवेळी कामांची निरीक्षणे व्हावीत आणि कामे नामांकित ठेकेदारांनाच देण्यात यावीत. ७) योजनेअंतर्गत ५० टक्के निधी शाळा खोल्यांसाठी खर्च करण्याची अट रद्द करून तो निधी इतर गटांतील कामांसाठी वापरण्यास अनुमती मिळावी. ८) जे तालुके अंशतः डोंगरी (उपगट) आहेत, अशा गावांची पुनर्पाहणी करून त्यांना डोंगरी भागात समाविष्ट करून घेण्यात यावे, म्हणजे त्यांनाही सदर योजनेचा लाभ मिळू शकेल. ९) कार्यक्रमांतर्गत कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे बांधण्यासाठी अधिक निधी उपलब्ध करून देण्यात यावा. १०) डोंगराळ भागात शाळा खोल्यांसाठी निधी राखून ठेवण्याऐवजी पक्के रस्ते, पाणी पुरवठा, स्वच्छतागृहे इ. पायाभूत सोयी सुविधांसाठी निधी राखून ठेवण्यात यावा. ११) निधी दरवर्षी अपुरा पडत असल्याकारणाने कामे प्रलंबित रहात असतात. यासाठी निधी वाढवून मिळावा. १२) जिल्हा स्तरावरील समितीच्या आढावा सभा/बैठका नियमितपणे होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी नियमावली तयार करण्यात यावी.

७.५८ डोंगरी विभाग विकास कार्यक्रमाच्या मूल्यमापनातील क्षेत्रीय कामासाठी निवडण्यात आलेल्या कार्यक्रमांतर्गत कामांचा लाभ प्रामुख्याने ज्या विविध गावांना मिळणे अपेक्षित आहे, अशा काही गावांतील, सरपंच/ग्रामसेवक यांच्याकडून माहिती घेण्याचे नियोजन करण्यात आले. सदर माहिती २११ गावांमधूनच उपलब्ध होऊ शकली. सदर गावांतील कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या कामांबाबतची माहिती गावाचे सरपंच/ग्रामसेवक यांच्याकडून गोळा करण्यात आली.

७.५९ पाहणीसाठी निवडलेल्या कार्यक्रमांतर्गत कामाची गावासाठी नितांत आवश्यकता होती, असे मत सर्व म्हणजेच २११ गावांतील सरपंच/ग्रामसेवकांनी (माहितीदार) व्यक्त केले.

७.६० कार्यक्रमांतर्गत विविध गावांमध्ये घेण्यात आलेल्या विविध कामांपासून गावकऱ्यांना कोणते लाभ अपेक्षित होते व ते साध्य झाले काय, याबाबत माहितीदारांनी नमूद केलेले विविध कामांबाबतचे प्रमुख अभिप्राय पुढीलप्रमाणे आहेत.

अ) शाळाखोल्यांचे बांधकाम : १) गावातील मुलांना पूर्वीपासून शिक्षणासाठी शेजारच्या गावात जावे लागायचे. परंतु आता गावात शाळाखोल्यांचे बांधकाम केल्याने शाळेची सोय गावातच होऊ शकेल. २) मुलांना शाळेत शिक्षण घेण्यासाठी पोषक वातावरण निर्माण होऊ शकेल. ३) पूर्वी एकाच वर्गखोलीत एकापेक्षा अधिक वर्ग एकत्रित घ्यावे लागत असत. आता विद्यार्थ्यांना स्वतंत्र वर्गखोली उपलब्ध होऊ शकेल.

ब) रस्ते विकासाची कामे : १) गावाला पक्का, बारमाही रस्ता उपलब्ध झाल्याने गावास वाहतूक व दळणवळण सुविधा सुलभ होईल. २) गाव डोंगराळ भागात असल्याकारणाने पावसाळ्यात गावाचा शहरापासून संपर्क तुटत असे. पक्का रस्ता झाल्याने दळणवळण सुविधा सुलभ होईल व शहराशी संपर्क तुटणार नाही.

क) पाणी पुरवठ्याची कामे : पाहणीसाठी निवडलेल्या बहुतांश गावांतील माहितीदारांच्या मते पाणीपुरवठ्याची कामे कार्यक्रमांतर्गत हाती घेतल्यामुळे वस्तीतील लोकांचा पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटला. त्यापूर्वी गावाला टँकरद्वारे पाणीपुरवठा करावा लागायचा, अथवा गावातील स्त्रियांना दूरवरून पिण्याचे पाणी आणावे लागत असे. परंतु आता गावातच पाणी उपलब्ध होऊ शकेल व बऱ्याच जणांचा त्रास वाचेल, असे मत व्यक्त करण्यात आले.

ड) निवाऱ्यासाठी एस.टी.ची शेड बांधणे : माहितीदारांच्या अभिप्रायानुसार लोकांना एस.टी.ची वाट पहात बराच वेळ रस्त्यावर उभे रहावे लागते व उन्हापावसात एस.टी.ची वाट बघण्यामध्ये बराच त्रास सहन करावा लागतो. तेव्हा कार्यक्रमांतर्गत निवाऱ्यासाठी एस.टी.ची शेड बांधल्यास लोकांची चांगली सोय होऊ शकते.

इ) सार्वजनिक सभागृह : १) गावातील सार्वजनिक उत्सव, सांस्कृतिक कार्यक्रम यांसाठी दरवर्षी जागा शोधावी लागते. सामाजिक सभागृह बांधले गेल्यास सार्वजनिक उत्सव वगैरे घेण्यासाठी मोठी व सोयिस्कर जागा उपलब्ध होऊ शकते. २) ग्रामसभा, गावातील लग्नकार्ये, इतर सामाजिक कार्ये, समारंभ पार पाडण्यासाठी एक हॉल उपलब्ध होऊ शकतो.

७.६१ २११ पैकी १८५ (८८ टक्के) सरपंच/ग्रामसेवकांच्या मते कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यात आलेल्या कामांमुळे सदर गावाला अपेक्षेप्रमाणे किंवा त्यापेक्षा अधिकच लाभ झालेला आहे. परंतु २६ (१२ टक्के) माहितीदारांच्या मते गावाला अपेक्षित लाभ होऊ शकला नाही, कारण १० गावांतील कामे अपूर्ण स्थितीत होती, तर उर्वरित १६ गावांतील कामे काही ना काही कारणास्तव बंद पडलेली होती. पाहणीतील एकूण २११ गावांतील कामांपैकी १८५ (८८ टक्के) गावांतील सदर कामे पूर्ण झालेली होती, तर १० (५ टक्के) गावांतील कामे अपूर्ण होती व १६ (७ टक्के) गावांतील कामे बंद पडलेली होती. २११ गावांपैकी १८५ गावांतील पूर्ण कामांपैकी ६३ (३० टक्के) कामे सुरू झाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत पूर्ण करण्यात आली, असे माहितीदारांनी सांगितले. ३१ (१५ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास ३ ते ६ महिने, २९ (१३ टक्के) कामे पूर्ण होण्यास ६ ते ९ महिने, २९ (१४ टक्के) कामे पूर्ण करण्यास ९ ते १२ महिने, तर ३३ (१५ टक्के) कामांना पूर्ण होण्यासाठी १२ महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी लागला असल्याचे दिसून येते. अर्थात निम्म्यापेक्षा अधिक कामे एका वर्किंग सीझनमध्ये पूर्ण होऊ शकलेली नाहीत.

७.६२ २११ पैकी १६५ (७८ टक्के) माहितीदारांच्या मते कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात आलेल्या सदर कामांमुळे स्थानिक रोजगार उपलब्ध झाला, तर ३६ (१७ टक्के) माहितीदारांच्या मतानुसार अशा प्रकारचा रोजगार उपलब्ध झाला नाही, कारण या गावांमध्ये कामे ठेकेदारांकडे सोपविलेली असल्याने ठेकेदाराने लावलेले मजूर त्यांच्याचकडील कायमस्वरूपी मजूर होते व ते गावातील लोकांना प्राधान्य देत नसत. उर्वरित १० (५ टक्के) माहितीदारांकडून रोजगार उपलब्धतेबाबत माहिती प्राप्त होऊ शकली नाही.

७.६३ २०१ (९५ टक्के) गावांतील सरपंचांच्या/ग्रामसेवकांच्या मते कामांची निरीक्षणे घेतली जातात, तर उर्वरित १० (५ टक्के) माहितीदारांनी त्यांच्या गावातील कामाचे निरीक्षण कोणत्याही वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी घेतले नाही, किंवा घेतले असल्यास त्यांना माहिती नाही, असे नमूद केले. कामाचे निरीक्षण घेणाऱ्या अधिकाऱ्यांमध्ये उप अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग; उप अभियंता, जिल्हा परिषद; शाखा अभियंता, कार्यकारी अभियंता, गट विकास अधिकारी, कनिष्ठ अधिकारी इ. स्तरावरील विविध अधिकाऱ्यांचा समावेश असतो असे पाहणीत आढळून आले. २११ कामांपैकी २०२ (९५ टक्के) कामे (म्हणजे टिकाऊ स्वरूपाची मालमत्ता) पाहणीच्या दिवशी अस्तित्वात होती. उर्वरित ९ कामांपैकी ४ कामे प्रगतिपथावर होती, ३ कामे सुरूच झालेली नव्हती, तर २ कामे निकृष्ट होती व अर्धवट सोडून देण्यात आलेली होती.

७.६४ कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण करण्यात आलेल्या १८५ टिकाऊ मालमत्तांपैकी/कामांपैकी १२१ (६५ टक्के) मालमत्तांचे ग्रामपंचायतीला अथवा अन्य नोंदणीकृत संस्थेला हस्तांतर करण्यात आले असल्याचे गावातील सरपंच/ग्रामसेवक ह्यांनी सांगितले, तर ६५ मालमत्ता हस्तांतरित करण्यात आल्या नसल्याचे आढळून आले. हस्तांतरित करण्यात आलेल्या १२१ कामांपैकी ७० (५८ टक्के) कामांचे परिरक्षण ग्रामपंचायत करते, तर उर्वरित ५१ (४२ टक्के) कामांचे परिरक्षण संबंधित विभाग जसे की, जिल्हा परिषद, बांधकाम विभाग, शिक्षण विभाग, पाटबंधारे विभाग इ. करीत असल्याचे संबंधित गावांतील सरपंच/ग्रामसेवकांनी नमूद केले.

७.६५ २११ गावांमध्ये कार्यक्रमाच्या सुरुवातीपासून करण्यात आलेल्या एकूण ५०३ कामांमध्ये सर्वसाधारणपणे शाळाखोल्यांची बांधकामे (५२ टक्के) आणि रस्ते विकासाची कामे (३४ टक्के) सर्वाधिक आहेत. सर्वच विभागांतून त्या कामांची संख्या सर्वाधिक आहे. या व्यतिरिक्त पाणी पुरवठ्याची ३२ कामे, समाज मंदिराची १६ कामे, पाटबंधाऱ्यांची ६ कामे, एस.टी.निवाऱ्याची ४ कामे, तर इतर १३ कामे या गावांमधून घेण्यात आली होती. सदर कामे कुणी सुचविलेली होती, याबाबत विचारणा केली असता १७९ गावांत सदर कामे ग्रामपंचायतींनी अथवा लोकप्रतिनिधींनी सुचविलेली होती, तर १८ गावांत कामे ग्रामपंचायतींनी/ लोकप्रतिनिधींनी सुचविलेली नव्हती असे सांगण्यात आले. १४ गावांत याबाबतची माहिती उपलब्ध होऊ शकली नाही.

प्रमुख निरीक्षणे

७.६६ २११ कामांना भेट दिली असता २०४ (९७ टक्के) कामे प्रत्यक्ष अस्तित्वात होती. सदर २०४ कामांपैकी ६२ (३० टक्के) कामांचे बांधकाम उत्कृष्ट दर्जाचे होते, ९१ (४३ टक्के) कामांचे बांधकाम चांगल्या दर्जाचे होते, ४२ (२० टक्के) कामांचे बांधकाम बऱ्यापैकी होते, तर उर्वरित ९ (४ टक्के) कामांचे बांधकाम निकृष्ट दर्जाचे होते. अस्तित्वात नसलेल्या ७ (३ टक्के) कामांपैकी ३ कामे सुरू झालेली नव्हती, १ काम बंद पडलेल्या अवस्थेत होते आणि ३ कामे प्रगतिपथावर होती.

७.६७ संबंधित कामांच्या सद्यःस्थितीबाबत व कामाच्या उपयोगाबाबत पुढील वस्तुस्थिती होती. १) काम हस्तांतरित न झाल्याने कामाचा योग्य वापर होत नाही. २) शाळाखोल्यांचे बांधकाम गावात घेतल्यामुळे मुलांना शाळेत बसण्याची सोय झाली. ३) गावात पक्के डांबरी रस्ते उपलब्ध झाल्याने दळणवळण अधिक सोयिस्कर झाले. तालुक्याच्या ठिकाणाशी त्वरित संपर्क साधता येतो. ४) रस्ते चांगल्या स्थितीत आढळून आले.

७.६८ कार्यक्रमाची अंमलबजावणी अधिक प्रभावीपणे व्हावी यासाठी पाहणीसाठी निवडलेल्या गावांतील पुढीलप्रमाणे कार्यवाही अपेक्षित आहे. १) शासनाकडून निधी पुरेशा प्रमाणात व वेळेत उपलब्ध व्हावा. २) गावाच्या गरजेनुसार कार्यक्रमाच्या निकषांमध्ये बदल करून काम पूर्ण करण्याचे अधिकार कार्यान्वयी अधिकाऱ्यांना द्यावेत. ३) काम सुचविल्यापासून ते काम मंजूर होऊन पूर्ण होईपर्यंत बराच कालावधी जातो. यासाठी लहान कामे मंजुरीचे अधिकार तालुका स्तरावर देण्यात यावेत. ४) तालुक्यासाठी अनुदान वाढवून मिळाल्यास जास्तीत जास्त गावांना योजनेचा लाभ देता येईल.

शिफारशी

७.६९ अहवालासाठी केलेल्या क्षेत्रीय कामातील आणि क्षेत्रीय तपासणीतील निरीक्षणे व निष्कर्ष विचारात घेता विविध स्तरांवरील अधिकाऱ्यांनी व आमदार महोदयांनी कार्यक्रमाच्या कार्यान्वयनाबाबत केलेल्या व अहवालात नमूद केलेल्या सूचना आणि पुढील शिफारशी विचारात घेऊन कार्यक्रमाच्या कार्यान्वयनात योग्य ते बदल करण्यात यावेत, असे वाटते.

१. लोकप्रतिनिधींनी कामांचे प्रस्ताव वर्षातून एकदाच वर्षाच्या सुरुवातीस म्हणजे एप्रिल महिन्यात पाठवावेत. शासनाने निधी पहिल्या दोन तिमाहींतच पाठवावा, म्हणजे कामांच्या प्रक्रियेस पुरेसा वेळ मिळून कामांची गुणवत्ता राखणे शक्य होईल. बहुतांश कामे व खर्च तिसऱ्या व चौथ्या तिमाहीत करण्याने यंत्रणेवर पडणारा ताण व कामाच्या गुणवत्तेवर होऊ शकणारा प्रतिकूल परिणाम टळू शकेल.

२. कामांबाबतची कार्यवाही सुरु करण्यापूर्वी जमिनीच्या उपलब्धतेबाबत खात्री करणे बंधनकारक ठेवण्यात यावे. त्यामुळे कामे अर्ध्यावर सोडून द्यावी लागल्यामुळे होणारा अपव्यय टळेल.

३. कार्यक्रमांतर्गत कामांसाठी स्थानिक मजूर, कामाची पध्दत आणि स्थानिक साहित्य यांचा वापर करुन खर्च कमी करण्याबाबत प्रयत्न करण्यात यावा. त्याचप्रमाणे सी.बी.आर.आय., रुरकी व सी.आर.आर.आय., नवी दिल्ली इ. संस्थांनी केलेल्या स्थापत्य/बांधकाम विषयक संशोधनाचा वापर बांधकामात करण्याच्या दृष्टीने त्यांच्याशी संपर्क ठेवून अधिक टिकाऊ व स्वस्त पर्यायांचा विचार करण्यात यावा.

४. ह्या कार्यक्रमासाठी जिल्हा स्तरावरील समितीच्या बैठका स्वतंत्रपणे घेण्यात याव्यात, जिल्हा नियोजन समितीच्याच बैठकीत ह्या कार्यक्रमासंबंधित निर्णय घेतल्यास ह्या कार्यक्रमासाठी पुरेसा वेळ मिळत नाही.

५. शाळाखोल्यांची कामे बहुतेक सर्वत्र मोठया प्रमाणात पूर्ण झाली असून काही तालुक्यांत ही कामे घेण्यास वाव उरलेला नाही वा तो कमी प्रमाणात उरलेला आहे. तेव्हा तालुक्यातील शाळाखोल्यांच्या बांधकामाबाबतच्या संभाव्य मागणीचा आढावा घेऊन त्याबाबत वाव नसल्यास एकूण खर्चापैकी ५० टक्के रक्कम शाळाखोल्यांवर खर्च करण्याचे बंधन शिथिल करुन तो निधी अन्य प्रकारांतील कामांसाठी खर्च करण्यास अनुमती देण्याचा विचार व्हावा.

६. दुर्गम भागातील पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सोडविण्याच्या दृष्टीने ह्या कार्यक्रमामध्ये साठवण बंधाऱ्याच्या कामांना प्राधान्य देण्यात यावे.

७. रस्त्यांच्या खडीकरणाची कामे घेण्यापूर्वी त्या भागातील भूस्तराचा अभ्यास करण्यात यावा व त्यानुसार केवळ खडीकरण करणे सयुक्तिक वाटल्यासच ते करावे, अन्यथा खडीकरण व डांबरीकरण करावे.

८. बऱ्याच वेळा ग्रामपंचायती तांत्रिक कामे करण्यास सक्षम नसल्याने त्यांच्याकडे सोपविलेली कामे त्या दुसऱ्या ठेकेदाराकडे सोपवितात. त्यामुळे कामे ग्रामपंचायतींकडे न सोपविता खुल्या निविदा प्रक्रियेद्वारे ठेकेदारांकडे सोपविण्याबाबत विचार व्हावा.

९. शाळाखोल्यांची कामे ठेकेदारांकडे न सोपविता ग्रामपंचायतींकडेच सोपविण्यास त्यांना शाळाखोल्यांची कामे केल्याने होणाऱ्या नफ्यावर जो आयकर भरावा लागतो त्यातून सूट मिळावी, या दृष्टीने प्रयत्न करण्यात यावेत.

१०. कार्यक्रमासंबंधीचे सर्व अभिलेख अद्ययावत् कालावधी व बिनचूक स्वरुपात ठेवण्याबाबत जिल्हा नियोजन परिषद कार्यालये व कामांशी संबंधित सर्व कार्यान्वयी कार्यालये यांना सूचना देण्यात याव्यात.

****

Summary and Recommendations

Preface

7.1 While formulating the Annual Five year plan of the State, the Government noticed lack of physical infrastructure in the hilly/ remote areas in the State and also observed that there are some special needs of these areas. Therefore, the Government , appointed a cabinet Sub Committee in October, 1988 to formulate special programmes for the development of the hilly areas in the State. The Cabinet Sub Committee identified the criteria for delineation of the hilly areas. As per these criteria, the Government scrutinised and verified the hilly areas in the State and accordingly declared 73 talukas in 21 districts as fully hilly area Talukas (Hilly area more than 50 per cent) and 34 talukas as partly hilly area talukas (Hilly area less than 50 per cent but area more than 100 sq.km.)

7.2 The hilly area development programme is being implemented since 1991-92 in the notified hilly areas. While deciding the priority of the works to be undertaken under this scheme from the special funds made available to the entire hilly area taluka/ partly hilly area taluka, as per the guidelines of the Govt. 50 per cent of the total outlay has to be kept reserved for distribution for the construction/repair works of the school rooms. From the remaining 50 per cent fund following works are undertaken.

A) Irrigation Works : 1) Kolhapur type Weir, 2) Works of Minor Irrigation, 3) Lift Irrigation Schemes

B) Roads Development Works: 1) Small Roads (Metalling), 2) Missing Links, 3) Minor Bridges 4) Tarring of the 3 kms. roads 5) Causeway, 6) Sakaw 7) Cross drainage works 8) Stone paving on small streams.

C) Water Supply Works: a) Small rural water supply schemes.

b) Extension of the existing water supply schemes in the villages to village vadis/padas by extending pipe lines.

c) Bore wells for villages/padas

D) Community Hall

E) S.T. pick-up shed

7.3 The maximum ceiling limit of expenditure for the construction of each work undertaken under the hilly area development programme was enhanced from Rs. 5 lakh to Rs. 8 lakh in 1995 and thereafter from Rs. 8 lakh to Rs.10 lakh in 1998.

7.4 For the formulation and effective implementation of hilly area development programme in the concerned districts, a separate district level committee is constituted under the chairmanship of the Guardian Minister. The MLA's from hilly areas, president of the lead banks in the district, president of Zilla Parishad, District Collector, Divisional Commissioner, Chief Executive Officer of the Zilla Parishad are the members of this Committee. Also the non government members (belonging to hilly areas) and a lady representatives are also appointed. The District Planning Officer of the concerned district is a Member Secretary of this Committee. This district level Committee scrutinises the work proposals under the programme and takes the final decision of the works to be undertaken.

Distribution of Funds under the Programme:

7.5 Under this programme, considering the special needs of the hilly areas provision of Rs.50 lakh for the entire group (fully hilly area taluka) and of Rs. 25 lakh for the sub-groups (partly hilly area taluka) is made since 1998-99. The provision is made available to the respective Collectors of the district and the Member Secretary of the district planning committee. An average annual expenditure of Rs. 35 crore to Rs. 38 crore was incurred during the period of 1997-98 to 1999-2000, in 2000-01 an expenditure of Rs.

23.5 crore and Rs.11.5 crore (RE) in 2000-01 was incurred under various programmes in 73 talukas (hilly block)and 34 talukas (hilly sub block) of 21 districts covered under the scheme. During the period 1997-98 to 2001-02 under this scheme, 2466, 2002, 1817, 1287 and 850 works were completed. These works include construction of school rooms, road works, water supply schemes and other works.

Objectives of the Evaluation Study:

7.6 The main objectives of evaluation study were to judge the success of the scheme considering the objective of the hilly area development programme, to make available the educational facilities (primary school rooms), roads, minor water supply schemes, minor irrigation schemes etc. in the hilly areas, types of works undertaken and the total expenditure incurred under the scheme during the last decade, the quality and present status of the works, measures need to be taken for maintaining the quality and further improvement, whether the funds made available are fully spent, whether the formulation and implementation of the programme is as per the guidelines, the regular problems faced in the implementation of the programme, measures needed to overcome these problems, whether the works completed are satisfying the expectations of the concern people and the measures needs to be taken for the effective implementation of the programme.

Sample Selection :

7.7 All the 21 districts where this scheme is being implemented were selected for the evaluation study. Two hilly blocks (talukas) and two hilly sub blocks (talukas) from each selected district were selected by the circular systematic random sampling method. In the first part of the said evaluation study, the gross study of the works undertaken during the ten years period from 1992-93 to 2001-02 was carried out and in the second part of the evaluation study detailed study of the works undertaken during the three years period from 1999-2000 to 2001-02 was carried out. For the gross study, one work from the construction of school room works was selected and one work from the remaining works was selected for each year for the period 1992-93 to 2001-02 from each selected taluka by circular systematic random sampling method. For the detailed study, two works of primary school rooms constructed under the scheme during the three years period 1999-2000 to 2001-02 were selected by circular systematic random sampling method from each taluka selected for the study and from each taluka two works each from the five types of works viz. irrigation, road development, water supply, community hall and pick up shed completed during the three years span were selected. Thus as per the availability, 21 districts, 211 villages and 880 works were selected for the survey purpose.

7.8 Keeping in a view the objectives of the evaluation study, the schedules were designed for the collection of information from the District Planning Officer, District level Implementing Officers of the works selected for the survey purpose, local level Implementing Officer, Chairman/members of District level Committee constituted under scheme and Sarpanch/Gram Sevaks of the villages which were expected to benefit from the works selected for study. The number of schedules canvassed for the collection of the information respectively were 21, 84, 880, 21 and 211. The field work of the evaluation study was undertaken during January-February, 2003.

Information received from the District Planning Officers:

7.9 **Works completed under the programme**:- During the ten years period 1992-93 to 2001-02, the total works undertaken in all the 21 districts where hilly area development programme was implemented were l9,139, of which 17,804 (93.0 per cent) works were completed. The works undertaken were construction/repairs of school rooms 11,738 (61.3 per cent), road works 5,752 (30.1 per cent), water supply scheme works 807 (4.2 per cent), irrigation works 186 (1.0 per cent) and other works 356 (3.4 per cent). The ratio of school room works to the total works undertaken was more than 55 per cent in all the divisions except in Aurangabad division, where it was 44.2 per cent. In the Aurangabad division construction of road works were highest at 45.4 per cent. In Konkan, Nashik and Pune divisions construction of roads was given second priority and its proportion was between 23.5 per cent to 37.2 per cent. However, in the Amravati division construction of road work were lowest at 7.8 per cent and works of water supply scheme were comparatively higher at 15.9 per cent. (Since this programme is not being implemented in the Nagpur division, information relates to only five divisions)

7.10 The proportion of works completed to the total 19,139 works undertaken during the ten years period was 93.0 per cent. This proportion for the construction of school room works was 96.4 per cent, such proportion for works of road, water supply, irrigation and other works was 88.6 per cent, 82.9 per cent, 76.9 per cent and 88.6 per cent respectively. This proportion seems to be satisfactory. The other 656 works undertaken during this 10 years period includes works of community hall, pick up sheds, digging of nallas, gymkhana, electricity development, protection wall, meeting hall, crematorium development and construction of foot-bridge, etc.

Expenditure incurred on works:

7.11 During the ten years period 1992-93 to 2001-02, the total amount received by 21 districts for carrying out the works under this programme was Rs. 303.52 crore. Of which, Rs. 293.89 crore (96.8 per cent) were disbursed to the implementing agencies. The actual expenditure of Rs. 248.69 crore (84.6 per cent) was incurred from the disbursed amount. The ratio of amount disbursed to the implementing agencies to the amount received by the respective districts was highest at 99.1 per cent in Pune and Aurangabad division, followed by Konkan division (98.8 per cent). It was lowest in the Nashik division (90.3 per cent). The ratio of actual expenditure to the amount disbursed was highest at 86.4 per cent in Amravati division followed by 85.5 per cent in Konkan division, 85.0 per cent in the Pune division and it was lowest at 81.1 per cent in the Aurangabad division.

7.12 It is necessary that, the funds released by the Govt. to the district should have been disbursed fully to the implementing agencies. However, it was not. The main reasons for non-disbursement of funds as given by District Planning Officers were: 1) delay in completion of spillover works (8 districts) 2) the demands were not received from the implementing agencies (6 districts) 3) sufficient works were not approved (3 districts) 4) the work proposals were received late 5) delay at agency level in implementation 6) due to non availability of staff at new district (Hingoli), funds were not disbursed. The reasons needs to be studied for disbursement of funds fully and necessary action needs to be taken.

7.13 The funds disbursed to the implementating agencies were not fully spent (100 per cent), the reasons given by the District Planning Officer were : 1) the works approved were not started in time (11 districts) 2) due to the delay in approving of the works the works could not be started in time (8 districts) 3) less expenditure than approved expenditure for some of the works 4) the orders of disbursement of funds were received late 5) delay in supply of raw materials due to hilly area, local difficulties (1 district each). Suitable measures needs to be taken in order to spend the funds received fully.

7.14 Of the total expenditure made under the scheme during the decade, the highest expenditure of 53.2 per cent was made on road followed by construction of school rooms 34.5 per cent. The expenditure incurred on water supply, irrigation, community halls and pick-up shed was 5.0 per cent, 2.3 per cent, 1.6 per cent and 0.6 per cent respectively and the remaining expenditure of 2.8 per cent was incurred on other works. As per the directives of the Government, 50 per cent of the total outlay has to be kept reserved/ disbursed for the construction / repairs of school rooms. However this was not followed. The reasons for this given by the District Planning Officers were : 1) 100 per cent funds were spent on the works of the construction of school rooms before 1995-96 and hence such works were already completed. 2) the targets of the construction of school rooms were achieved earlier hence the proposals received for these works were less in numbers and hence planning department has given approval to spend these funds for other works. 3) the contractor’s unwillingness to undertake the works of school rooms 4) the local representative are more interested on other types of works. All these reasons seems to be satisfactory.

7.15 Of the grants received by the districts were received in the first quarter only. The grants received in the second quarter followed grants received in the first quarter. Hence there was no problem of non-availability of funds for expenditure on works. During 1999-2000 to 2001-02, Rs. 86.74 crore were made available and Rs.71.04 crore (82 per cent) were spent under the scheme. The expenditure was highest in the fourth quarter. The expenditure was the lowest in the first quarter and it increased subsequently in the second and third quarter. The same situation was observed in all the districts. The reasons quoted by the District Planning Officers for not spending of equal amount in all quarters were : 1) delay in submission of proposals in equal ratio by the MLA's, which cause delay in further actions 2) administrative approvals were delayed due to non-submission of budget estimates and other documents in time 3) the construction works gets hampered in rainy season which cause lower expenditure in that period. 4) after approval of the proposal, work orders are delayed by the zilla parishads 5) the implementing agencies made expenditure as per the need hence the expenditure was not observed in equal ratio 6) in the hilly areas the works are done by the labour contract societies and many times due to non completion of the works as per the terms and conditions the expenditure could not be made equally. The quality of works gets hampered if the works are carried out on large scale in the last two quarters of the year. Therefore, it is essential to initiate action on this in the month of April.

7.16 Of the proposals received during the period of three years from 1999-2000 to 2001-02 under the programme, 28.3 per cent proposals were received in the first quarter and 31.8 per cent in the second quarter of the year. 21.7 per cent and 18.2 per cent proposals were received in the third and fourth quarter respectively. Overall, the number of proposals received in the first and second quarter seems to be satisfactory, increase in the number of proposal in the first two quarters will help implementing agencies to take up the works at earlier stage. The guidelines needs to be issued for the same.

7.17 Out of the total 5,658 proposals received during the three years 5,153 (91.1 per cent) proposals were received from the local representatives. The proportion of proposals received in the four quarters were 29.8 per cent, 29.6 per cent, 23.6 per cent and 17.0 per cent respectively. One of the reasons stated by the District Planning Officer for unequal expenditure in the four quarters was non-submission of proposal by the MLA's in equal proportion. Actually it was not the case, of the total proposals received from MLA's 59.4 per cent of the proposals were received in the first two quarters. As mentioned earlier it will be beneficial if this proportion increases. Out of 5,153 proposals send by the local representatives 2,918 (56.6 per cent) proposals were approved. The number of proposals approved in the first quarter were less which increased gradually in the subsequent quarters. The works were not approved in equal proportion in 18 districts out of 21 districts. The reasons given by the DPO were 1) the proposals were approved as and when the proposals were received from MLA's. The action on proposals gets delayed if they are received late, 2) the proposals are send to the Guardian Minister for approval and are delayed for want of his approval, 3) the delay in the submission of plans and estimates by the implementing agency. In 9 districts out of 21 it was found that the proposals were submitted in time by the local representative, however, it was not in the remaining 12 districts. It was stated by DPOs that in order to get work proposal in time, continuous follow up with local representative through correspondence, telephonic talks or by paying actual visits is required to be made.

7.18 Out of 21 DPOs, 11 reported that it takes more than a month's time for approval after receipt of the proposal, the remaining 10 DPO's reported that this time is less. The reasons for time required for more than one month as given by the DPOs were: 1) some of the local representative do not submit their proposals in time. Only after receiving of the proposals from all the local representatives the approval is taken from the Guardian Minister for entire lot 2) the plan and estimates for some of the works are not received in time and sometimes it takes two to three months. In order to approve the works without delay, binding for submission of plan and expenditure in stipulated time limit is necessary.

Action taken by the Implementing Agency

7.19 Out of 21 DPOs, 6 DPOs reported that the implementing agencies takes on an average 30 days for submission of the estimates, in 10 districts this period was 31-60 days while in 5 districts it was 61 – 90 days. 10 DPOs reported that the time taken for this procedure was as per stipulated time schedule, whereas 11 DPOs reported that this procedure takes much time. 10 DPOs reported that they do not face problems in getting estimates in time from the implementing agencies, while 11 DPOs reported that they face difficulties. Some of the important difficulties faced were 1) the work proposals suggested by the local representatives are more than 3 to 4 times of the fund provisions and the preparation of estimates for all the suggested works is necessary, which causes delay in receiving the estimates 2) works regarding the survey of the proposed site, fixation of site and other norms etc. are time consuming. 3) works get delayed due unavailability of sites, local opposition etc.

7.20 14 District Planning Officers reported that the programme of hilly area development is finalised in the meeting of District Planning Committee, whereas 5 DPOs stated that these meetings are called separately. Two DPOs could not report information regarding the same. It is felt necessary that meetings should be called independently for giving importance and enough time for the programme. From the information available from 16 districts it was seen that during the span of five years from 1997-98 to 2001-02, on an average only 5 meetings of District Committee were conducted independently in the year. Whereas the average number of meetings in a year in which this programme was discussed along with other programmes were 38.

7.21 In the case of approval for the proposals, 10 DPOs reported that the proposals were discussed in the meeting of the DPC and thereafter they were approved, 4 DPOs reported that the proposal of works were approved by the Chairman of the DPC without conducting Committee's meeting. 5 DPOs reported that approvals are not given as per the above two procedures but they are approved by the DPOs through Collectors. The information in this regard was not received from 2 DPOs. In this regard the procedure as laid down by the Government needs to be implemented in all the districts.

7.22 The District Planning Officers stated that some of the proposals are not approved by the DPC. The general reasons for not approving of the proposals were 1) insufficient funds received from the Government 2) non-submission of the proposals as per the norms 3) the works do not fit as per the guidelines issued by the Government.

7.23 The 12 District Planning Officers reported that they are not facing any difficulties in the District Planning Committee meetings. The remaining DPOs reported that they face problems. The proposal from local representatives are not received in time and estimates are also not received in time, due to which conducting of DPC meetings becomes difficult. Many times separate meeting for discussing hilly area programme is not conducted and proposals are discussed in the DPC meeting by the Guardian Minister. It is always find difficult to get suitable date and time of Guardian Minister for conducting meetings. Important suggestions made by the District Planning Officer were: 1) The meeting of the DPC should be conducted in the month of April-May for the approval of programme and the programme for whole year should be approved. 2) The instruction may be issued to local representative to submit proposals at the most by the end of June - July and binding should be made to submit the estimates within a month after submission of the proposal.

7.24 **Monitoring:** To maintain the quality of the works undertaken and to complete it within the scheduled time a review meeting of the programme is conducted which is presided by the District Collector and instructions are given to the officers. Some of the works carried out are also inspected. This is the procedure adopted for monitoring the work under the programme .reported by the District Planning Officer. However, during 5 years from 1997-98 to 2001-02 it was observed that, not a single inspection was carried out in 8 districts out of 21 districts. On an average only 6 inspections were taken up in the remaining districts, where inspections were carried out. The reason stated by the DPOs for less inspections and non-visits to the works were 1) not getting enough time for the inspection work due to various types of meetings, tours of ministers, frequent visits of the MLAs/MPs to the office etc. 2) inadequate staff 3) non-availability of vehicle. The District Planning Officers reported that if the quality and progress of the works inspected is found unsatisfactory, it is brought to the notice of the concerned implementing officers. The measures suggested by the District Planning Officer in order to maintain the quality and improve the works were 1) independent cells should be created for carrying out inspection work, 2) Instruction should be given for giving the approval to the works in time, so that possibility of undertaking the work in hurry and affecting the quality will be removed 3) If the work is found unsatisfactory and of bad quality, the binding on the concerned contractor should be made to maintain the work with his own expenditure for the next five years.

7.25 **Monthly Progress Report :** According to 9 District Planning Officers the monthly progress reports are received from implementing agencies in time, whereas 12 DPOs reported that due to non-receiving of the reports in time they collect the reports by sending reminders, personal visits, telephonic talks etc.

7.26 Work completion certificate: The work completion certificate was not received in time by 18 DPOs, whereas 2 DPOs reported that they received it in time. Information of one DPO was not received. The measures suggested by the DPOs for the same were 1) the funds should not be released till the work completion certificate of the works executed earlier are submitted. Instruction in this regard needs to be given from Government level 2) if the work completion certificate is not submitted in time, the Collector should be given authority to conduct enquiry of the head of the implementing agency officer.

7.27 Handing over of the works: After completion of the works by the implementing agencies, the works are handed over within a month as per 8 DPOs, whereas handing over time was 1 to 2 months and 6 months to 1 year in one district each. 5 DPOs reported that as the handing over of the work is done by the implementing agencies they are not in position to give information in this regard. The information or remarks of 6 DPOs was not received. As per 5 DPOs certificate of the handing over of the work is received in time from implementing agency, whereas 16 reported that they do not receive these certificates in time. The main reason reported for this is the unwillingness of the local bodies for taking the possession of the work.

7.28 According to 9 DPOs, the quality of the works completed under the scheme is verified by visiting implementing agency and by paying actual visits to works, whereas 3 DPOs reported that the quality of works is verified by implementing agency, 2 DPOs reported that the verification is done through monthly progress report, according to 4 DPOs the works are not verified and the information from 3 DPOs was not received. This shows that there is no uniformity in working pattern in all the districts. Therefore, it is necessary for the Government to prescribe unique work procedure. Some of the district planning officers suggested to form separate team or appoint separate officers/staff for the verification of the completed works.

7.29 Based on the experience in the implementation of the scheme, important changes in the implementation of the scheme as suggested by some of the District Planning Officers are 1) for the construction of school room the binding of expenditure of 50 per cent may be reduced to 25 per cent 2) new works such as graveyard, drainage system in village, electrification, concrete roads etc. should be incorporated in the list of eligible works 3) the necessity of the construction of the school rooms should not be decided on the basis of number of teachers in the school but it should be on the basis of school rooms available and number of available students in proportion with the population of the village 4) the proposals of the works should be called in stipulated time from the local representatives. If the proposals are not received in the time, the proposal may be called from the implementing officers 5) the works of community hall and K.T. weirs should not be taken up under this scheme 6) the existing binding of 10 per cent public contribution for water supply scheme may be relaxed 7) the Hilly Area Development Programme should not be considered as a sub part of MLA Fund. The district Collector may be delegated powers to take up the work considering the needs of local area and to approve the works, for this, of the total funds, 50 per cent of the funds may be given 8) once the administrative approval is given to the work, the work should be given time span of two years for completion. Otherwise the proposal for cancellation of work should be send to the implementing agency 9) Minimum 20 per cent of the funds should be reserved for water conservation works 10) considering the population and area in the hilly region the formula for expenditure target under local area development programme may be decided. This exercise will help in knowing the exact amount of funds that will be received in the beginning of the year and will help in proper planning 11) for the successful implementation of the programme the local representative should be informed to send the proposals in the month of April-May. Considering these suggestions implementation procedure of the programme may be changed suitably.

Information received from Implementing officers

7.30 From the 21 districts selected for the survey, the information for the three years 1999-2000 to 2001-02 was collected from 84 implementing officers. The 84 implementing officers were assigned 3,352 works during 1999-2000 to 2001-02. Of which, plans and estimates of 3,111 (92.8 per cent) works were prepared and administrative approval was received to 2,677 (79.9 per cent) works During these three years 2,598 new works were undertaken. The total works undertaken including spillover works in these three years were 1954, 1431 and 736 respectively. During these three years total 4,123 works were completed. The works undertaken according to types were - construction of school rooms (39.5 per cent), road development (29.0 per cent), repairs of the school rooms (22.0 per cent), irrigation (3.0 per cent), community hall (1.8 per cent), water supply (1.5 per cent) and others (3.2 per cent). The works completed according to type were - construction of school rooms (42.0 per cent), road development (31.4 per cent), repairs of the school rooms (16.7 per cent), irrigation (3.3 per cent), community hall (2.0 per cent), water supply (1.5 per cent) and others (3.1 per cent). It reveals from the above information that among the works completed construction of school rooms was the highest followed by road development and repairs of the school rooms.

Funds received and expenditure

7.31 The quarterly expenditure made during 1999-2000 to 2001-02 shows that the expenditure of 84 implementing agency offices was less in the initial three quarters and it was highest in the fourth quarter. The ratio of the expenditure incurred to provision was 81.8 per cent, 88.9 per cent and 93.5 per cent in these three years. It was necessary to spent the provision received fully within year, however, in almost all the districts amount was not spent fully. The important reasons stated by the implementing officers were 1) delay in receiving of the funds. In some of the districts funds were received in Feb-March, due to which proper planning of work could not be done 2) delay in supply of raw materials due to hilly area, which resulted in delay in completion of works and not spending up of funds fully 3) saving in expenditure on some works resulted in not spending of amount fully 4) the target of 10 per cent public contribution could not be met in some of the sanctioned works, which resulted in not completion of works in time 5) for some of the works the bills were not received in time, hence the funds were surrendered . (6) the funds were not fully utilised because some of the works started late.

Action period

7.32 1) to prepare plans and estimates 2) to give technical sanction to plans and estimates 3) technically sanctioned proposals are send to Collector Office for getting administrative sanction and 4) to start actual work after receiving the administrative sanction. In each of these four stages minimum time required is atleast 30 days. Out of 84 implementing officers 80, 84, 79 and 62 Implementing Officers reported this. The remaining officers reported that it takes more than 30 days for some of these stages, the main reasons stated were 1) tender process needs to be given sufficient time, 2) as the number of works under various schemes are more, time required is more, 3) delay occurs as the tenders are invited by giving publicity in the Newspapers.

7.33 In order to maintain the quality of works while executing the works under the scheme various steps being taken as reported by the Implementing Officers were 1) the works are undertaken as per the norms of the Government 2) the quality of the material used for the works such as cement, bricks, iron and sand, etc. are tested in the quality control laboratories 3) the quality of the work is maintained by conducting sample checks by the vigilance and quality control board 4) Section Engineer, Deputy Engineer, Technical Officer and other staff visits the works regularly and takes care of quality of the work 5) higher officials visits regularly and gives instructions.

7.34 Almost all the implementing officers reported that the monthly progress of the works are send to the District Planning Officers regularly. Some of the implementing officers reported that they obtain the information of progress from the divisional and taluka level officers and consolidate the report, hence sometimes reports are delayed. All the implementing officers reported that there is no difficulty in handing over of completed works to the corresponding institutes/agencies.

7.35 Some of the implementing officers suggested changes in the implementation of the schemes, which includes 1) the work should be approved in the first quarter or late by September, this will help in getting sufficient time for processing the tenders and completing more works, 2) the allotment of funds should be made at the beginning of the year 3) if no works of construction of school rooms are available under the scheme, the permission may be granted to utilise the funds for other works 4) the works of construction of hostel building may be included in the list of works sanctioned 5) the funds should be increased, etc.

Information obtained from Taluka level implementing agencies

7.36 Under the hilly area programme, various works in various villages were completed by the taluka level implementing agencies. The information regarding the implementation of scheme and difficulties faced by them in implementing the scheme was collected from these implementing officers. The implementing officers includes Deputy Engineer, Section Engineer of Public Works Department, Junior Engineer of Zilla Parishad (Public Works Department), Deputy Engineer of Rural Water Supply, etc. The information based on the information collected from 880 works selected in the State is as under.

7.37 The divisionwise and work typewise break-up of selected 880 works includes Construction of school room works 394 (45 per cent), road development works 361 (41 per cent), irrigation 7 (1 per cent), water supply 54 (6 per cent), community hall 38 (4 per cent), pick-up shed 9 (10 per cent) and other works 16 (2 per cent). Of the total selected 880 works, the maximum 246 (28 per cent) works were from Konkan division, followed by Nashik 238 (27 per cent) , Pune 216 (25 per cent), Aurangabad 97 (11 per cent) and Amravati 83 (9 per cent). Of the total 880 works, the works related to education department were 367 (42 per cent), 70 works (3l per cent) of rural development department, 187 (22 per cent) works of public works department, 14 (2 per cent) of irrigation department, 28 (3 per cent) of sanitation and water supply department and only 4 works related to social justice department. At the time of the survey out of 880 were 789 works were completed. The works in incomplete stage were 74, 17 works were cancelled, some of the works were not started and some of the works were left incompleted.

7.38 Of the total 880 works, the estimated project cost of 107 (12 per cent) works was Rs.50,000. It was Rs. 50,001 – 75,000 for 93 works (11 per cent), Rs. 75,001 to 1 lakh for 109 works (12 per cent), Rs. 1.00 lakh to 1.50 lakh for 159 works (18 per cent), Rs. 1.50 lakh to 2 lakhs for 78 works (9 per cent), Rs. 2 lakh to 3 lakh for 93 works (11 per cent) and more than Rs.3 lakh for 235 works (27 per cent). The information of 6 works was not received.

7.39 Of the total 880 works, the expenditure incurred till the day of survey on the 110 works (13 per cent) was upto Rs. 50,000, for 98 works (11 per cent) it was Rs. 50,001 – 75,000, Rs. 75,001 to 1 lakh for 119 works (14 per cent), Rs. 1 lakh to 1.5 lakh for 137 works (16 per cent), Rs. 1.5 lakh to 2 lakh for 92 works (50 per cent), Rs. 2 lakh to 3 lakh for 95 works (11 per cent), Rs. 3 lakh to 4 lakh for 53 works (6 per cent) and above Rs. 4 lakh for 146 works (16 per cent). The information was not available for 30 works (3 per cent).

7.40 Of the 789 completed works, the maximum of 248 works (31 per cent) required less than three months for completion of work, 172 (22 per cent) works required 3-6 months, 120 (15 per cent) works required 6-9 months, 98 (12 per cent) works required 9-12 months. This shows that out of 789 works completed 638 works were completed within one year. 53 works (7 per cent) required 12-15 months, 86 (11 per cent) works required more than 15 months. The information regarding 12 works was not available. It was found that almost in all the divisions maximum works were completed within 3 months.

7.41 According to the opinion of the implementing officers of the 772 (88 per cent) works the works were completed within one or two working seasons. However, the period required for the completion of the works shows that 86 works required more than 15 months for completion. This shows that many of the planned works were not completed in scheduled time. The reasons thereof were 1) lack of sufficient transport facilities in the hilly area results delay in the transport of raw materials 2) technical difficulties in getting possession of the sites at which works are proposed, which causes delay in starting of the work and completion 3) the grants are received late from the Government which causes delay in the payment of the contractors and results in halting of the works.

7.42 The benefits as reported by the implementing officers under the scheme while conducting survey were 1) due to increase in the enrolment of the students in the schools of some village, the students were required to sit outside the class room for study. However, due to the construction of the school rooms the students were accommodated in the class rooms of primary schools 2) in many of the villages construction of approach roads linking to the taluka and the main roads were undertaken, this resulted in availability of better transport facilities 3) due to the construction of roads many of the villages got the facility of all-weather roads and the problem of transportation in the rainy season was solved 4) the construction of community hall/cultural hall in some of the villages resulted in creating a suitable place for the celebration of social festivals, which has resulted in increasing the unity among the villagers 5) due to water supply works many villages were made tanker free and the drinking water problem of the villagers was solved 6) the construction of the pick-up sheds helped the passengers to get shelter in summer & rainy season 7) ample water could be made available to the nearby villages for agriculture and drinking due to the irrigation works undertaken.

7.43 755 (96 per cent) implementing officers reported that they have not faced any problem while executing the works. However, 34 implementing officers faced difficulties in executing the works, which were 1) due to non-availability of required sites substitute site were selected, which requires carrying out of the whole process again 2) the works of some of the contractors were not satisfactory hence these works were required to be cancelled and allot to the new contractors 3) the transportation of raw materials in hilly and remote areas is difficult 4) the funds are not released in time due to which the payment of the contractors gets delayed which affects the quality of the work 5) the villagers refuse to give their land for the extension of the road.

7.44 Of the 798 completed works, 598 (76 per cent) works were handed over, whereas 143 (18 per cent) works were not handed over. In the case of remaining 47 (6 per cent) works handing over of the work were not required as these works were carried out by the department itself. Of the 598 works completed, 567 works were handed over to the respective administrative departments such as Education department, Irrigation department, Public Works department, Zilla Parishad or Rural Development Department, Social Welfare department etc. The remaining 45 works were handed over to either Gram Panchayat or other agencies. The reasons reported by the implementing officers for non handing over of the works were 1) some of the works included only repair works of school room, hence there was no need to hand over 2) some of the works were completed recently, hence handing over of the work was in progress 3) some of the works of water supply were not handed over due to technical difficulties 4) for some of the works the final bill was not drawn, hence handing over of the work was not done 5) some of the Gram Panchayats refused to take over the works.

7.45 The Implementing Officers reported that various measures were taken to maintain good quality of work under the scheme. The important measures were 1) in order to check the quality of construction works, regular visits are taken up, sites are inspected 2) quality of the raw materials used for the works is tested in the laboratory 3) instructions are given to the contractors and the staff from time to time and technical guidance is imparted 4) proportion of the raw materials cement, sand, iron used is inspected 5) attempt is made to assign the works mostly to the renowned contractors.

7.46 Of the 880 works selected for survey, 74 works (8 per cent) were in incomplete stage on the day of survey. Of these incomplete works some works were taken up in the current year and these works were in progress, whereas some of the works were taken up in the previous year. In the case of incomplete works, it was observed that out of 74 works, 61 works were delayed. As per the opinion of implementing officer the remaining 13 works were not delayed. The reasons for delay in 61 works were 1) In the hilly areas instead of cement sheets clay roof are better for the school rooms hence accordingly modified proposals were submitted, 2) tarring work of roads could not be taken up in the rainy season, 3) the land required for the roads was not made available by the local people, 4) the works were delayed due to inadequate fund 5) the second installment of the funds was received at the end of March, due to which amount could not be spent. 6) in the remote areas the required labour force was not available, hence outside labourers were brought. 32 Implementing Officers reported that they face lot of difficulties in completing the incomplete works. One of the main difficulty was non availability of funds in time.

Measures for effective implementation:

7.47 The following measures were suggested by the Implementing Officers for effective implementation of the hilly area development programme. 1) Considering the requirement of works in the local areas the Implementing Officers may be given some liberty to change the criteria 2) if the works are not completed in time, provision to charge penalty to contractors should be made 3) the funds should be made available in every quarter 4) the land should be made available in time by the Gram Panchayats for the works of road development and water supply 5) in order to make the works beneficial for the people, expected beneficiaries participation may be sought while selecting the works.

Information received from the MLA's

7.48 Under the evaluation study of hilly area development programme it was proposed to collect information from the Chairman/members of the Hilly area development Committee of the selected 21 districts. In all the 21 districts Chairman of the Committee and Guardian Minister were not available, hence the information was collected from the MLA members of the Committee. One of the members was not having information about the scheme hence could not gave his opinion. Therefore, opinion of only 20 MLAs on the scheme are given.

7.49 Of the 1,834 works suggested by 21 MLA's, 952 (52 per cent) works were completed on the date of the survey. The maximum 826 (45 per cent) works of construction of school rooms were suggested by MLA's followed by 804 (44 per cent) road development works. The maximum school room works were suggested by MLA's in Konkan division followed by Pune division. In respect of number of road development works Konkan division was followed by Nashik division. Other types of works proposed by the MLAs were 97, out of which 48 (49 per cent) were completed. These works included pick-up sheds, community halls, drainage works etc.

7.50 While suggesting the works under the scheme the criteria adopted by the MLAs were 1) the preference is given to the works of the local people in hilly areas considering their need and demand 2) The work which is most essential and urgent for the village is given first priority and decided 3) The facilities not available in the respected village are decided and priority of works are suggested 4) the Sarpanch, Gram Sevak, Members of Gram Panchayat and the local people suggests works to MLA's. Considering the difficulties and the need of the works the works under programme are selected 5) the works of construction of school rooms from education point of view, cleanliness in Harijan bastis from health point of view and necessity of drinking water supply etc. are suggested by considering necessities.

7.51 It was observed in the evaluation study that, of the 21 MLA's 18 (86 per cent) reported that after suggesting the works by MLA's it takes three months time for getting approval to the work. 3 MLA's (14 per cent) reported that it takes 3 to 6 months. As per the opinion of 20 MLA's, after getting the administrative sanction, the actual work starts after 3 months, however, according to 1 MLA it requires 3 to 6 months. According to 16 MLAs works undertaken are completed within the same financial year, whereas 5 MLA's reported that the works are not completed within the same financial year.

7.52 The MLA's remark for non completion of works within the same financial year were 1) The completion of road works depends on availability of stone crushing labour, road roller, water tanker, machinery etc. This causes delay. Similarly, works are stopped in drought areas due to scarcity of water 2) Sometimes the funds are received late which results in delay in execution and completion of work 3) It rains heavily in Konkan region during the 4 months of June to September, due to which works cannot be taken up in these months 4) The works which are in purview of ZP areas needs to be approved by the Construction Committee, hence delay occurs in actual execution and completion.

Reserve fund for school room

7.53 Of the 21 MLA's 16 MLA's reported that, as per the guidelines of the programme, 50 per cent of the total fund is reserved for the construction of school rooms, however, 4 MLA's reported that such type of provision is not made. The reason for not making of such provision of funds for construction of school rooms reported by the MLA's were 1) the construction of the school rooms is already completed in all talukas 2) the school rooms are not required in the villages under the hilly area development programme 3) for the construction of school rooms the funds are available from other programmes.

7.54 The MLA's from 20 districts reported that they have taken the inspection of the suggested works when the works were in operation or after completion. The inspections of 301 (65 per cent) works out of the 465 works suggested were carried out by the MLA's. About the quality of works, out of 21 MLA's, 2 MLA's reported that the quality of the works was excellent, 16 reported it good and 2 reported as average. To maintain the quality of works, the important suggestions of MLA's were 1) the agencies undertaking the works must be competent and funds should be made available in time to them 2) the construction of the school rooms and other buildings should be of cement concrete and the windows & doors should be of teakwood 3) to maintain the standard of work, maximum participation of local people may be sought 4) The Engineers/Government officials should visit and inspect the quality of the works when the works are in operation.

7.55 Considering the objectives of the scheme 'to provide various facilities in the hilly areas', the opinion of MLA's on how far the scheme is successful were 1) The funds are reserved for the tribal and non-tribal areas, hence the works in these areas are taken up regularly which benefits the people 2) since 1999-2000, 50 per cent cut is imposed on the talukawise funds received under the scheme. This has affected in execution and completion of the works as decided 3) Due to the works undertaken under the scheme, the demand of works of local needs could be met immediately 4) Due to inadequate funds, all the works suggested by the local people could not be completed hence it is felt that the basic objective of the scheme is not fulfilled 5) Under the scheme special funds for hilly area development are being received due to which these areas are developing. Hence, it could be said that the scheme is successful.

7.56 The difficulties in the implementation of the scheme and measures thereon as suggested by the MLA's were

<u>Difficulties</u> 1) All the necessary works could not be undertaken due to inadequate funds made available under the scheme 2) In the hilly areas transport facilities are inadequate 3) The programme of the works to be undertaken during the year is not prepared in the beginning of the year, which results in getting very short duration for completion of the works 4) Due to unavailability of the Guardian Minister the meetings to decide the works to be undertaken under the scheme are not conducted in time, which results in delay in approving the works 5) 50 per cent of the funds are reserved for the construction of school rooms, due to which other works could not be taken up 6) Difficulties arise in making compliance of papers for suggested work.

<u>Measures</u> 1) Talukawise survey of the villages in the hilly areas should be carried out by the Government and considering the requirements of the villages talukawise funds may be made available 2) the works of the road development may be taken up on large scale in order to improve the transport facility 3) considering the availability of funds, the works to be carried out in the year should be decided and administrative approval to these works should be given immediately 4) the provision of reservation of funds for the construction of the school room should be removed, so that the funds can be utilised for other works 5) the Guardian Minister should delegate the powers for approval of the works under the scheme to one of the other member 6) minimum documents should be called for works and permission should be given to prepare plans and estimates through private agencies.

Remarks on the scheme

7.57 The opinions of MLA's on implementation of the scheme were 1) The people in the tribal and the hilly areas are being benefited through Hilly Area Development Programme. The scheme is very useful and the Government should continue the scheme 2) If the funds are made available in time, the necessary works could be completed 3) the funds should be made available on the basis of the population and the area of the taluka 4) the funds should be enhanced for the completion of the works under the scheme 5) The DPC should be given powers to change the guidelines wherever necessary and approve the works, considering the needs of the local people and infrastructure facilities available in the village 6) In order to maintain the quality of the work, inspections should be carried out time to time and works should be allotted to the renowned contractors 7) the provision for reservation of 50% of the funds for the construction of school rooms should be cancelled and permission should be given to use these funds for other works 8) the partly hilly area talukas (sub groups) should be surveyed and included in the hilly areas, so that these talukas will also get benefit of this scheme 9) adequate funds to construct the K.T.

Weirs should be made available under the scheme 10) instead of keeping the funds reserved for the construction of school rooms it should be reserved for all-weather roads, water supply, sanitation and other basic amenities 11) Due to the inadequate funds received every year the works remains pending, hence funds should be increased 12) Meetings of the district level committees needs to be conducted regularly. For this, guidelines should be framed.

7.58 It was planned to collect information from the Sarpanchas/Gram Sevaks of some of the villages which have been benefited under the hilly area development programme for the evaluation purpose. The information of 211 villages was collected. The information on the works undertaken in these villages under the scheme was collected from the Sarpanchas/ Gram Sevaks.

7.59 According to all the 221 Gram Sevaks / Sarpanchas the works undertaken under the programme were very essential for the villages.

7.60 The opinions of the informants on whether the expectations of the villagers on various works undertaken under the programme were fulfilled or not were as follows.

A) **Construction of school rooms** 1) Prior to this programme the students of village were supposed to go to adjacent village for education. However, due to the construction of school rooms the education facilities are available in the village itself 2) the students will get healthy atmosphere for education in the school 3) Prior to the scheme, classes of more than one standards were conducted in one room. Now the students will get independent rooms for each class.

B) **Road Development Works :** 1) Due to the construction of all-weather road the village will get better transport facility 2) since the village is situated in hilly area the communication of village with the towns in the rainy season was not possible. Now due to the construction of all-weather road the village will have better communication with town and there will not be break in communication.

C) **Water Supply Works :** 1) In most of the villages selected for the evaluation study people said that the drinking water problem of the villages is solved due to the water supply works undertaken under the scheme. Prior to this, water supply to the village was made through tanker or lady members of the family had to go far away for fetching the drinking water. Now they will get drinking water in the village itself and the people will get relief from fetching water.

D) **Construction of pick-up shed:** The passengers were required to wait for a long time and stand on the road for the bus in summer and rainy seasons, which was very troublesome. The works of construction of pick-up shed will benefit people in getting shelter.

E) **Community halls:** 1) For the celebration of public festivals, cultural programmes, villagers had to search for a place every year. Construction of community halls will benefit in the celebration of public festivals in the village and spacious space will be available for these programmes 2) It will be a useful hall for villagers in conducting the gram sabha meetings, marriages in the village and other social functions.

7.61 Out of 211 works, 185 Sarpanchas/Gram Sevaks (88 per cent) opined that the village have received expected or more benefits due to the works undertaken under the programme. 26 informants (12 per cent) opined that benefit was not as expected, because in 10 villages the works were in incomplete stage and in 16 villages the works were stopped due to some or other reasons. Of the 211 villages, works in 185 villages (88 per cent) were completed, in the 10 villages (5 per cent) works were incomplete and they were stopped in 16 villages (7 per cent). Of the works completed in 185 villages, 63 works (30 per cent) were completed within three months after starting of the works, 31 works (15 per cent) were completed in three to six months, 29 works (13 per cent) were completed in 6 to 9 months, 29 works (14 per cent) were completed in 9 to 12 months and 33 works (15 per cent) took more than 12 months for completion. More than 50 per cent of the works were not completed within one working season.

7.62 Of the 211 informants, 165 informants (78 per cent) opined that due to various works undertaken under the programme employment was generated at local level. However, according to 36 informants (17 per cent) local employment was not generated because the works in the villages were allotted to the contractors and he was having permanent labourers due to which works were not made available to the local people. The remaining 10 informants (5 per cent) have not given any information regarding employment generation.

7.63 According to the Sarpanchas/Gram Sevaks of 201 villages (95 per cent) inspections of the works were carried out, the remaining 10 informants (5 per cent) reported that they do not know whether the higher official have carried out inspection or not. It was observed that the inspections were carried out by Deputy Engineer PWD, Sub-Engineer Z.P., Project Engineer, Executive Engineer, DDO, Junior Officers etc. Out of 211 works, 202 works (95 per cent) were in-existence on the day of survey. Of the remaining 9 works, 4 works were in progress, 3 works were not started, the quality of 2 works was not good and were left incomplete.

7.64 The Sarpanch/Gram Sevak reported that of the 185 durable works, 121 works (65 per cent) were handed over to either Gram Panchayats or registered society in the village and 64 assets were not handed over. Of the 121 works handed over, 70 works (58 per cent) are maintained by Gram Panchayats, the remaining 51 works (42 per cent) are maintained by respective departments, e.g. P.W.D., Zilla Parishad, Education department, Irrigation department.

7.65 Since beginning of the programme, the total works taken up in 211 villages were 503, of which the works of construction of school rooms (52 per cent) were maximum followed by road development works (34 per cent). These works are maximum in all regions. Apart from these works other works includes 32 water supply works, 16 community hall works, 6 Irrigation works, 4 pick–up shed works and 13 other works. It was also found in the survey that in 179 villages the works were suggested by the Gram Panchayat or local representative whereas, in 18 villages the works were not suggested by the Gram Panchayat/ local representative. The information of 14 villages was not available.

Important Inspections

7.66 211 works were visited and it was found that 204 works (97 per cent) were in-existence. Out of 204 works, the construction of 62 works (30 per cent) was excellent, for 91 works (43 per cent) it was of good quality, for 42 works (20 per cent) it was of average quality and for remaining 9 works (4 per cent) quality was bad. Of the 7 non existing works (3 per cent), 3 works were not started, one work was stopped and 3 works were in progress.

7.67 The present status and the utility of respective works was as mentioned below 1) The works were not being properly used due to non handing over of the works 2) the construction of school room was taken in the village, which helped in making sitting arrangements of the students 3) due to the availability of the all-weather roads or tar roads transport is made easy. It helps in getting immediate access with talukas 4) roads were found in good condition.

7.68 For the effective implementation of the programme the measures suggested are 1) The Government should make available adequate funds in time 2) the implementing agency should be delegated powers to change the existing norms /criteria as per the needs of the village 3) the time period from suggestion of work to completion of work after due approval takes lot of time. Hence the power should be delegated to the taluka level officers for approving small works 4) if the funds for the taluka are increased, the maximum villages could be given benefit of the scheme.

Recommendations

7.69 Considering the recommendations and the suggestions made by the officers at various levels and MLA's for better implementation of the programme and the fieldwork and inspections carried out for the survey report, it is felt that the following changes in the implementation of the programme may be made.

1) The local representative should send work proposals only once in the beginning of the year i.e. in the month of April. The Government should provide entire funds in the first two quarters, so that, the works will get necessary time for execution and quality could be maintained. Execution of maximum works in the third and fourth quarter creates pressure on the existing machinery and affects the quality of work, which could be avoided.

2) Ascertaining of the availability of land should be made compulsory before execution of the works. This will help in avoiding unnecessary delay due to the works left in between.

3) Efforts should be made to curtail the work expenditure by using local labours, working procedure and local raw materials. Similarly, constant interaction with the institutes CBRI, Rurkee & CRRI, New Delhi should be kept in order to utilise the new research techniques developed by these institutes in Engineering & construction and more durable and cheap ways may be considered for construction.

4) The meeting of the district level Committee's should be conducted separately for this scheme. If the decision on this programme are taken in DPC meetings this programme would not get necessary time.

5) The construction of the school rooms is done everywhere on large scale and there is no scope to take these works in some of the talukas or very little scope is remained. Hence review of necessity of school rooms in taluka may be taken. If no scope is remained the binding of spending of 50 per cent of funds for the construction of school room should be relaxed and permission may be given to divert this fund to the other works.

6) In order to solve the drinking water problem in the hilly areas, preference may be given to the reservoir works.

7) Before the execution of the WBM road, the strata of the land to be used for the road construction should be studied. If the land is found suitable for the WBM work, work may be carried out otherwise WBM and tarring work should be done.

8) Most of the times the Gram Panchayats do not have technical competency and hence they handover the works handed over to them to the contractors. Instead of handing over the works to the Gram Panchayats calling up of open tender for deciding contractor may be thought, for handing over of the work to contractor.

9) Instead of giving the works of construction of school room to the contractor, they may be given to the Gram Panchayat. The profit made by the Gram Panchayat from this may be exempted from Income Tax. Efforts may be made for this.

10) Instructions should be given to the respective Z.P.s and related Implementing Agency offices for keeping updated and accurate records under the programme.

****

परिशिष्ट / Appendix

महाराष्ट्रातील डोंगरी विभागाचे क्षेत्र दर्शविणारा तक्ता

Table showing Hilly Area Development in Maharashtra State

अ. क्र. Sr. No.	जिल्ह्याचे नाव Name of district	पूर्ण गट (तालुके) / Whole Group (Talukas) (ज्या तालुक्यात ५० टक्क्यांपेक्षा जास्त क्षेत्र डोंगरी आहे तो पूर्ण गट) (Taluka comprises more than 50 per cent of hilly area)	उप गट (तालुके) / Sub-Group (Talukas) (ज्या तालुक्यात डोंगरी क्षेत्र ५० टक्क्यांपेक्षा कमी परंतु १०० चौ.कि.मी. किंवा जास्त आहे तो उपगट) (Taluka comprises less than 50 per cent hilly area but covers more than 100 sq.km. area of sub group)
(1)	(2)	(3)	(4)
1.	ठाणे Thane	१.मोखाडा २. वाडा ३. शहापूर 1. Mokhada 2. Wada 3. Shahapur ४. मुरबाड ५.जव्हार 4. Murbad 5.Jawhar	१. वसई २. भिवंडी 1. Vasai 2.Bhiwandi
2.	रायगड Raigad	१.कर्जत २.खालापूर ३.सुधागड 1. Karjat 2.Khalapur 3. Sudhagad ४.रोहा ५.माणगाव ६.महाड 4. Roha 5.Mangaon 6. Mahad ७.पोलादपूर ८.पेण ९.मुरुड 7.Poladpur 8. Pen 9. Murud १०.म्हसळा ११. तळा 10. Mahsala 11. Tala	१.पनवेल 1. Panvel
3.	रत्नागिरी Ratnagiri	१.खेड1 २.चिपळूण ३.संगमेश्वर 1. Khed 2. Chiplun 3.Sangameshwar ४.लांजा ५.राजापूर 4. Lanja 5.Rajapur	१.मंडणगड 1.Mandhangad
4.	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	१.कणकवली २.सावंतवाडी ३.देवगड 1.Kanakavali 2. Sawantwadi 3. Deogad ४.कुडाळ ५.वैभववाडी 4. Kudal 5.Vaibhavwadi	१.मालवण 1. Malwan
5.	नाशिक Nashik	१.इगतपुरी २.नाशिक ३.दिंडोरी 1. Igatpuri 2. Nashik 3. Dindori ४.पेठ ५.सुरगाणा ६.कळवण 4. Peth 5. Surgana 6. Kalwan ७.बागलाण (सटाणा) ८.सिन्नर 7. Baglan (Satana) 8. Sinnar	--
6.	धुळे Dhule	१.साक्री 1. Sakri	
7.	नंदुरबार Nandurbar	१.शिरपूर २.नवापूर ३.अक्कलकुवा 1. Shirpur 2. Nawapur 3.Akkalkuwa ४.अक्राणी 4. Akrani	१.शहादा २.तळोदा 1. Shahada 2. Taloda
8.	जळगाव Jalgaon	--	१.चोपडा २.यावल ३.रावेर 1. Chopada 2. Yawal 3.Raver ४.एदलाबाद 4. Yadalabad
9.	अहमदनगर Ahmednagar	१.अकोला २.संगमनेर 1. Akola 2. Sangamner	१.पाथर्डी २.पारनेर ३.अहमदनगर 1. Pathardi 2. Parner 3.Ahmednagar
10.	पुणे Pune	१.जुन्नर1. Junnar २.आंबेगाव ३.खेड (राजगुरूनगर) 2. Ambegaon 3.Khed(Rajgurunagar) ४.मावळ ५.हवेली ६.मुळशी 4. Maval 5. Haveli 6. Mulshi ७.वेल्ह ८.भोर ९.पुरंदर 7. Velhe 8. Bhor 9. Purandar	--

अ. क्र. Sr. No.	जिल्ह्याचे नाव Name of district	पूर्ण गट (तालुके) / Whole Group (Talukas) (ज्या तालुक्यात ५० टक्क्यांपेक्षा जास्त क्षेत्र डोंगरी आहे तो पूर्ण गट) (Taluka comprises more than 50 per cent of hilly area)	उप गट (तालुके) / Sub-Group (Talukas) (ज्या तालुक्यात डोंगरी क्षेत्र ५० टक्क्यांपेक्षा कमी परंतु १०० चौ.कि.मी. किंवा जास्त आहे तो उपगट) (Taluka comprises less than 50 per cent hilly area but covers more than 100 sq.km. area of sub group)
(1)	(2)	(3)	(4)
11.	सातारा Satara	१.सातारा1. Satara; २.वाई 2. Wai; ३.पाटण 3. Patan ४.जावळी 4. Jaoli; ५.महाबळेश्वर 5.Mahabaleshwar; ६.खटाव 6.Khatav ७.खंडाळा 7. Khandala; ८.कोरेगाव 8. Koregaon	१.कराड 1. Kharad; २.माण 2. Mann; ३.फलटण 3.Phaltan
12.	सांगली Sangli	१.शिराळा 1. Shirala	१.खानापूर 1. Khanapur
13.	कोल्हापूर Kolhapur	१.शाहूवाडी 1.Shahuwadi; २.पन्हाळा 2. Panhala; ३.करवीर 3. Karvir ४.गगनबावडा 4.Gaganbavada; ५.राधानगरी 5.Radhanagiri; ६.कागल 6. Kagal ७.भुदरगड 7. Bhudaragad; ८.आजरा 8. Ajara; ९.चंदगड 9.Chandgad १०.गडहिंग्लज 10. Gadhinglaj	
14.	औरंगाबाद Aurangabad	१.सोयगाव 1. Soygaon	१.कन्नड 1. Kannad; २.खुलताबाद 2.Kuldabad; ३.सिल्लोड 3. Sillod
15.	हिंगोली Hingoli	--	१.हिंगोली 1. Hingoli; २.कळमनुरी 2.Kalamnuri
16.	बीड Beed	--	१.बीड 1. Beed; २.आष्टी 2. Ashti; ३.पाटोळा 3.Patola ४.अंबेजोगाई 4. Ambejogai; ५.केज 5. Kej; ६.धारूर 6. Dharur ७.परळी (वैजनाथ) 7.Parli(Vaijanath)
17.	नांदेड Nanded	१.किनवट 1. Kinwat	--
18.	बुलढाणा Buldhana	--	१.खामगाव 1. Khamgaon
19.	अकोला Akola	--	१.पातूर 1. Patur
20.	अमरावती Amravati	१.धारणी 1. Dharni; २.चिखलदरा 2. Chikhaldara	--
21.	यवतमाळ Yavatmal	--	१.पुसद 1. Pusad; २.उमरखेड 2.Umarkhed
एकूण Total	**२१ जिल्हे** 21Districts	**७३ तालुके** 73 Talukas	**३४ तालुके** 34 Talukas

IV. िर्देशज / INDEX NUMBERS

तक्ता ज्रमांज /TABLE NO.4.1

जामजारांचे ज्राहज जिंमतींचे िर्देशांज (िवी मालिजा) मुंबई, सोलापूर, िाजपूर, पुजे, िाशिज, जळजाव, िांदेड, औरंजाबाद, अजोला आजि जोल्हापूर

Consumer price index numbers (New Series) for working class in Mumbai, Solapur, Nagpur, Pune, Nashik, Jalgaon, Nanded, Aurangabad, Akola and Kolhapur

वर्ष / महि-ाा	मुंबई / Mumbai — पाया : ज्लेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्मित - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							सोलापूर / Solapur — पाया : ज्लेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्मित - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							
	अन्न Food	पा-ा, सुपारी, तंबाजू इत्यादी Pan, supari, tobacco etc.	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ाा व पादत्राजे Clothing, bedding and footwear	संज्ीर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज िर्देशांज General Index**	अन्न Food	पा-ा, सुपारी , तंबाजू इत्यादी Pan, supari, tobacco etc.	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ाा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ीर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज िर्देशांज General Index**	Year /Month
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(1)
एज्ूज जर्चात															**Weights proportion**
भाराचे प्रमाज ..	**59.9**	**3.3**	**6.3**	**3.6**	**8.4**	**18.5**	**100.0**	**59.9**	**3.4**	**7.8**	**6.7**	**8.2**	**14.0**	**100.0**	**in total expenditure**
सरासरी २००५ ..	**616**	**710**	**548**	**1010**	**438**	**604**	**613**	**510**	**641**	**544**	**881**	**397**	**572**	**543**	**Average 2005**
जू-ा २००५ ..	605	736	418	1127	377	573	591	491	670	517	948	353	576	530	June 2005
जुलै २००५ ..	623	739	418	1141	377	576	603	498	670	523	968	353.	578	537	July 2005
ऑजस्ट २००५ ..	629	742	418	1141	378	575	607	509	670	523	968	353	578	543	August 2005
सप्टेंबर २००५ ..	626	736	504	1141	378	576	610	512	664	522	968	353	578	545	September 2005
ऑक्टोबर २००५ ..	636	739	505	1141	379	579	617	517	662	522	968	354	579	548	October 2005
-ोव्हेंबर २००५ ..	639	737	505	1141	379	578	619	529	662	521	968	354	579	555	November 2005
डिसेंबर २००५ ..	635	742	503	1141	379	591	619	514	674	515	968	354	592	548	December 2005
जा-ेवारी २००६ * ..	116	119	126	122	119	132	122	112	117	129	135	110	116	116	January 2006 *
फेब्रुवारी २००६ * ..	115	120	126	122	119	132	121	110	118	129	135	112	117	116	February 2006 *
मार्च २००६ * ..	115	123	126	122	122	132	121	112	119	131	135	114	117	117	March 2006 *
एप्रिल २००६ * ..	118	121	127	122	122	131	123	114	119	128	135	114	117	118	April 2006 *
मे २००६ * ..	121	120	126	122	122	131	124	119	120	144	135	116	120	122	May 2006 *
जू-ा २००६ * ..	125	121	133	122	122	131	126	121	118	145	135	116	121	124	June 2006 *

तक्ता ज्रमांज /TABLE NO.4.1 Contd.

वर्ष / महि-ा	-ाजपूर / Nagpur पाया : ज्लेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्मित - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							पुजे / Pune पाया : ज्लेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्मित - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							
	अन्न Food	पा-ा, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc.	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ोर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज ि-र्देशांज General Index**	अन्न Food	पा-ा, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc.	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ोर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज ि-र्देशांज General Index**	Year /Month
(1)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(1)
एज्ूज जर्चाच्या प्रमाजात भार	**53.08**	**2.98**	**6.25**	**10.03**	**10.04**	**17.62**	**100.0**	**50.6**	**1.9**	**5.0**	**5.7**	**12.5**	**24.3**	**100.0**	**Weights proportional to total expenditure**
सरासरी २००५	**507**	**686**	**653**	**919**	**362**	**581**	**559**	**610**	**714**	**661**	**731**	**421**	**585**	**592**	**Average 2005**
जू-ा २००५	484	731	530	984	313	584	545	599	756	591	777	372	571	577	June 2005
जुलै २००५	496	731	543	1016	313	587	556	615	760	617	786	372	573	587	July 2005
ऑज्स्ट २००५	512	730	543	1016	313	587	564	621	760	618	786	372	573	590	August 2005
सप्टेंबर २००५	515	731	540	1016	313	587	566	635	762	623	787	372	573	597	September 2005
ऑक्टोबर २००५	514	732	540	1016	302	588	565	633	772	620	786	372	572	596	October 2005
-ोव्हेंबर २००५	511	733	538	1016	313	588	564	639	769	616	786	376	582	602	November 2005
डिसेंबर २००५	509	740	525	1016	316	593	563	628	771	594	786	376	589	597	December 2005
जा-ेवारी २००६ *	112	115	136	141	106	120	121	119	113	136	116	114	125	120	January 2006 *
फेब्रुवारी २००६ *	113	118	135	141	112	121	121	119	115	134	116	114	125	120	February 2006 *
मार्च २००६ *	114	118	138	141	109	121	122	118	117	141	116	115	126	121	March 2006 *
एप्रिल २००६ *	116	118	143	141	112	121	123	124	116	141	116	115	128	124	April 2006 *
मे २००६ *	121	119	153	141	112	122	126	126	116	154	116	115	127	125	May 2006 *
जू-ा २००६ *	133	128	154	141	112	125	133	130	119	155	116	117	128	127	June 2006 *

तक्ता ज्रमांज /TABLE NO.4.1 Contd.

वर्ष / महि-ा (1)	-ाशिज / Nashik पाया : ज्लेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्मित - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100 अन्न Food (30)	पा-ा, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc. (31)	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light (32)	घरबांधजी Housing (33)	ज्पडे, बिछा-ा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear (34)	संज्ीर्ज Miscella-neous (35)	**सर्वसाधारज िर्देशांज General Index** (36)	जळजांव / Jalgaon पाया : ज्लेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्मित - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100 अन्न Food (37)	पा-ा, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc. (38)	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light (39)	घरबांधजी Housing (40)	ज्पडे, बिछा-ा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear (41)	संज्ीर्ज Miscella-neous (42)	**सर्वसाधारज िर्देशांज General Index** (43)	Year /Month (1)
एजूज जर्चाच्या प्रमाजात भार ..	**52.9**	**2.2**	**5.5**	**9.9**	**10.3**	**19.2**	**100.0**	**55.98**	**2.35**	**6.41**	**8.14**	**11.07**	**16.05**	**100.0**	**Weights proportional to total expenditure**
सरासरी २००५ ..	**536**	**715**	**587**	**938**	**419**	**583**	**581**	**548.92**	**837.33**	**510.67**	**365.00**	**313**	**640.42**	**530.33**	**Average 2005**
जू-ा २००५ ..	504	762	518	1040	380	580	565	532	836	507	360	314	661	520	June 2005
जुलै २००५ ..	521	757	533	1051	380	582	577	540	836	518	361	313	661	526	July 2005
ऑजस्ट २००५ ..	519	755	533	1051	380	582	575	548	836	518	361	313	661	530	August 2005
सप्टेंबर २००५ ..	523	755	530	1051	384	583	578	551	836	500	361	313	661	531	September 2005
ऑक्टोबर २००५ ..	533	762	534	1051	383	589	585	554	836	491	361	313	661	532	October 2005
-ोव्हेंबर २००५ ..	539	768	531	1051	392	589	589	558	836	498	361	313	658	534	November 2005
डिसेंबर २००५ ..	535	772	597	1051	392	593	586	565	836	505	361	313	658	538	December 2005
जा-ेवारी २००६* ..	120	116	138	123	105	117	120	555	836	524	378	313	658	535	January 2006 *
फेब्रुवारी २००६* ..	119	117	139	123	108	117	120	561	843	524	378	313	658	539	February 2006 *
मार्च २००६* ..	119	117	138	123	107	118	120	563	845	531	378	314	664	541	March 2006 *
एप्रिल २००६ * ..	121	117	139	123	108	118	120	572	845	544	378	314	664	547	April 2006 *
मे २००६ * ..	124	119	153	123	106	118	123	573	845	551	378	314	664	548	May 2006 *
जू-ा २००५ * ..	127	119	153	123	106	120	124	575	845	540	378	314	664	548	June 2006 *

तक्ता ज्रमांज /TABLE NO.4.1 Contd.

वर्ष / महि-ना	नांदेड / Nanded पाया : ज्ॅलेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्िंमत - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							औरंजाबाद /Aurangabad पाया : ज्ॅलेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्िंमत - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							Year /Month
	अन्न Food	पा-न, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc.	इंध-न व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ना व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ीर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज िर्देशांज General Index**	अन्न Food	पा-न, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc.	इंध-न व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ना व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ीर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज िर्देशांज General Index**	
(1)	(44)	(45)	(46)	(47)	(48)	(49)	(50)	(51)	(52)	(53)	(54)	(55)	(56)	(57)	(1)
एज्ूज जर्चाच्या															**Weights proportional**
प्रमाजात भार ..	**60.26**	**3.24**	**6.55**	**5.70**	**10.69**	**13.56**	**100.0**	**53.65**	**2.28**	**5.81**	**11.68**	**9.55**	**17.03**	**100.0**	**to total expenditure**
सरासरी २००५ ..	**557.75**	**674.42**	**503.75**	**405.75**	**376.17**	**674.33**	**545.75**	**564.92**	**710.58**	**531.50**	**444.25**	**612.08**	**714.92**	**582.33**	**Average 2005**
जू-न २००५ ..	551	661	502	387	388	662	540	547	700	522	431	601	707	568	June 2005
जुलै २००५ ..	558	661	509	404	372	662	544	549	700	533.	441	603	708	571	July 2005
ऑजस्ट २००५ ..	563	661	509	404	372	662	547	570	700	533	441	603	708	582	August 2005
सप्टेंबर २००५ ..	563	661	508	404	372	662	547	572	703	531	441	603	715	585	September 2005
ऑक्टोबर २००५ ..	566	661	501	404	372	662	548	577	703	523	441	622	717	589	October 2005
-नोव्हेंबर २००५ ..	565	683	506	404	377	690	552	571	702	530	441	622	717	586	November 2005
डिसेंबर २००५ ..	561	682	498	404	377	693	550	574	705	520	441	622	727	589	December 2005
जा-नेवारी २००६ ..	553	682	502	428	369	693	546	568	702	524	464	622	728	589	January 2006
फेब्रुवारी २००६ ..	554	687	502	428	369	692	546	572	758	560	464	622	719	593	February 2006
मार्च २००६ ..	563	732	507	428	369	692	554	587	762	561	464	622	719	601	March 2006
एप्रिल २००६ ..	573	738	538	428	369	692	562	592	757	577	464	634	720	606	April 2006
मे २००६ ..	582	741	565	428	369	692	569	593	760	583	464	634	720	607	May 2006
जू-न २००६ ..	589	742	565	428	369	692	574	593	747	583	464	632	771	615	June 2006

टिप :- * मुंबई, सोलापूर,-नाजपूर, पुजे, -नाशिज या ज्ेंद्रासाठी
जा-नेवारी, २००६ पासू-न पायाभूत वर्ष २००१= १००

Note - * For Mumbai, Solapur, Nagpur,Pune & Nashik centres,
the base year is 2001=100 from January, 2006

तक्ता ज्रमांज /TABLE NO.4.1 Contd.

वर्ष / महि-ाा	अज्रोला /Akola पाया : ज्रॅलेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्रिंमत - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							ज्रोल्हापूर / Kolhapur पाया : ज्रॅलेंडर वर्ष १९८२ मधील सरासरी ज्रिंमत - १०० Base : Average prices for calendar year 1982 - 100							Year /Month
	अन्न Food	पा-ा, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc.	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ाा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ीर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज र्िदेशांज General Index**	अन्न Food	पा-ा, सुपारी तंबाजू इत्यादी Pan supari tobacco etc.	इंध-ा व दिवाबत्ती Fuel and light	घरबांधजी Housing	ज्पडे, बिछा-ाा व पादत्राजे Clothing bedding and footwear	संज्ीर्ज Miscella-neous	**सर्वसाधारज र्िदेशांज General Index**	
(1)	(58)	(59)	(60)	(61)	(62)	(63)	(64)	(65)	(66)	(67)	(68)	(69)	(70)	(71)	(1)
एज्ूज जर्चाच्या प्रमाजात भार ..	**55.64**	**1.97**	**8.48**	**11.00**	**6.10**	**16.81**	**100.0**	**62.30**	**2.84**	**7.24**	**10.18**	**4.37**	**13.07**	**100.0**	**Weights proportional to total expenditure**
सरासरी २००५ ..	**525.58**	**768.17**	**532.17**	**475.75**	**447.58**	**588.58**	**533**	**585.25**	**732.92**	**594.67**	**506**	**385.17**	**649.67**	**578.83**	**Average 2005**
जू-ा २००५ ..	513	767	528	467	447	577	522	569	718	578	500	382	647	567	June 2005
जुलै २००५ ..	514	767	532	467	447	577	523	576	718	588	506	382	647	572	July 2005
ऑजस्ट २००५ ..	521	767	532	467	447	593	530	588	726	588	506	382	647	579	August 2005
सप्टेंबर २००५ ..	526	767	531	467	448	593	533	588	718	586	506	382	647	579	September 2005
ऑक्टोबर २००५ ..	528	767	528	467	448	593	534	599	712	578	506	385	647	584	October 2005
-ाोव्हेंबर २००५ ..	531	767	531	467	448	593	536	605	709	584	506	385	650	589	November 2005
डिसेंबर २००५ ..	532	767	527	467	448	593	536	602	709	598	506	385	652	588	December 2005
जा-ोवारी २००६ ..	539	767	529	502	448	593	544	593	716	602	512	392	653	584	January 2006
फेब्रुवारी २००६ ..	536	803	539	502	448	597	545	583	824	652	512	392	657	587	February 2006
मार्च २००६ ..	543	769	553	502	448	600	550	589	837	628	512	392	657	588	March 2006
एप्रिल २००६ ..	556	753	558	502	448	600	557	601	810	640	512	393	663	596	April 2006
मे २००६ ..	579	737	560	502	448	600	571	616	793	646	512	393	665	605	May 2006
जू-ा २००६ ..	577	712	560	502	450	622	573	625	793	646	512	393	666	610	June 2006

आधार :- ज्ामजार आयुक्त यांचे ज्ार्यालय , महाराष्ट्र शास-ा, मुंबई

Source - Office of Commissioner of Labour, Government of Maharashtra, Mumbai

तक्ता क्रमांक /TABLE No.4.2

भारतातील घाऊक किंमतीचे निर्देशांक (नवी मालिका)

Index numbers of wholesale prices in India (New Series)

(पाया : १९९३-९४=१००/Base: 1993-94=100)

जट व उपजट (1)	वार्षिक सरासरी Annual Average (2)	जून June 2005 (3)	जुलै July 2005 (4)	ऑगस्ट August 2005 (5)	सप्टेंबर Sept 2005 (6)	ऑक्टोबर Oct. 2005 (7)	नोव्हेंबर Nov. 2005 (8)	डिसेंबर Dec. 2005 (9)	जानेवारी Jan. 2006 (10)	फेब्रुवारी Feb. 2006 (11)	मार्च Mar. 2006 (12)	एप्रिल April 2006 (13)	मे May 2006 (14)	जून June 2006 (15)	Group and Sub-Group (1)
सर्व वस्तू	**173.5**	**193.2**	**194.6**	**195.3**	**197.2**	**197.8**	**198.2**	**197.2**	**196.3**	**196.4**	**196.8**	**N.A.**	**N.A.**	**N.A.**	**All commodities**
I. **मूलभूत वस्तू** ..	**180.0**	**190.9**	**193.1**	**193.8**	**196.0**	**197.9**	**199.9**	**195.4**	**194.8**	**192.9**	**191.9**	**N.A.**	**N.A.**	**N.A.**	**Primary Articles**
(A) अन्न धान्ये ..	181.0	192.3	194.9	194.8	197.0	199.5	202.6	197.7	196.5	194.8	194.1	198.1	202.7	208.3	Food Articles
(a-1) तृणधान्ये ..	176.3	182.3	184.5	185.1	185.5	186.2	186.5	187.0	190.3	191.5	191.7	189.1	190.6	192.3	Cereals
(a-2) कडधान्ये ..	176.4	180.4	187.5	189.1	190.3	192.7	200.7	206.1	209.5	215.2	217.2	234.3	241.2	243.5	Pulses
(B) भाजीपाला व फळे ..	194.4	220.1	219.6	217.9	231.5	238.2	245.5	219.7	208.4	194.2	192.8	209.0	217.8	229.4	Fruit and Vegetables
(C) दूध ..	174.1	184.4	184.4	184.4	184.4	184.4	184.4	182.7	182.3	185.8	187.0	187.0	192.0	198.3	Milk
(D) मांस, मासे व अंडी	189.5	207.8	221.8	221.9	215.8	220.8	229.1	228.9	228.6	222.7	216.4	219.7	222.2	226.7	Eggs, Fish & Meat
(E) मसाले व मसाल्याचे पदार्थ	202.2	172.0	168.6	167.8	171.7	176.3	179.5	182.6	182.9	185.5	188.4	197.0	206.6	211.8	Condiments & Spices
(F) इतर अन्न पदार्थ ..	106.9	123.0	120.7	122.3	130.9	130.4	132.9	137.2	135.1	140.6	134.6	148.5	152.6	158.3	Other food articles
B. अन्नधान्येतर पदार्थ ..	182.4	180.2	182.2	181.9	181.3	181.3	180.9	175.8	177.0	175.7	174.2	176.3	179.8	181.3	Non- Food articles
C. खनिज ..	118.3	278.9	273.3	315.9	352.0	355.9	356.6	369.7	365.2	349.9	346.4	371.5	397.5	403.9	Minerals
II. इंधन, शक्ती, दिवाबत्ती व वंगण ..	**250.7**	**298.2**	**304.3**	**304.0**	**312.9**	**312.8**	**312.3**	**310.9**	**310.8**	**314.1**	**315.5**	**317.0**	**320.1**	**324.7**	**Fuel, Power, Lights and Lubricants**
III. उत्पादित पक्का माल ..	**154.0**	**170.6**	**170.7**	**171.5**	**171.7**	**172.2**	**172.2**	**172.5**	**171.3**	**171.4**	**171.9**	**173.8**	**175.1**	**175.3**	**Manufactured Products**
(A) अन्न पदार्थ ..	163.0	174.3	177.0	178.4	178.4	177.6	178.4	177.6	178.4	178.1	176.3	176.5	178.4	179.3	Food Products
(B) पेय, तंबाखू व तंबाखूचे पदार्थ ..	205.0	222.5	222.9	222.5	222.5	226.9	229.9	231.9	232.3	232.6	233.6	234.9	235.2	235.3	Beverages, Tobacco and Tobacco Products
(C) कापड ..	128.3	130.2	128.4	128.1	127.5	127.8	128.3	130.6	130.0	130.3	130.6	131.4	132.0	129.6	Textiles
(D) लाकूड व लाकडाच्या वस्तू	179.2	180.0	180.0	180.3	187.3	207.9	207.9	207.9	207.9	207.0	207.9	207.9	201.5	201.5	Wood & Wood Products
(E) कागद व कागदाच्या वस्तू	173.8	177.2	177.6	177.8	177.1	177.2	176.6	177.6	179.2	180.2	186.2	186.0	188.6	188.6	Paper & Paper Products
(F) चामडे व चामडयाच्या वस्तू	142.3	163.8	163.8	168.7	170.4	170.4	169.8	169.8	168.1	168.1	160.6	156.0	156.0	156.0	Leather & Leather Products

तक्ता ज्रमांज /TABLE NO.4.2 -- contd.

जट व उपजट (1)	वार्षिज सरासरी Annual Average (2)	जू-न June 2005 (3)	जुलै July 2005 (4)	ऑजस्ट August 2005 (5)	सप्टेबर Sept 2005 (6)	ऑक्टोबर Oct. 2005 (7)	-नोव्हेंबर Nov. 2005 (8)	डिसेंबर Dec. 2005 (9)	जा-नेवारी Jan. 2006 (10)	फेब्रुवारी Feb. 2006 (11)	मार्च Mar 2006 (12)	एप्रिल April 2006 (13)	मे May 2006 (14)	जू-न June 2006 (15)	Group and Sub-Group (1)
(G) रबर व प्लॅस्टिज्च्या वस्तू . .	134.6	137.0	136.8	139.6	139.6	139.8	140.6	141.2	141.1	140.6	140.1	141.5	141.9	143.5	Rubber & Plastic Products
(H) रसाय-न व रासायनि-ज पदार्थ . .	176.9	186.2	186.8	187.5	187.3	189.1	189.4	188.9	188.9	189.7	192.1	192.0	192.3	193.3	Chemical and Chemical Products
(I) अधातू ज-निज पदार्थ . .	146.7	167.8	166.8	166.7	168.1	169.4	169.1	168.3	171.0	175.0	180.3	186.7	188.5	189.1	Non-Metalic Mineral Products
(J) मूलभूत धातू, मिश्र धातू व धातूच्या वस्तू	160.3	221.7	220.4	221.3	222.8	222.8	221.9	221.5	210.2	207.1	207.6	218.4	221.9	222.4	Basic Metals, Alloys and Metal Products
(K) यंत्र सामग्री व यातील अवजारे	132.0	146.5	146.5	147.4	148.1	147.9	146.7	147.1	147.9	149.3	149.5	150.3	151.2	152.0	Machinery and Machine tools
(L) परिवह-न सामग्री व सुटे भाज . .	147.0	159.3	159.2	159.6	159.7	159.7	159.9	160.9	160.9	160.8	160.5	160.2	160.8	161.1	Transport equipment and Parts
(M) उत्पाद-न ज्रजारे इतर संजीर्ज उद्योज . .	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	Other miscellaneous manufacutring industries

आधार - आर्थिज सल्लाजार, वाजिज्य व उद्योज मंत्रालय, भारत सरज्ार, -नवी दिल्ली यांचे ज्ार्यालय

Source - Office of the Economic Advisor, Ministry of Commerce and Industry, Government of India, New Delhi

तक्ता ज्र मांज /TABLE NO.5.2

महाराष्ट्र राज्यातील औद्योजिज तंटे

Industrial Disputes in Maharashtra State

वर्ष आजि महि-ाा	ज ापड जिरज्या Textile Mills				यंत्रोत्पाद-ा Engineering				रासायनि-ाज व संज्ीर्ज Chemical and Miscellaneous				एजू ज Total				Year and month
	तंट्यांची संज्या No. of disputes	भाज घेतलेल्या ज ामजारांची संज्या No.of workers involved प्रत्यज Directly	अप्रत्यज Indirectly	वाया जेलेले एजू ज म-ाुष्यदिवस No.of man-days lost	तंट्यांची संज्या No.of disputes	भाज घेतलेल्या ज ामजारांची संज्या No. of workers involved प्रत्यज Directly	अप्रत्यज Indirectly	वाया जेलेले एजू ज म-ाुष्यदिवस No. of man-days lost	तंट्यांची संज्या No. of disputes	भाज घेतलेल्या ज ामजारांची संज्या No. of workers involved प्रत्यज Directly	अप्रत्यज Indirectly	वाया जेलेले एजू ज म-ाुष्यदिवस No. of man-days lost	तंट्यांची संज्या No. of disputes	भाज घेतलेल्या ज ामजारांची संज्या No. of workers involved प्रत्यज Directly	अप्रत्यज Indirectly	वाया जेलेले एजू ज म-ाुष्यदिवस No. of man-days lost	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(1)
वर्ष २००६																	**During 2006**
एप्रिलै, २००६	1	35	--	875	4	1,978	--	49,450	2	76	--	1,900	7	2,089	--	52,225	April, 2006
मे, २००६	1	35	--	910	4	1,978	--	51,428	2	76	--	1,976	7	2,089	--	54,314	May,2006
जू-ा , २००६	1	35	--	910	4	1,978	--	51,428	2	76	--	1,976	7	2,089	--	54,314	June, 2006

आधार - ज ामजार आयुक्त, महाराष्ट्र शास-ा, मुंबई
Source - Commissioner of Labour, Government of Maharashtra, Mumbai

VII. परिवहन व दळणवळण /TRANSPORT AND COMMUNICATION

तक्ता क्रमांक /TABLE NO.7.1

महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळाची काही महत्त्वाची आकडेवारी / *Some important operational statistics of Maharashtra State Road Transport Corporation*

विभाज		मार्गांची संख्या Number of routes as on			मार्गांची एकूण लांबी (किलोमीटर) Routes distance (in kilometers)			मार्गावर वाहतूक करणाऱ्या गाड्यांची सरासरी दैनिक संख्या Average No. of vehicles on road per day			अस्तित्वात असलेल्या गाड्यांची सरासरी संख्या Average No. of vehicles on held			Region
		एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	
(1)		(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(1)
मुंबई	..	3521	3531	3441	273831	279672	253935	2678	2788	2638	2868	2906	2928	Mumbai
नाशिक	..	3268	3227	3240	207154	208466	209623	2770	2768	2739	2840	2835	2853	Nashik
पुणे	..	4423	4417	4384	307070	313118	307982	3719	3711	3639	3843	3882	3904	Pune
औरंगाबाद	..	2446	2469	2450	248488	253106	249686	2465	2508	2477	2636	2647	2664	Aurangabad
अमरावती	..	1741	1743	1728	128017	130250	128996	1584	1602	1536	1632	1645	1646	Amravati
नागपूर	..	1395	1397	1397	123518	125459	124923	1576	1613	1583	1628	1646	1641	Nagpur
एकूण	..	**16794**	**16784**	**16640**	**1288078**	**1310071**	**1275145**	**14792**	**14990**	**14612**	**15447**	**15561**	**15636**	**Total**

विभाज		सरासरी दैनिक एकूण उत्पन्न (लाख रुपयात) Average daily total earning (Rs. in lakh)			भारमानाची टक्केवारी Percentage load factor			प्रवाशांची सरासरी दैनिक संख्या (लाखात) Avg. No. of passengers travelled per day (in lakh)			Region
		एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	एप्रिल April 2006	मे May 2006	जून June 2006	
(1)		(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(1)
मुंबई	..	168.36	220.45	167.69	62.65	74.43	63.49	11.15	12.31	12.05	Mumbai
नाशिक	..	156.11	182.68	150.80	60.23	67.99	58.67	11.30	11.68	11.08	Nashik
पुणे	..	221.08	268.07	222.57	58.38	66.91	58.60	15.90	17.93	16.71	Pune
औरंगाबाद	..	148.95	180.60	155.04	56.57	65.71	57.40	8.65	9.83	9.15	Aurangabad
अमरावती	..	90.26	112.45	94.64	56.38	65.60	56.72	6.13	6.45	5.89	Amravati
नागपूर	..	82.23	104.65	87.58	54.99	64.20	57.08	5.32	6.30	5.62	Nagpur
एकूण	..	**866.97**	**1068.90**	**878.33**	**58.60**	**67.89**	**58.90**	**58.45**	**64.51**	**60.51**	**Total**

आधार - महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ, मुंबई

Source - Maharashtra State Road Transport Corporation, Mumbai

तक्ता ज्र मांज / TABLE NO.7.2

नवीन नोंदलेली वाहने / *Number of vehicles newly registered*

महि-ा / वर्ष	बाब	वाहतुजीची वाहने / Transport vehicles: मालवाहू वाहने / Goods vehicles: एज संध व जड वाहने Multi-culated vehicles and Articu-lated vehicles	मध्यम व जड ट्रक्स व लॉरी Medium and heavy Trucks and Lorries	चार चाजी हलजी वाहने L.C.V.'s (Four Wheelers only)	ती-ा चाजी हलजी वाहने L.C.V.'s (Three Wheelers only)	प्रवासी वाहने / Passenger vehicles: बसेस Buses	इतर प्रवासी वाह-ांसह लहा-ा बसेस Mini Buses including other passengers vehicles	टॅक्सी Taxis	ती-ा चाजी स्वयंचलित रिक्शा Three Wheelers Auto-rickshaws	बिजर वाहतुजीची वाहने / Non-Transport vehicles: दो-ा चाजी वाहने / Two wheelers: मोपेड्स Mopeds	मोटर सायजल्स Motor-cycles	स्जूटर्स Scooters	मोटारी स्टेश-ा वॅज-स Motor Cars Station Wagons	जीप Jeeps	टॅक्टर्स Trac-tors	जोड वाहने Trai-lors	इतर Others	एजूज Total	Item	Month/ Year
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(2)	(1)
एप्रिल २००६	(अ) शासजीय	0	0	4	1	0	5	0	0	0	0	0	10	28	0	3	1	52	(a) Government owned	April 2006
	(ब) अशासजीय	303	1782	1377	1913	186	208	1184	2396	2924	54623	8607	11546	1184	1128	620	237	90218	(b) Non-Government owned	
	एजूज	**303**	**1782**	**1381**	**1914**	**186**	**213**	**1184**	**2396**	**2924**	**54623**	**8607**	**11546**	**1212**	**1128**	**623**	**238**	**90270**	.. **Total**	
मे २००६	(अ) शासजीय	0	0	5	0	30	1	0	0	0	60	0	68	27	6	6	1	204	(a) Government owned	May 2006
	(ब) अशासजीय	434	1847	1275	1682	112	278	1038	2297	3705	55668	7318	10107	1220	1411	684	227	89303	(b) Non-Government owned	
	एजूज	434	1847	1280	1682	142	279	1038	2297	3705	55728	7318	10175	1247	1417	690	228	89507	.. **Total**	
जू-ा २००६	(अ) शासजीय	0	3	0	0	38	2	0	0	0	32	0	43	14	0	0	0	132	(a) Government owned	June 2006
	(ब) अशासजीय	289	1700	1221	1813	109	419	2031	2451	4381	48769	6385	9949	1027	1472	790	260	83066	(b) Non-Government owned	
	एजूज	**289**	**1703**	**1221**	**1813**	**147**	**421**	**2031**	**2451**	**4381**	**48801**	**6385**	**9992**	**1041**	**1472**	**790**	**260**	**83198**	.. **Total**	

टीप /*Note* - आजडे अस्थायी आहेत./Figures are provisional

आधार परिवह-ा आयुक्त, महाराष्ट्र शास-ा, मुंबई

Source - Commissioner of Transport, Government of Maharashtra, Mumbai

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालयामार्फत प्रकाशित करण्यात आलेल्या प्रकाशनांची यादी

List of Publications Published by Directorate of Economics & Statistics

अ.क्र. Sr. No.	प्रकाशनाचे नाव Name of Publication	वर्ष Year
१. 1.	महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी Economic Survey of Maharshatra	2006-07
२. 2.	महाराष्ट्राची आर्थिक आकडेवारी Maharashtra's Economy in Figures	2005
३. 3.	महाराष्ट्र अर्थ व सांख्यिकी त्रैमासिक पत्रिका (मुल्यांकित) Maharashtra Quarterly Bulletin of Economics & Statistics (Priced)	October - December,2005 & January - March,2006
४. 4.	महाराष्ट्राची संक्षिप्त सांख्यिकी (मुल्यांकित) Handbook of Basic Statistics of Maharashtra State (Priced)	2003
५. 5.	महाराष्ट्रातील जिल्ह्यांचे आणि भारतातील राज्यांचे निवडक निर्देशक Selected Indicators for Distrcits in Maharashtra and States in India	2001-02
६. 6.	महाराष्ट्र राज्य सांख्यिकीय गोषवारा (मुल्यांकित) Statistical Abstract of Maharashtra State (Priced)	1999-2000